

Да открием
РЕЗИЛИАНСЪТ

София, 2007

Под общата редакция на доц. г-р Нели Петрова-Димитрова

Този сборник се издава в рамките на проект „Иновационни практики в Централна северна България“, реализиран от ИСДП, с финансовата подкрепа на фондация ОАК.

Материалите за резиланс са предоставени от обучителите и консултантите: Vanistendael, S. Growth in the Muddle of Life. International Catholic Child Bureau, Geneva, 3rd edition, 1998, Manciaux, M., J. Lecompte, S. Vanistendael, D. Schweizer. Conclusions et perspectives. Dans: La resilience. Resister et se construire. Sous la direction de M. Manciaux, Editions Medecine&Hygiene, Geneve, 2001, pp. 241-253

Изказваме благодарност на Държавната агенция за закрила на детето, която ни предостави част от теоретичния материал

Преводните материали са изготвени от доц. г-р Стоян Атанасов.

ИНСТИТУТ ПО СОЦИАЛНИ
ДЕЙНОСТИ И ПРАКТИКИ

Издава се с финансовата подкрепа на

Фондация ОАК – Женева

Съдържание

НЯКОИ ГРАДИВНИ ЕЛЕМЕНТИ ЗА РЕЗИЛИАНС	5
РЕЗИЛИАНСЪТ ВЪВ ВЪПРОСИ	13
РЕЗИЛИАНСЪТ В ПО-ШИРОКА ПЕРСПЕКТИВА	14
"КЪЩИЧКАТА": ПРАКТИЧЕСКИ СИНТЕЗ	16
Родители, които са били Малтретирани деца	26

Le 28 novembre 2006. De la part de SVI.

*Cette préface est proposée pour un manuel de **formation résilience** en bulgare. Il reste donc sous embargo pour le moment. Il condense une vision sur la résilience et sur la formation / sensibilisation en la matière qui reste cohérente avec nos pratiques au Bice, et dans laquelle Shirley pourrait probablement très bien se retrouver.*

PRÉFACE : LA VIE QUI NOUS SURPREND EN BIEN

La résilience est la capacité à se développer bien à travers de grandes difficultés. Cette réalité humaine fut d'abord mise en évidence dans les biographies, dans l'expression artistique et littéraire, dans les traditions spirituelles avant d'être étudiée scientifiquement. Le journal d'Anne Frank en est un témoignage fort et émouvant. Les premiers textes scientifiques datent des dernières décennies du siècle passé.

L'expérience prouve que cette réalité est facilement reconnue à travers les frontières des cultures, malgré l'absence, dans la plupart des langues, d'un mot spécifique pour le dire. C'est que la résilience est indéniable : trop d'histoires de vie contredisent des pronostics exclusivement pessimistes. Elle nous invite ainsi à revisiter nos idées, nos théories, nos attitudes et nos pratiques. Les déterminismes cèdent la place aux possibilités de croissance, le diagnostic exclusif des problèmes s'élargit aux ressources à découvrir et à mobiliser, et la victime, le client ou le patient n'est plus réduit à un ensemble de problèmes, mais considéré d'abord comme un être humain, vivant avec un entourage. A chaque instant se pose la question : « Que pouvons-nous réussir ensemble ? ». Ces parcours de (re)construction de la vie nécessitent parfois beaucoup de temps et de patience. Les reconnaître amène à une meilleure articulation entre l'intervention professionnelle et la vie quotidienne.

Une dynamique si profondément ancrée dans la vie permet de

redécouvrir le développement humain dans des conditions qui semblaient le freiner, le nier. Rien d'étonnant à ce que la résilience inspire un mode de travail intégrant beaucoup d'idées, de théories et de pratiques qui contribuent à la croissance humaine. Il s'agit d'une réalité de vie si profonde et si vaste qu'elle dépasse les possibilités explicatives des seules méthodes scientifiques, ce qui rend son exploration à la fois plus difficile et plus passionnante. En cas de doute la vie aura priorité sur nos concepts, tout en évitant les généralisations trop faciles.

Une formation en matière de résilience est donc plus une sensibilisation à la vie qu'un entraînement purement technique. En changeant notre regard sur la réalité nous pouvons voir en chaque situation quelles en sont les conséquences pratiques. Ce processus exige une grande disponibilité à se remettre en question et à réfléchir à partir des échecs mais aussi des bonnes surprises. C'est ainsi que le formateur peut apprendre à révéler la dynamique de la vie à d'autres, tout en apprenant lui-même beaucoup des personnes en formation.

Nous souhaitons vivement que ce livre puisse contribuer à enraciner cette inspiration en Bulgarie, pour le mieux-être des professionnels, des bénévoles, des personnes dont ils s'occupent et des proches de ces derniers. Aussi pourra se concrétiser peu à peu la parole du grand spécialiste allemand de la résilience, le professeur Friedrich Loesel : « La résilience redonne à nos activités une espérance réaliste ».

Professeur Michel Manciaux

Stefan Vanistendael

28 ноември 2006 г. От SVI.

Настоящият предговор е предназначен за българско помагало за **обучение по резилиънс**. Така че за момента той не може да се публикува другаде. Предговорът представя в сбит вид едно разбиране за резилиънс и за обучението/въведението в тази област, което съответства на нашите практики в Международното католическо бюро за детето. За Шърли това е една добре позната област.

ПРЕДГОВОР: ЖИВОТЪТ МОЖЕ ДА БЪДЕ ПРИЯТНА ИЗНЕНАДА

Резилиънсът е способността човек да се развива успешно при големи трудности. Тази човешка реалност първоначално е изтъквана в биографиите, в художественото и литературното творчество, в духовните традиции, а след това стана предмет на научни изследвания. Ярко и вълнуващо свидетелство за нея е Дневникът на Ане Франк. Първите научни текстове са от последните десетилетия на миналия век.

Опитът показва, че тази реалност е лесно разпознаваема отвъд границите на отделните култури, въпреки че в повечето езици липсва специфична дума за нея. Защото резилиънсът е безспорен: прекалено много житейски случки опровергават крайно песимистичните прогнози. Резилиънсът ни приканва също да преразгледаме нашите идеи, теории, поведения и практики. Определящите фактори отстъпват пред възможностите за растеж, изключителната диагностика на проблемите се разширява от източниците, които биват откривани и използвани, а жертвата, клиентът или пациентът не се свеждат до съвкупност от проблеми. На тях се гледа преди всичко като на човешки същества, които живеят в определена среда. Всеки миг изниква въпросът: „Какво можем да успеем заедно?“ Тези процеси на (ре)конструиране на живота изискват понякога много време и търпе-

ние. Тяхното отчитане позволява да направим по-добра връзка между професионалната намеса и всекидневния живот.

Една толкова дълбоко вкоренена в живота динамика позволява да преоткрием човешкото развитие в условия, които преди изглежда са го спирали и отричали. Не е чудно, че резилиънсът подтиква към подход на работа, включващ много идеи, теории и практики, които допринасят за човешкото развитие. Тази толкова дълбока и обширна реалност трудно може да се обясни само по научен път и така изучаването ѝ става още по-трудно и по-интересно. Появи ли се съмнение, животът ще има приоритет пред понятията. Разбира се, трябва да се пазим от прекалено лесни обобщения.

Обучението по резилиънс е следователно по-скоро навлизане в живота, отколкото чисто техническо упражняване. Променяйки погледа си към реалността, можем да видим във всяка ситуация какви са практическите последици от нея. Този процес изисква голяма способност човек да преосмисля себе си, да извлича поуки както от провалите, така и от приятните изненади. Така обучаващият може да се научи да разкрива на други хора динамиката на живота и в същото време да научава много неща от тях.

Горещо желаем тази книга да допринесе за разпространението на нашето дело в България в името на щастието на професионалистите, на доброволните работници, на хората, за които те се грижат, и на техните близки. Така ще се сбъднат думите на големия немски специалист по резилиънс, професор Фридрих Льозел: „Резилиънсът връща реалистичната надежда в нашата работа“.

Професор Мишел Мансио

Стефан Ванистендал

Глава I.

Теоретични аспекти на Резилианса

РЕЗИЛИАНС В РЕЗЮМЕ

В научната литература до момента не съществува общоприето определение за резилианс. Във Всемирната Енциклопедия, както и в речника на френския език думата „resilience (в kg/m²)“ характеризира устойчивостта на удар, т.е. се отнася до физиката на телата. В английския език, този термин още отразява силата на тялото, устойчивостта на характера. Думата има латински произход и произхожда от глагола „resilio“, който означава скачам назад, подскачам, избликвам. Думата придобива по-различен смисъл в психологията, а им. тя не се ограничава само в устойчивостта, а носи и един динамичен аспект, означаващ, че травмираният индивид се възобновява (започва отново) и (отново) се изгражда.

Едно прагматично определение: резилианс - това е способността на даден индивид или социална система да се развива и израства в много трудни условия. Една подобна способност предполага: (1) предпазване и защита, резилианс, (2) изграждане и (3) планиране в перспектива. Тя се изгражда чрез процес, прогълтаващ целия живот, във взаимодействие между индивида (социалната система) и неговото обкръжение. Следователно, тази способност се променя в зависимост от конкретните условия и в зависимост от етапите на живота. Тя никога не е абсолютна. Никога нищо не е спечелено докрай, никога нищо не е загубено изцяло: в това именно са реализмът и надеждата на резилианса.

Ето защо резилиансът никога не може да се приема като заместител на социалната или икономическата политика. Този вид политики могат да подпомогнат за изграждането на резилианс или, напротив, да го разрушат. При резилианса акцентът е поставен върху споделяната отговорност между всички засегнати лица. Ето защо той се намира извън традиционното, вкл. политическо делене на слоеве. Под тази дефиниция се крие двоен етичен залог: динамиката на живота на отделния индивид (социалната система) е във връзка с близкото му или по-далечно обкръжение. Резилиансът не се гради на всяка цена - нито за самия себе си, нито за другите. Търсенето на такава етика не може да изключи двусмислието на живота.

Резилиансът се гради по специфичен начин, в зависимост от конкретните условия и от всеки отделен случай. Тук не става дума за нова техника, даваща възможност за общо въздействие. При все това, тя може да съдейства за преосмислянето на някои начини за въздействие и да подсказва нови. В началото се наблюдава промяна на виждането за действителността – един поглед, който търси със страст, с ум и търпение онези елементи, които биха помогнали за изграждането на един живот, а също така възможностите на личността и на тези, които я обкръжават, както и начина за тяхното мобилизиране. В този смисъл резилиансът се отличава от един чисто коригиращ подход.

Често в основата на резилианса откриваме връзката (на първо място цялостното приемане на другия) и смисъла. Последният често е обвързан с връзката, с определен проект или с несектантска вяра, проявяващи се под най-различни форми и изражения. Влияние могат да оказват и много други елементи, които винаги трябва да бъдат определени в техния контекст: себеуважение, социална и професионална компетентност, каквато е способността да се планира или да се търси помощ при нужда, хуморът и известен контрол върху събитията (свързан със смисъла). Необходимо е да бъдат изследвани и други насоки, като например връзката с природата, художественото изразяване или красотата, които също така са свързани със смисъла. Във всяка определена ситуация може да има специфични възможности, които трябва да се търсят и използват.

Резилиансът е реалност от живота, която може да се наблюдава било професионално или чисто човешки:

Живота ↔ Теорията

т.е. тързваме от живота и от там отиваме към теорията.

НЯКОИ ГРАДИВНИ ЕЛЕМЕНТИ ЗА РЕЗИЛИАНС

Изследователите са открили редица променливи, имащи отношение към резилианса, но всички тези променливи нямат една и съща практическа значимост. Представяме на вашето внимание няколко области, където могат да се намерят „градивни елементи“ за резилианс. Те могат да се приемат като области за възможна намеса. Всяка област, от своя страна, може да бъде свързана с група променливи, имащи отношение към ре-

зилианса, както е описано в редица проучвания. Този синтез се основава на следните шест критерия:

- Избраната област трябва да бъде достатъчно **лесна (ясна)** за разбиране и използване.
- Избраните области за възможна действие трябва да могат да се използват от много **култури** и за **различни етапи от развитието** на детето. Това изключва някои резултати от изследвания, които са много детайлни и специфични за някои култури и възрастови групи.
- Избраните области трябва да бъдат **практически приложими**. Поради тази причина, изборът не се основава само на резултатите от изследването, но и на отзива, получен от страна на хората, работещи на терен, в различни страни и континенти.
- Избраните области трябва **да не бъдат изцяло оспорвани** нито от изследователите, нито от хората на терена.
- Понякога, ред променливи, отбелязани поотделно в някои проучване, могат да бъдат синтезирани в една зона на възможна намеса, която е по-лесна за запомняне. Например, много променливи касаят социалните умения и разнообразни умения за решаване на проблеми или дори технически умения. Това е по-лесно да се запомни като една единствена област, наречена „умения“.
- Трябва да има достатъчно основание да се твърди, че в избраната област може да имаме някакъв действителен причинен ефект върху резилианс, и че не говорим за някакви обикновени корелации на променливи без причинен ефект, или за различни начини на описване на резилианс. Такъв подбор се основава на противопоставянето между резултатите от проучвания и опита на хората на терена, дори и само защото е трудно да се докаже причинността по строго научен начин.

Представеният по-долу подбор със сигурност не е съвършен и трябва да бъде приеман условно като открит за внасяне на подобрения. Целта не е да се даде перфектно средство, с функции като на механично устройство: натисни бутон А и ще се получи ефект Б. Аз не вярвам, че развитието на детето и социалният живот действат по този начин. Целта е да се предложи на специалистите от различните области един друг подход към проблема, с който се занимават, да се предложи различна насока, в която да се търсят възможни решения, да се подсказе дори различен начин за разглеждане на неразрешими проблеми. Това предполага, че много от детайлите

трябва да бъдат търсени от хората на терена на място в съответствие със специфичната ситуация, с която се сблъскват. Те могат да стигнат до собствена синтеза за областите на възможна интервенция, която е адаптирана към техните потребности. Резилиансът със сигурност не е магически трик, но може да подсказе нови перспективи и нова надежда.

По долу ви представяме пет области за възможна намеса, които си заслужава да бъдат разгледани от специалистите, които искат да изградят и стимулират резилианс:

- Неформална система за подкрепа, която в центъра си формира връзка на безусловно приемане на детето от поне един значим възрастен. Това приемане е може би основата, на която всичко останало може да се гради.
- Откриване на значението и смисъла. Това се отнася до духовния живот и религията.
- Някои социални умения и умения за разрешаване на проблеми; значението да имаш някакъв контрол върху това, което се случва в живота.
- Известно самоуважение, някои положителни представи за себе си.
- Известно чувство за хумор

Тези фактори са обяснени в повече детайли по-долу. За всяка област можем да опитаме да видим:

- Дали и какво отношение има към детето, към семейството, към обща среда; има ли някакви налични ресурси във всяка от тези области? Например, има ли някой в социалната среда на детето, който може да му даде усещането, че е приемано и обичано?
- Какво можем да предложим за стимулиране на развитието в тези области: Какво може да направи детето, какво може да направи семейството, какво може да направи общността? Какво могат те заедно да направят? Например, може ли някаква форма на артистична изява да подкрепи самоуважението?

Това не изключва, разбира се, прибавяне до специализирани услуги, ако те наистина са необходими, и да се осигури ... наличието или възможността за такива услуги!

Никога не трябва да забравяме, че можем да научим важни неща насочвайки вниманието си към децата, които се сблъскват с трудни условия в живота и при които има риск от проблеми в развитието, но които никога

не развиват такива проблеми или успяват да се справят с тях. Може би е полезно да се открият няколко такива деца. Това не винаги е лесно, тъй като по правило такива деца не са във връзка със социален работник или със специализирана служба.

Първа област: Социална среда и безусловно приемане

За много изследователи и хора на терена безусловното приемане на детето като личност се откроява като най-големият принос към резиланса на детето. Това не трябва да се тълкува механично, като: „Ако детето е безусловно прието като личност, то тогава всичко трябва да бъде наред“. Детето има нужда от много повече, но това изглежда е основата върху която се гради. Поставя ни се плашещият въпрос, на който засега нямаме отговор: какво правите в случай на дете, което е загубило всякаква възможност за връзка с другите?

Безусловното приемане на детето като личност не означава приемане на поведението му. Може да е обратното, тъй като безусловното приемане на поведението често е знак за пълно безразличие, точно противоположно на приемането.

Това безусловно приемане е описано по много различни начини: действителна грижа за детето, обич към детето, детето може винаги да се върне в къщи независимо какво се случва,... След всичко казано, говорим за истинска любов към детето, в пълния смисъл на думата. За жалост, думата любов често се ограничава до чувства или до сексуални връзки. Но истинската любов е прекрасното, но и предизвикателно проявление на безусловното приемане на личността, на добрия прием на човек в нашия живот, нещо, което се опитва отново ден след ден, нещо много различно от всички условни и функциониращи връзки, които налага съвременното общество. Важно е да осъзнаваме възможното разпадане на тези връзки, но на това ще се върнем в следващ раздел.

Момче, живяло на улицата, описва собствения си опит по следния начин: „Ако се откъснах от улицата, то бе на първо място защото един ден срещнах някой, който наистина повярва в мен, възпитател на деца на улицата“. Има крайни случаи, при които ролята на „значимия възрастен“ е изиграна от друго дете, което е много необичаен начин да се чувстваш приет.

Безусловното приемане може по-лесно да се появи при неформални се-

мейни и приятелски отношения, отколкото при професионални взаимоотношения. Това е една от причините неформалните социални мрежи да са толкова важни. Още повече, че тези мрежи са често първите, които оказват помощ в много области от живота, когато децата се сблъскат с проблеми. Това може да означава, че при професионална намеса, трябва да се обърне голямо внимание на тези неформални връзки. Това предполага, че социалният работник първо трябва да се опита да види как може да се помогне на детето от и в неформалното му обкръжение- семейство, приятели, общност- преди да се мисли за пряка намеса.

Приятели, някои близки или далечни членове на семейството, или понякога учители или лица от обкръжението могат да изиграят тази роля на приемането. Поради много причини, от най-голям интерес за обществото е неформалните връзки да функционират добре.

Ако семейството функционира добре, то ще предложи безусловно приемане на неговите членове. Това е една от причините, поради която семействата са толкова важни, но и също остро критикувани, защото много хора имат точно обратен опит от семейния живот.

Поради ред причини много семейства не приемат безусловно своите членове. Може би много възрастни, които се държат „нормално“ никога не са изпитали такова приемане. Проучването на резиланса не казва, че липсата на такова приемане задължително създава проблеми, а че такова приемане може да направи децата по-силни при беда. Изглежда, че повечето хора биха били по-добре ако са можели да изпитат такова приемане през живота си, ако не в семейството, то при някакъв вид истинско приятелство.

Оттук следва, че програмите и усилията, които помагат на действията, приятелства и неформални връзки да функционират по-добре, без да целят съвършенство, могат да бъдат изключително важни и могат да предотвратят много страдание.

Втора област: Способността да се открие някакъв ред, смисъл и значение в живота.

„Хората не живеят само от хляб“. Тази поговорка съдържа много мъдрост. Ние изглежда се нуждаем от някакъв смисъл и значение в живота, и тази необходимост не се отнася само до възрастните или интелектуалците. Думата „значение“ е трудна за определяне. Може би можем да опи-

шем смисъла на значението като дълбоко разбиране, че има нещо положително в живота - дори независимо от някои лоши преживявания - нещо, към което принадлежим и което може да ни даде някаква обвързаност и ориентация в живота. Отговорът на тази необходимост от значение може да има много проявления. Например: да има някаква малка и достижима цел, откриването на посока и ред, и красотата, ангажимент към други, или различни форми на религиозна вяра.

Опитът показва, че това чувство за значение може да бъде полезно дори в екстремни ситуации. Например, загрижеността на майка Тереза за умиращите бедни е неразбираема от чисто утилитарна гледна точка. Но тя добива значение когато вярваме, че във всеки живот има нещо ценно, за което да се грижим.

Виктор Франкл (Viktor Frankl), австрийски психотерапевт, е преживял ужасите на концентрационните лагери. Това преживяване му отворило очите за важността на значението, и възродило неговата психотерапия, основана на откритието за значението на живота, наречена логотерапия.

Някои изследователи са намерили положителна връзка между резиланса и религиозната вяра, която е особена форма на откриване на значението. Полезно е да се отдели повече внимание на тази връзка тук. Например, най-фундаменталистският подход към религията може да създаде впечатление за резиланс, докато не бъде драстично оспорен от житейския опит. Изправен срещу такъв житейски опит, той може да рухне. Освен това, фундаменталистските подходи към религията могат да защитят едно лице, но фундаменталистът може да бъде разрушителен за друго лице, което не споделя неговата фундаменталистка вяра. Например, много секти водят до изключване и насилие, и смесват нашата нужда от ориентация с липса на уважение към съзнанието.

Позволете ми да изразя тук едно съвсем лично мнение: истинската религия от всякакъв вид, трябва да е форма на дълбок реализъм. Истинската религия не е отчуждение или бягство, а обратно, тя трябва да ни позволи, в даден културен контекст, да осъзнаем реалността най-дълбоко, дори до някои реалности отвъд нашето разбиране, отвъд нашия контрол и прекия ни физически опит. В християнската традиция, можем да намерим източник на резиланс. Например, уводните глави на Библията изразяват основна вяра, а именно че светът е добър, дори ако човешките същества значително са го объркали. Най-общо: ако има някакво добро в сътворение-

то, и ако религията ни помага да открием това добро на най-дълбоко ниво, тогава религията може да ни даде повече сила и вяра, може да ни направи по-градивни и издръжливи

Можем да стимулираме откриването на значението по много различни начини, вземайки предвид местната култура и развитието на детето. То само може да открие значението в играта. Последното би могло да е много полезно, ако детето открие и природата. Природата може да стимулира творческа изява на детето от какъвто и да било вид, без да се очаква винаги, че ще бъдат направени шедьоври. Понякога, откриването на колективен дух в спорта, като футбола, може да е полезно. Грижата за цветя, за градината, за животни, за други хора, може да даде усещане за значение.

Трета област: разнообразни умения

Тази област включва усвояването на всякакви видове социални умения и умения за разрешаване на проблеми, както и някои полезни технически умения. Ако имам умение, което съвпада със ситуацията, в която съм, умение, което ми помага да реша проблем, с който съм се сблъскал, тогава това умение допринася за моя резиланс. Списъкът на такива умения е почти безкраен. Например: как мога да контактувам с хората, как мога да контролирам импулсивните си реакции, как мога да поискам помощ или пояснение, как мисля при проблем, как мога да използвам старата мъдрост „помисли преди да действаш“, как мога да запазя спокойствие, когато съм оскърбен... , а така също усвояването на различни професионални умения като дърводелство и офис умения, управляване на тежкотоварен камион, как да станеш добър възпитател или лекар или адвокат, и т.н.

Но да имаш такива умения не е достатъчно. Детето трябва да може да ги използва и да има желание за това. Детето или младият човек трябва да усеща, че той или тя могат да направят разликата, колкото и малка да е тя. Детето трябва да усеща, че „локусът на контрола“ е в него или в нея.

Привлекателната страна на уменията е, че много от тях могат да бъдат научени, било в ежедневието, било чрез някаква форма на обучение. Ето защо, много е важно децата да имат възможност за обучение в къщи, в училище или с приятели. Това включва:

- децата да живеят съобразно определени стандарти, да им бъде разяснено как да се справят с изискванията към тях като получават необходимата подкрепа

– децата да имат възможност да участват в много дейности с ниво на отговорност, с каквато могат да се справят.

Има тенденция да се гледа на обучението за придобиване на умения като на решение на много проблеми. В този смисъл всеки проблем може да бъде решен, при условие, че дадем подходящото обучение. Но хората не са компютри, които имат нужда само от програмиране или препрограмиране. Както изтъква един възпитател на деца на улицата: обучението в умения може да бъде почти безполезно, ако няма първо безусловно приемане на детето и ако детето не може да съзри смисъл в собствения си живот, две области, посочени по-горе. Изглежда, че в тези първи две области можем да изградим някои солидни основи, на които да стъпи всичко останало, включително обучението в умения. Този процес не трябва да бъде разглеждан много аналитично. Понякога, особено при задължителното обучение, можем да следваме повече или по-малко методична последователност от стъпки, но в истинския живот повечето неща вървят ръка за ръка.

Например, особено загриженият учител може да осигури стабилна връзка за детето, както и обучение в умения, и в хода на времето животът да добие някакъв смисъл за детето.

Може би в тази зона на обучение в умения ще намерим най-лесно всякакви видове материали и курсове за обучение. Но дори и така, може би няма чудотворни курсове и ние трябва да видим във всяка ситуация, понякога с всяко дете, какво наистина е подходящо.

Четвърта област: самоуважение

Самоуважението често е споменавано както в проучвания, така и от хората на терена във връзка с резиланса. То има отношение към вече разгледаните области. Безусловното приемане на един човек (не на всяко поведение) ще стимулира самоуважението. Подобен ефект би имало и откриването на значението: ако животът ми има някакъв смисъл, значи всичко не може да бъде лошо. Владението на умения нормално стимулира самоуважението при условие, че стандартите не са нито много високи, нито или много ниски. Все пак, добре е да посочим самоуважението отделно, защото то може да бъде много важно само по себе си, като се има предвид, че обикновеното ежедневие поведение може да го стимулира или разруши. Например, сурова дисциплина, много негативен критицизъм, недостижими стандарти и остра ирония могат да са съвсем обичайни, но те могат да бъдат много

геструктивни за самоуважението. Малко обосновано окуражаване, конструктивен критицизъм, стандарти без перфекционизъм, могат също да са съвсем обичайни, но те спомагат да се поддържа самоуважението.

Напр: Човек, работещ със сексуално експлоатирани деца, обяснява, че е открил защо някои от децата с риск за такава експлоатация не попадат в капана. Оказало се, че децата просто изпитват силно отвращение към същността на сексуалната експлоатация. Това означава, че тези деца са имали някакво самоуважение. Знаейки това, може да се опитаме да открием начини за поддържане на това самоуважение като вид превенция. И отново, това което в тази ситуация е приложимо, може да има съвсем друг ефект в друга ситуация.

– Проф. Matthew Lipman от Монклер, Ню Джърси, основателят на „Философия за деца“, вълнуващ образователен подход, обяснява във филм на телевизия BBC как обучавайки много бедните деца да мислят, може да подкрепи тяхното самоуважение. Много бедните деца често нямат нищо свое. Дори леглото или играчката могат да им бъдат внезапно отнети. Но когато такава дете изгради свое собствено мислене, то има нещо свое, с което да се гордее, нещо, което никой не може да му вземе.

– Възпитател на безнадзорни деца обяснява как се отнася към кражбите, извършени от тях. Той не ги критикува просто за кражбата. Първо, той оставя детето да обясни как я е направило. Често кражбата е била много изобретателна! Едва тогава възпитателят се опитва постепенно да преориентира тази интелигентност към по-съзидателни цели в живота. Така се опитва да спаси едновременно самоуважението и изобретателността на детето, оформяйки го по социално приемлив начин. Това илюстрира няколко извода:

- Не да се приема поведението на детето, а да се приеме детето като личност;
- Да се извадят наяве някои положителни качества, които много хора могат да не забелязват, защото те са скрити зад неприемливо поведение;
- Да се уважава и подкрепя самоуважението на детето в целия този процес.

Последният пример илюстрира също как самоуважението може да бъде тясно свързано с другите области, за които говорихме преди.

Пета област: хумор

Хуморът рядко е отбелязван в изследванията за резилианса, но с готовност е признан като много важен от хората на терена от различни култури, и дори от някои специалисти в образованието.

Хуморът може да бъде нещо много повече от смях. Приятел, който е винаги много щастлив и изпълнен с радост, но който е страдал безкрайно в живота си, изтъква, че в основата на повечето хумор има някакво страдание. Хуморът често означава, че признаваме несъвършенството, страданието, но го интегрираме позитивно в живота, като усмивка. Може би не можем да се отървем от страданието, *но пък и не сме победени от него*. Всичко това означава, че истинският хумор може да бъде по-изкусен от обикновения механизъм на бягството: бягството означава да си затвориш очите пред неприятната действителност, а хуморът включва тази действителност в живота и я трансформира в нещо по-поносимо и по-позитивно. Това може да даде огромна сила и връзката с резилианс може да бъде много пряка. Хуморът може да има различни форми, от обикновен смях до усмивка, която запазваме лице в лице с бедата. А който притежава трудното умение да се смее на себе си, печели вътрешна свобода и сила.

Хуморът не е универсален, той е много специфичен при различните култури. Френският хумор е много различен от британския, но и двата могат да бъдат много приятни, при условие, че наистина потъваме в съответната култура. Хуморът изглежда присъства при децата от много ранна възраст. Той започва от обикновена усмивка или смях, и постепенно се развива с възрастта и опита в нещо, което понякога е много тънка форма на хумор.

Можем да идентифицираме някои елементи на хумора, като: чувствителност към недостатъците, зряло приемане на неуспеха, промяна в перспективата, парадокс, вяра, дори нещата да не вървят, игра, изобретателност, фантазия...и има и още.

Не можем да обучим хората да бъдат весели, но трябва да сме в състояние да създадем климат за бъдеще, в семейството, дори в училище, където хуморът може да се роди и да разцъфне. Трябва да търсим игри и други дейности, които могат да стимулират горепосочените елементи на хумора. Хуморът е твърде сериозно нещо, за да бъде подценяван в живота на децата!

РЕЗИЛИАНСЪТ ВЪВ ВЪПРОСИ

Забележка: Думата дете може да бъде заменена със семейство или общност в много от следните въпроси.

➤ *Има ли детето някакви приятели или членове на семейството или някакъв друг човек, към които се отнася много добре?*

Ако е така, може ли този човек да бъде полезен? Ако не, можем ли да намерим някой такъв в нормалното детско обкръжение, който може да даде на детето някаква стабилност и топлина и приемане?

➤ *Как детето разбира живота си?*

Детето има ли някакво хоби? Има ли някакви проекти за живота, по-късно, когато стане възрастен, или пък за непосредственото бъдеще? Детето радва ли се на музиката или на някаква друга форма на изкуство като забавление или като активно хоби? Ако е така, какво получава детето от това? Детето има ли някаква религиозна вяра? Ако е така, как това му помага или не му помага? Детето обича ли да помага на другите?

➤ *Какво детето прави наистина добре? Може ли това да се усъвършенства? Може ли това да помогне? Има ли някои нови неща, които детето иска да научи?*

➤ *Какви положителни качества могат да открием в детето?*

Детето осъзнава ли ги? Как могат те да бъдат стимулирани? Как те могат да помогнат на детето или на другите? Детето има ли някакви умения, които се използват неправилно могат да се проявяват като нежелателно поведение? Могат ли тези умения да бъдат използвани по-положително?

➤ *Има ли неща, които са наистина добро развлечение за детето?*

Кое най-много му доставя удоволствие? На какво се смее? Детето много ли е иронично или има по-мека форма на хумор? Какви игри можем да играем с него, които да включват промяна в перспективата

➤ *Кое детето усеща като пробаем?*

Как това се отнася до понятието проблем при възрастните? Как детето се справя с проблема? Можем ли да гразим върху това? Дали една намета би попречила на уменията на детето да разрешава проблемите?

➤ *Има ли деца наоколо, които имат подобни затруднения, но без явен проблем?*

Какво можем да научим от тях? Можем ли да го използваме при деца, които не се справят така добре?

➤ *Ако съм в ролята на “експерт”, на какво се базира експертната ми?*

Това отнася ли се за ситуацията, с която се сблъсквам? Как? Какво мога да науча от децата и възрастните, с които общувам?

➤ *Детето проблемна случай ли е за мен?*

То все още личност ли е за мен? Колко добре в действителност познавам детето? Познавам ли наистина целия потенциал на детето?

РЕЗИЛИАНСЪТ В ПО-ШИРОКА ПЕРСПЕКТИВА

В предишните раздели представихме различни области, в които можем да намерим някои „градивни елементи“ за резиланс. Сега трябва да гадем някои уточнения и предупреждения относно резиланса в действие.

В християнската митология дяволът е пропагнал ангел. Това не изразява някаква физическа реалност, а по-скоро дълбока истина за житейския опит. Това заключение може да бъде отнесено и до резиланса. Всички споменати по-горе области, имащи отношение към резиланса, крият риск от израждане. Например:

- злоупотребата с деца често се случва от страна на възрастен, който е близо до детето.
- религия, която не уважава човешкото съзнание може да се изроди в секти и дори насилие.
- със социалните умения може да се злоупотреби за манипулиране на другите.
- самоуважението може да се изкриви в арогантност.
- хуморът може да стигне до ирония или сарказъм.

Познаването на тези рискове може да ни направи реалистични и предпазливи, но не трябва да ни пречи да използваме „градивните елементи“ за резиланс в тези различни области.

Отвъд споменатите вече области можете да откриете и някои други области и „градивни елементи“ за резиланс. Например, някои възпитатели на деца на улицата в големите градове отбелязват значението на обогатяването на живота на децата с преживяване сред природата, гората,

гърветата, цветята, животните. И тук могат да се открият още много възможности.

Резилансът се гради чрез взаимодействие между хората и околната среда в множество такива области. Следователно, той не е нещо изцяло добито от околната среда, нито нещо изцяло вродено. Разделянето на вродените качества от влиянието на околната среда е много изкуствено, тъй като и двете неща се развиват заедно и се нуждаят едно от друго.

Предвид този непрекъснат процес на движение между човека и околната среда, е лесно да се разбере, че резилансът никога не е нещо абсолютно нито напълно стабилно. Децата никога не са абсолютно способни на резиланс и неуязвими. Дори най-силното дете ще има спадове и подеми, и ще рухне под много голямо напрежение. Това означава, че трябва да култивираме резиланса и да го подкрепяме в определения културен контекст. Това може да бъде едно въдъхновение за обучение, социална политика и социална работа. „Резиланс“ ориентираният подход може да доведе до някои специфични акценти в социалната политика, но никога не може да замени социалната политика.

Полезно е да се отбележи в този контекст, че уязвимостта има също своите положителни страни: отвъд възхищението, най-дълбоките човешки връзки между двама души често са базирани на взаимното признаване на уязвимостта на другия, на взаимното уважение към тази уязвимост и взаимното знание за това уважение. И как детето може да се чувства изцяло прието, ако в него няма някаква уязвимост?

Накрая, резилансът винаги се развива в конкретен контекст на местни обстоятелства и култура. Трябва да се опитаме да направим всичко по силите си, за да осъзнаем културните си корени, без които не сме човешки същества, но и които оцветяват възприемането ни на живота, дори в друга държава, на друг континент или в непозната обстановка.

Резиланс и социална политика

Някои хора се страхуват, че фокусирането върху резиланса може да подкопае политиката за повишаване благосъстоянието на децата. Това е погрешно схващане, защото дори резилансът трябва да бъде насърчаван, а ние винаги ще се нуждаем от специални услуги и защита на децата в риск. Още повече, че подходът за резиланс може да подскаже други акценти или друг начин на работа за повишаване благосъстоянието на децата и тяхното обучение.

Какво можем да направим за подобряване функционирането на обичайната социална среда на семействата, на училищата, на общностите? Какво можем да направим, така че те да намират за по-лесно да решават проблемите си, или пък, ако е необходимо да живеят с тях?

Това може да се направи главно по два начина:

- Първо: да се укрепят отвътре функционирането на такива социални системи като училищата, семействата и общностите; подходът за резиланс на децата може да помогне в това отношение.
- Второ: да се оформи рамка в обществото, която да улесни функционирането на тези социални системи. Последната включва мерки в редица области: законодателство, жилищна политика, икономическа политика и др.

„КЪЩИЧКАТА“: ПРАКТИЧЕСКИ СИНТЕЗ

Към прилагането на резиланс

По-доброто теоретично разбиране на резиланса не води автоматично до повишена способност за практическо прилагане и изграждане с помощта на това, което е било разбирано. Разбирането и практиката се покриват отчасти, но и отчасти следват различни стратегии. Същото се отнася и до резиланса. Хората на терена често са го използвали, без да са били в състояние да му дадат име, и без да имат системни знания за него. Повечето научни изследвания са насочени към разбиране на резиланса като че ли е механизъм за управление, поради което има непрекъснато нарастващ брой променливи, които от своя страна водят до все повече сложни отношения.

С цел да се синтезират тези два подхода - научния и практическия - ние се опитахме да трансформираме познанието за резиланс, научно или друго, във вид конструктор - като играта, използвана от децата. Тази игра ни осигурява серия елементи, позволяващи почти неограничен брой конструкции.

В реалния живот, резиланс може да се изгради или да се разруши по многобройни начини. Ние се опитахме да изградим и да поддържаме резиланс чрез няколко подхода и средства. Няма едно единствено решение, нито пък един единствен начин да се направи, нито една единствена житейска история.

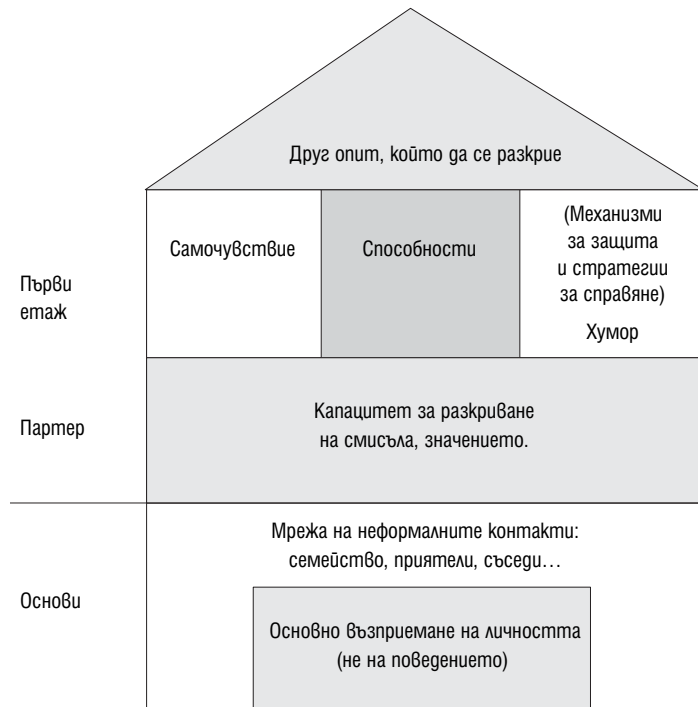
„Къщичката“ („Casita“)

Думата означава малка къща на испански. Идеята да се представят елементите на резиланс във формата на къща в строеж ни дойде в Чили, когато работехме с няколко възпитатели. Това е дума, която лесно се произнася на всички езици - значително предимство в интернационален контекст.

В „Къщичката“ всяка стая представлява поле за възможна намеса за изграждане или поддържане на резиланс. На диаграмата, отново намираме областите, споменати в раздел 2. Така, ако желая да допринеса по конкретен начин за резиланс на детето, тези зони, тези стаи, ми предлагат области за интервенция.

Под покрива на „Къщичката“ фигурират „други преживявания“. В рамките на всеки контекст може да има специфичен потенциал, който не намираме сами. Например, за някои момчета от улицата, ограничени в големите градове, преживяването сред природата може да отвори нови възможности за обучение; ето защо някои организират почивни лагери, докато други организират престой във ферма. Преживяването на красотата и творческия израз също могат да бъдат мощни начини при помощта за намиране на смисъл в живота, за подпомагане изразяването на страданието. Наличието на хора близо до децата, които могат да служат за „модел“ за него/нея, също може да изиграе важна роля в изграждането на резиланс. Не е възможно да се направи пълен списък на възможностите, още повече, че това, което е благотворно за едно дете, не е задължително да бъде и за друго.

На общо или международно ниво, можем да предложим стаите на „Къщичката“, но не можем да посочим как да се обзаведат; т. е. това са жестове, които трябва да се направят, да се предприемат действия, да се кажат думи. Контекстите, проблемите, културите са много различни и разнообразни в този смисъл. Въпреки това, ние можем да дадем някои примери които могат да послужат за вдъхновение, въпреки че може да не са повсеместно приложими.

Земя: Основни материални нужди, храна, здравна грижа...

Подът, на който е построена „Къщичката“ представлява елементарните физически потребности. Ако детето е гладно, то трябва да бъде нахранено. Ако неговото здраве е лошо, то трябва да се направи опит за по-добряване. Това е предварителна стъпка преди всяко друго действие. Основата на материалните нужди трябва да бъде достатъчно устойчива, за да позволи изграждането на стабилна „Къщичка“.

Местната култура представлява строителния материал на „Къщичката“. Изключително важно е това да се има предвид. Какви елементи мога да намеря в културата на детето и средата за да изградя „Къщичката“ на резиланса? Списъкът на тези елементи е безкраен: истории, приказки, картини, музика, танци, игри, местен хумор, спортове, чествания, символи от всякакъв вид, обичаи, задачи за изпълнение, храна...

„Къщичката“ може да се прилага за изграждане на резиланс на детето, но понякога и на резиланс на семейство, общността, или резиланс на възпитател, социален работник, професионалист.

Откриване на силите и слабостите

„Къщичката“ може да служи за откриване на силните страни и слабостите на детето и на околната среда, в която живее. Това не трябва да спира търсенето в някои тежки случаи на по-задълбочена професионална диагноза. Никога не трябва да забравяме, че резилансът е само подход, и че „Къщичката“ е само работен инструмент; това никога не е вълшебно решение на всички проблеми.

Всяка стая трябва да извиква серия от въпроси, като тези, посочени на страници. Тези въпроси се стремят да очертаят силните страни, елементите, които евентуално ще позволят да се изгради резиланс, повторно изграждане на живота.

Гъвкав като живота

„Къщичката“ не може да бъде ригидна конструкция. Някой би искал да я реструктурира или да добави към нея нови стая или други елементи. Например, някои чилийски възпитатели предвиждат „Къщичката“ с градина, за да се изрази контакта с природата. Други са открили, че човек трябва да прави по-явна обичта и привързаността /на испански –“кариньо“/ - скрита при „основното приемане“ - чрез добавяне на система за отопление с камина в „Къщичката“. Разбира се, използването на „Къщичката“ не трябва да се изражда в работилница за чертежи, но това е начин за организиране на идеите с оглед възстановяване на резиланс и живота. Всяка стая, добавена към чертежа трябва да бъде преведена чрез действия и думи за най-доброто на детето.

Стаите на „Къщичката“ са взаимно свързани с врати и стълби. В действителност, в реалния живот, връзките и пасажите съществуват между различните области както показват предходните примери.

Като истинска къща, „Къщичката“ иска грижи: да се почисти, да се поправи, или в случай на бедствие - да се реконструира. Това сравнение показва, че резилансът не е даденост или постоянна характеристика, че тя варира през живота на отделния човек и трябва да се полагат грижи за нея. Човек с изграден резиланс може да стане по-малко устойчив и обратно. Самоуважението, приемането и способностите са характерни реалности и трябва да бъдат подхранвани с малки действия и думи: едно малко „благодаря“ при поощрение, истинска усмивка извън тази от учтивост, свиренето

на музикален инструмент, пеенето, спорта ... И в живота има „земетресе-ния“ и „урагани“: смърт на родител, заболяване, отхвърляне, насилие, война, нуждата от бягство... Тези ситуации така могат да повредят „Къщичката“, че да стане необходима частична реконструкция. Например: бежанци или имигранти, които се установяват в друга страна, често трябва да усвоят напълно нови умения, и трябва да създадат нови приятелства... В някои случаи е възможно да се отговори на такива предизвикателства с помощта на доброволец, посрещаш семействата в новата държава.

Опит за оценка

Резилиансът може да се проявява по различни начини: подгъране на способностите в условия на продължаваща опасност, възстановяване след травматизъм, неочаквана еволюция, въпреки повишения риск, като тези различни изяви понякога се следват. Основните характеристики на резилианса са изследвани чрез използване на американския метод, известен под името *SWOT* (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats), представени като Силни страни, Слабости, Възможности, Рискове.

Силни страни

Основната сила на резилианса се крие в способността да се живее личностно и социално приемлив живот, за постигане на успех или даже щастие, въпреки трудностите и страданията, които може да са причина за тези нежелани и нещастни събития, които откриват в жертвите ресурси, за които самите те не винаги подозират.

Резилиансът е придобита сила и за професионалистите, които променят начина си на виждане на другия, а следователно и методите си на работа, позитивирайки и разширявайки тяхната практика. Това води до:

- Да не се виждат само проблемите, но също да се откриват и мобилизират ресурсите;
- Да се открива, извън множеството проблеми, личността, семейството;
- Да не се вземат предвид само симптомите – соматични или психични, а цялостната личност – физика и психика, недостатъци и качества, липси и реализации;

- Да се интересуваме от обкръжението и подкрепата, която то може да даде на дадена личност, която изглежда самотна;
- Да се преразглеждат проблемите в техния социален, икономически и политически контекст ... за по-доброто им разбиране и желание да се разрешат – в индивидуалния и семеен цикъл на живота, което отново им дава смисъл;
- Да се изостави идеята за фатализъм, напр. чрез предаване през поколенията, или чрез едно предопределение, считащо, че „всичко е изиграно“ на дадена възраст или в резултат на дадено събитие, като се имат предвид възможностите за развитие и въпреки че това, което се е случило, не се изтрива;
- Да се заменят песимистичните прогнози, негативните съждения, обезценяването, понякога цинично с една реалистична надежда;
- Да се реализират в тясно сътрудничество с заинтересуваните истински стратегии за развитие

Слабости

➤ На първо място това е неопределеността на критериите, които определят резилианса. Те носят или определен културален оттенък (какво представлява поведението, което е социално прието?) или са субективни (един щастлив живот?).

➤ Голяма трудност представлява откриването на рисковите и протективни фактори. Това са променливи, които зависят както от природата на травматизма – причината и личността на засегнатите лица, така и от ситуацията и специфичните моменти, в които се появяват. Един фактор може да бъде в зависимост от личностите и обстоятелствата или рисков или протективен. Ето защо, е изключително важно да интерпретираме тези различни фактори, техните взаимодействия и процеса, който ги причинява.

➤ Практическото прилагане на концепта за резилианс и неговата оценката, което произтича от неточността на някои критерии. От гледна точка на индивида оценката се основава върху неговите лични чувства, върху оценката, която той прави за своята история, трудности, страдания, за своя живот и съдба. Гледната точка на другите може да бъде погрешна поради факта, че младите, семействата, групите от хора ко-

ито са добре, обикновено не се виждат от професионалистите. Ето защо, след някакъв травматизъм, е много важно индивидът да се проследява и прави оценка, която може да се окаже изключително необходима в случай на нови трудности, тъй като резилиансът никога не е абсолютен, нито е гарантиран във времето. Сравнението с тези, които подложени на същия риск, не са могли да се справят с него, както и успешното включване на личностите, успели да изградят резилианс позволява една сравнително обективна и положителна оценка. Още повече, много лични истории показват, че някои хора, успели да се справят със своите лични проблеми, след това се ангажират по един или друг начин да помагат на ближните си. Тази алтруистична оценка изглежда е основателен критерий за резилианс.

Рискови фактори	Протективни фактори
Фактори, касаещи детето	
<ul style="list-style-type: none"> - Мъжки пол - Слаби интелектуални възможности - Хромозомни аномалии - Хронично заболяване - Нарушения в общуването - Продължителна институционализация - Тежки мозъчни нарушения - Перинатални усложнения - Забавяне в развитието - Преживяно насилие или negliжиране 	<ul style="list-style-type: none"> - Лек характер - Пълноценно включване в игрите и инициативност, която получава положително - признание - Добри отношения с връстниците - Стабилна привързаност в ранното детство - Повишени интелектуални възможности - Добри училищни резултати - Участие в две и повече дейности - Положителна представа за себе си - Вътрешен „локус на контрола“ - Добри отношения с братята и сестрите - Наличие на една личност, на която може да се довери - Адекватно използване на механизмите на защита (отрицание, подчинение, интелектуализация, творчество, хумор и др.)

Фактори, касаещи семейството	
<ul style="list-style-type: none"> - Тежки конфликти между съпрузите и развог - Психични нарушения при майката - Враждебност на майката и конфликти с детето - Родителска престъпност - Ниско образователно ниво на бащата - Свръхнаселеност или многобройно семейство - Семейно насилие - Смърт на единия или двамата родители 	<ul style="list-style-type: none"> - Позитивни отношения майка-дете - Позитивни отношения баща-дете - Редки продължителни раздели с човека, който осигурява първичните грижи - Единно семейство - Присъствие на един мъж в семейството или съпругеска подкрепа
Фактори, касаещи средата	
<ul style="list-style-type: none"> - Нисък социално-икономически статус - Множество стресори от околната среда 	<ul style="list-style-type: none"> - Подкрепа от възрастен от общността - Включване на общността... Училището също може да има положителна роля в случая, когато обучителната среда е положителна, открита и която позволява да се насочат и фиксират норми. Някои автори посочват, че религиозната дейност (или културната, асоциативната, хуманитарната) могат да работят в същата посока. - Висок социално-икономически статус - Висок семеен доход

Рискове

Тук става дума за рисковете, свързани с лошо използване на идеята за резилианс. На първо място е липсата на смелост при интерпретацията на наблюдаваните събития, водеща до установяване на резилианс там, където има само отричане на един травматизъм, наистина реален; явна липса

на негативни реакции поради например недостатъчно наблюдение във времето или проста резистентност без реконструкция. За съжаление, на мога, идеята за резилианса може да пострада, ако бъде изтласквана на преден план без достатъчно клинично наблюдение и способност за разграничаване.

Други рискове, по-сериозни и споменати в множество публикации, могат да бъдат резултат от едно връщане назад, дори отнемане на резилианса:

➤ От професионалистите : поради факта, че едно дете, младеж, семейство е способно на резилианс, да се счита, че тя/той е отпук нататък способен/на да се оправя със свои собствени сили;

➤ От обществените власти: риск да се дезангажират. Поради факта, че „някои успяват да се справят“ сами, не е въобще необходимо да им се помага. Колкото до другите, „това са некадърници или мързеливци“;

➤ От обществото: риск от подценяване на тези, които не успяват да „се справят“, и следователно да се задоволят с едно общество с различни нива на компетентност и конкурентност в ущърб на уважението на различията и разрушавайки една политика – правителствена и социална – на взаимопомощ и солидарност. В ход е процес на изключване и настоящото развитие на нашите общества свидетелства, че тези рискове са реални.

Възможности

➤ Резилиансът ни приканва към промяна в начина на възприемане на хората около нас и на самите себе си;

➤ Хората, изградили резилианс ни учат, че можем да намерим в себе си неподозирани ресурси, за да се справим с трудностите в живота и да продължим да живеем живот, който си струва усилията. По този път можем да разчитаме на тези, на които имаме доверие, на своето по-близко или по-далечно обкръжение и на една социална подкрепа. Преодолените по този начин трудности са често източник на човешкия прогрес, вкл. и духовен.

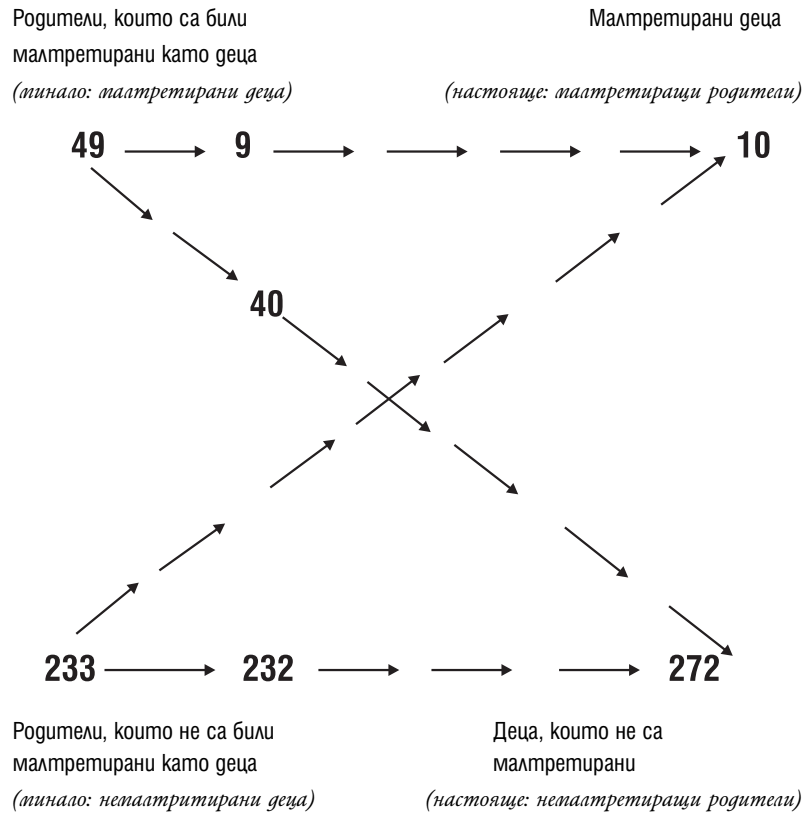
➤ Резилиансът приканва професионалистите, работещи с детето, семейството и социалната среда, към която и дисциплина да принадлежат, към едно пренасочване не само на практиката им, но и на идеите.

На представената по-долу таблица, по D. Saleebey, 1996 обобщава пре-красно тази необходима промяна, вече извършена от множество екипи – социални, образователни, медицински, както и в редица програми за развитие и промоция.

От	→	До
<p>Личността е дефинирана като случай: симптомите са прибавени, за да се стигне до диагноза</p> <p>Терапията е центрирана върху проблема</p> <p>Личният разказ помага за поставянето на диагнозата, благодарение на интерпретацията, направена от специалист.</p> <p>Практикуващият е скептичен по отношение на личната история и разказа на своя клиент.</p> <p>Травматизмът в детството предшества или предполага патологията на възрастния.</p> <p>Основната част от терапевтичната работа е върху плана на предписаното лечение.</p> <p>Експерт по отношение живота на клиента е практикуващият.</p> <p>Възможностите за личен избор, контрол, участие и развитие са ограничени от патологията или обществото.</p> <p>Необходимите ресурси за лечението са знанията и компетентността на професионалиста.</p> <p>Помощта цели основно намаляване на симптомите и негативните лични и социални последици на действията, емоциите, мислите и отношенията.</p> <p>Личността е дефинирана като уникална: чертите на личността, талантите и възможностите са прибавени, за да изградят силите.</p>		<p>Терапията е центрирана върху възможностите.</p> <p>Личният разказ е основен път, за да се познае и оцени човекът.</p> <p>Практикуващият познава личността и я слуша с внимание.</p> <p>Травматизмът в детството не е предричащ. Той може да отслаби или подкрепи индивида.</p> <p>Основната част от терапевтичния процес е центрирана върху индивида, семейството, общността, както и върху професионалистите.</p> <p>Експерт е самата личност, както и членовете на семейството и общността.</p> <p>Възможностите за личен избор, контрол, участие и развитие са открити.</p> <p>Необходимите ресурси за лечението са също така силите, способностите и адаптивните възможности на индивида, подкрепата на семейството му и на общността.</p> <p>Помощта цели основно да подпомогне напредъка на личността в живота, подчертавайки и развивайки нейните ценности и ангажименти, карайки я да стане член на общността.</p>
И да прибавим:		
Семейството и доброволците усложняват работата на професионалистите.		Семейството и доброволците са ценно средство в работата на професионалистите.

СТАВАТ ЛИ МАЛТРЕТИРАНИТЕ ДЕЦА МАЛТРЕТИРАЩИ РОДИТЕЛИ?

- * **В проспекция:** От 49 малтретирани деца – 9 стават малтретиращи родители – **18%**
- * **В ретроспекция:** От 10 родители, които малтретират децата си, 9 са били малтретирани като деца – **90%**

(Jacque Lecompte et Stefan Vanistendael, 2002)

Извадка от: J. Kaufman et E. Zigler „Do abused children become abusive parents?“ in Am. J. of Orthopsychiatry, 1987, vol. 57, 2, 186-192

Нов поглед към резиланс или кръстосани погледи върху една мобилизираща утопия

Увод: резиланс, житейска реалност.

Няколко случая на резиланс: дете, възрастен, стар човек, семейство. Кратко представяне като се подчертаят най-ярките моменти и сходствата.

Откриване: всички знаем, че...

Историческа перспектива

САЩ: Е. Вернер, 1960 г.: психодинамика на развитието до М. Уолър, 2001 г.: екосистемичен подход във Франция, в Швейцария, във вашата страна...

На международно равнище вж. VICE

Литературна перспектива

Общ фонд на човечеството: вълшебни приказки, саги...

Литература на съпротивата: индустриалната революция, депортиранията, експлоатацията... Литература за резиланс...

Понятийна перспектива

Предпоставки: компетенции, привързаност, стрес, наставничество

Позитивирание: добро отношение, **резиланс** – Работна дефиниция: от механиката на материалите до хуманитарните науки.

Рискови фактори, защитни фактори: връзка, посока...

По-скоро процес, отколкото състояние.

Етапи: травма и травматизъм, съпротива, потенциал за развитие, пълноценна реализация. Съпротива и конструиране в хода на времето.

Попечители на развитието, на резиланса. За една систематика на резиланса.

Психологическа перспектива

Темперамент и ресурси: вроден и придобит.

Психодинамична теория и личност: себеуважение, способност за осмисляне, за промяна в начина на възприемане на действителността, на събитията, на живота...

Екосистемична теория и околна среда.

Отрицание, изтласкване навътре, контра-пренасяне... психоанализа?

На каква цена?

Практическа перспектива

Привеждане в изпълнение. Конструиране на резиланса: „Къщичката“. Различни пътища.

Ролята на специалистите: необходимост да се мисли стратегически.

Промяна в гледището, добро отношение.

Критерии за успешен резиланс.

Етическа перспектива

Професионална и социална етика във всекидневния живот. Съдържание, етапи, препратки.

Юридическа перспектива

Професионална деонтология

Човешки права

Права на детето и закрила на детето

Критическа перспектива

Какво не е резиланс: неговите граници.

Рискове: банализиране, отклонения, използване, отхвърляне.

Резиланс и рисковете от успеха.

Философска (метафизична) перспектива

Иманентност и трансценденция: „Цялото човешко съществуване е занаятчийство, организирано около една трансценденция“ (Борис Сирюник).

Прошка, поправка

Духовност, религии

Възкресение

Финал

„Утопията не е нещо неосъществено, тя е просто едно неосъществено за момента нещо“ (Теодор Моно). На работа!

Мишел Мансио и Стефан Ванстендаел

9 октомври 2006 г.

Глава II.

Схема за оценка в лоното на резиланса

- Следващите въпроси предлагат схема за оценка, която ще ни помогне за по-доброто разбиране на резиланса, като се започне от реалностите в живота, които ни тревожат.
- Възможно е да не можете да отговорите на един или няколко въпроса. Необходимо е да отбележите защо не можете да отговорите, ако успеете да го формулирате. Вие можете да работите в група по един случай.
- *Благодаря!*

1. Опишете случай от Вашата практика

- 1.1. Може да бъде индивидуален или групов (например – семейство)
- 1.2. Включете в описанието всички елементи, които Ви се струват важни дори да не се отнасят за резиланс
- 1.3. Може да бъде случай за резиланс – израстване чрез големи трудности, които сега започват или вече са потвърдени
- 1.4. Също така може да бъде случай, който илюстрира границите на резиланса

2. Критерии за резиланс

Защо Вие го разглеждате като резиланс случай? Или обратно, какво липсва според Вас, за да може да бъде разглеждан като резиланс случай?

3. Оценка

- 3.1. Какво е естеството на травматизма – шок, трудности, много тежки условия на живот?
- 3.2. Как лицето (хората) са преодолели тези трудности?
- 3.3. Как лицето (хората) оценяват първите трудности или първия преодолен шок?
- 3.4. Какви са бъдещите перспективи? Възможности? Рискове? Предиизвикателства?

4. Фактори за резиланс

- 4.1. Кои са според Вас, фактори на резиланса в изборния от Вас случай?
- 4.2. Дали сте открили и мобилизирали „скритите“ фактори, факторите на резиланса, които априори не изглеждат като такива?
- 4.3. Как открихте резиланс факторите?
- 4.4. Как успяхте да ги мобилизирате?
- 4.5. Как резиланс факторите се развиха във времето?
- 4.6. Видяхте ли резиланс фактори, които се трансформираха в рискови фактори?
- 4.7. В какво се изразяваше професионалната намеса?
- 4.8. Каква беше ролята, задачата (мисията) на други лица (непрофесионалисти)?
- 4.9. Как в изборния случай лицето (хората) успяха да се справят? Какво основно приеха и възприеха в живота? От кого? От своето минало, настояще и евентуално в бъдеще?
- 4.10. Какъв смисъл влагат тази личност (тези хора) за това, което им се е случило? В настоящия живот? В бъдеще?
- 4.11. Открихте ли необичайни или изглеждащи непознати фактори на резиланса?

5. Социален, икономически, политически, юридически контекст

- 5.1. Как социалния, икономическия, политическия, юридическия контекст спомогнаха да се изгради или разруши резиланса, в изборния случай?

6. Жизнени стратегии

Кои са стратегиите за оцеляване и реконструиране на живота, започнати от лицето (хората) в анализирания случай?

7. Промяна на възгледите

Дали този случай Ви вдъхнови да промените Вашите възгледи за живота и хората? Ако, е да, защо и как?

8. Прегизвикателствата, които останаха

- 8.1. Кои са неразрешените проблеми в изборния случай?

- 8.2. Кои решения лицето (лицата) от този случай биха могли да приложат? С каква подкрепа?

9. Етика

- 9.1. Кои са етичните предизвикателства, с които Вие се сблъскахте? Как се справихте?
- 9.2. Бихте ли дали съвет на колега от Вашия опит с резиланса?

10. Не разрешени въпроси

Кои въпроси останаха без отговор за лицето (хората) в разглеждания случай? И за Вас самите?

11. Свободни коментари

От гледна точка на вашите наблюдения, размисления и вдъхновения...

Michel Manciaux et Stefan Vanistendael

ПРЕДСТАВЯНЕ, АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА СЛУЧАИ В РАМКата НА РЕЗИЛИАНСА

1.1. Случаят Ана

(Представен и анализиран от *Галина Маркова*)

Ана е жена на 55 години. Има семейство, което се състои от съпруг и две големи момчета. Едното е на 27, другото – на 22. Семейството живее с майката на Ана – възрастна жена с хронични заболявания.

Ана има психична болест – биполарно афективно разстройство и два пъти годишно я хоспитализират в депресивни епизоди или в състояние на силно напрежение, което не може да овладее. Психиатърът, който следи медикаментозното лечение на Ана, я насочва към социален работник, който да ѝ помогне да разреши конфликти в службата, както и да изследва емоционалните фактори, които водят до кризите, причиняващи честите хоспитализации. Обслужването на Ана става в извънболнична психиатрична служба.

Ана започва контакта със социалния работник с първоначалната заявка – разрешаване на конфликти в служба. Тя е работила на много места, но не успява да се задържи за дълго време поради регулярните и продължителни хоспитализации, както и поради отношения с работодатели. Те често не желаят да правят компромиси поради нейното здравословно състояние и я настаняват на работни места, неподходящи за нея – такива, чието изпълнение е натоварващо – както психически, така и физически. Ана не може да работи тежка физическа работа поради соматично заболяване. Социалният работник се среща с последния ѝ работодател и успява да посредничи на Ана в това да бъде настанена на работно място, подходящо за нея.

Ана ходи на работа и посещава редовно социалния работник, с когото започват да работят по втората заявка – изследване на емоционалните фактори, които водят до хоспитализациите с идеята, че вербализирането на проблемите по време на разговорите може да увеличи контрола върху преживяванията ѝ като стратегия за намаляване на хоспитализациите.

Различни са темите, които се обсъждат по време на срещите им. Ана разказва за хода на болестта си, за начина, по който се справя с нея, за отношенията в семейството. Болестта на Ана започва внезапно, като ре-

зултат от стрес, получен от силна уплаха. Ана я хоспитализират, предписват ѝ силни медикаменти и така постепенно и неусетно тя се превръща в редовен пациент. Напрежението, което тя изпитва като част от болестта и което ѝ създава трудности при адаптиране на работното място, е свързано с натрупваща се агресия и с невъзможността да я изрази по конструктивен начин. В такива състояния тя се кара с непознати, влиза в конфликти с близките си.

На определен период от време, за да направят равностойка от работата, която вършат, социалният работник повдига темите за договора и терапевтичните цели на сесиите. Това обаче се възприема от Ана зле. Тя се затваря, мълчи и социалният работник разбира, че рамката, договора и целите са теми, които предизвикват агресия у Ана. Социалният работник решава да заговори за това.

– Ана, често когато те каня да говорим за рамката, за договора ни, за целите които сме си поставили и напредъка ни по тях, става трудно. Чувствам, че не правя най-доброто – ти като че ли се затваряш, а разговорът ни прекъсва.

– Така е.

– Как се чувстваш когато заговоря за тези неща...

– Като притисната и без избор

– Насилена

– Нещо такова

– Често ли се чувстваш така- без избор

– Не знам, понякога, когато ми казват какво да правя...

– Често ли ти казват какво да правиш...

– Вече по-рядко

– В сравнение с...

– .....

– можеш ли да си спомниш случай, в който си се чувствала така – да се подчиниш

– Майка ми е царица в това да ме кара да се чувствам така

Ана разказва за това как като малка майка ѝ само това е правела – да я кара да прави неща, които тя не е желала. Като че ли това развива тревога у Ана да не се заличи и стремеж да отстоява себе си, да бъде против,

да се бори за независимост. По-късно, в училище, тя е същата будна и непокорна, навсякъде с непослушните момчетата. Подобни процеси се случват и на работните места на Ана - изискванията, които работодателите ѝ поставят, тя чува като застрашаващи независимостта ѝ. Същият стремеж към свобода довежда до конфликтите, които са най-честата причина на хоспитализациите.

Този разговор става начало на ново развитие на доверие между социалния работник и Ана. Ана споделя повече от проблемите в дома си и разкрива, че част от емоционалните ѝ проблеми, в това число и агресията ѝ, са свързани с проблемите на съпруга ѝ. Петър е бил много способен научен работник, но с промените в България през 1989 губи работата си поради това, че институтът, в който е работел се закрива. Като глава на семейството, той започва да търси всякаква работа, включително ниско квалифицирана. Полага тежък физически труд, печели пари, но започва да пие. Социалният работник предлага на Ана да го насочи към медицинска сестра в същата клиника, специалист в работа със зависимости и обсъжда с нея начини, които биха могли да мотивират съпруга да потърси помощ. Ана успява да овладее чувства, които поражда у нея този проблем и да намери подходящия начин да мотивира Петър да започне терапия. Той започва консултации, които му помагат да се въздържа от пиене. Някои от консултациите се провеждат заедно с Ана, което помага на двойката да говори за трудни теми от взаимоотношенията им.

Следващата стъпка в развитието на Ана и нейното семейство е проблема, свързан с по-големия ѝ син. След влизането в казармата момчето се променя - става по-затворено. Постепенно започват промени в поведението му, които започват да тревожат семейството – той стои с часове пред компютъра, спи през деня, четне през нощта, не общува, държи се странно. Ана търси начин да го насочи към психиатър, но момчето отказва. Ана знае колко травмираща може да бъде насилствената хоспитализация. Социалният работник ѝ предлага фамилно консултиране, което да подпомогне на семейството да заговори за тази тема. Този път синът на Ана приема. Семейните консултации водят до това, че той отива доброволно на психиатър и започва лечение.

От осем години, след първата среща на социалния работник с Ана, Ана не е влизала в болница. Съпругът на Ана не пие, а синът контролира състоянието си с медикаменти. Всички в семейството (с изключение на

Ана) работят. Ана се чувства полезна на себе си и другите като се грижи за домакинството, води активен социален живот, подкрепя големия си син в намерението му да учи в университета и очаква първо внуче от по-малкия си син. Към Ана насочват хора с психична болест, на които тя помага.

Този случай от практиката описва случай на резиланс на едно семейство с тежки социални, психологични и медицински проблеми. Основните елементи, които се отнасят до резиланс са свързани със способността и капацитета на семейството да използва вътрешните си ресурси, както и ресурсите, които обкръжението им предлага, за постигане на развитие.

1. Оценка

1.1. Естество на травматизма

Поредица от социални кризи, които периода на преход предизвиква, довеждат до загуба на работа на бащата и тежки финансови проблеми в семейството. Към това се прибавят кризите, предизвикани от психичната болест на Ана, на големия ѝ син, на съпруга, които сломяват способността на семейството да се справи само и хронифицират социалните му проблеми. Разбира се, корените на травматизма при Ана се крият в детството ѝ, когато баща ѝ напуска семейството като го оставя без подкрепа.

1.2. Начин на преодоляване на трудностите

Трудностите в семейството се преодоляват с приемане на трудностите като част от живота и със способността за приемане на другия такъв, какъвто той е. Ана е приета от семейството си, независимо от болестта ѝ. Съпругът на Ана е приет независимо от това, че губи престижната си работа, започва да пие. Синът и неговата болест са приети по начин, който защитава достойнството на младия човек. Всички в семейството се включват активно в разрешаването на проблемите на другия, като не вменяват вина никому. Семейството се сплотява вместо да се дезинтегрира. Мнението на всекиго е чуто, разбрано и прието. В същото време, семейството не се затваря, а търси помощ. Членовете на семейството, които са развили отношения на доверие помежду си, се отнасят с доверие към специалистите и партнират по най-конструктивен начин в терапевтичния процес.

1.3. Перспективи, възможности, рискове, предизвикателства

Бъдещите перспективи и възможности за развитието на семейството са свързани с даване на пространство на всеки да се развие така, както той желае. В същото време обаче, имайки предвид предизвикателствата, които психичната болест поставя, семейството е във връзка с ключови професионалисти - психиатъра и социалния работник. Рисковете са свързани с естествените житейски кризи – раждане на дете, започване на нова работа, ново образование, както и кризите на болестта.

2. Фактори за резилианс

2.1. Фактори на резилианс

Фактори на резилианса в случая са привързаността в членовете на семейството, доверието между членовете му, способността му да се отстояват собствените желания и цели. Парадоксален фактор е болестта, която сплотява членовете на семейството.

2.2. „Скрити“ фактори

Хоспитализациите, които е възможно да са били начина на Ана да спаси отношенията в семейството от своята агресия. Способността на Ана да създава връзки на доверие ѝ помагат да се себеанализира и да успява да вербализира агресията си – успява да разговаря за нея по време на консултациите със съпруга си и в семейните сесии със сина си.

2.3. Начин на откриване на резилианс факторите

Слушайки и разбирайки начините, по които Ана и нейното семейство се справят, доверявайки се на капацитета на Ана и на семейството ѝ да се справя само и да се развива извън болестта, виждането на болестта само като една незначителна част от живота на Ана и нейното семейство.

2.4. Мобилизиране на факторите на резилианс

Признаване на силата на семейството, подпомагане на семейството, включване на нови професионалисти и поддържане на добра комуникация с тях. Откликване на потребностите на семейството.

2.5. Развитие на резилианс факторите във времето

Способността да помагаш и да приемаш другия безкритично довеждат до това, че Ана започва да помага на други хора-психично болни.

2.6. Резилианс фактори, които се трансформират в рискови

Агресията, част от стремежа на Ана към автономност може да е и рисков фактор, тъй като води до влошаване на психичното състояние.

2.7. Професионална намеса

Професионалната намеса се състои от подкрепа, слушане и разбиране, в гъвкавост в упражняване на професионалната роля, създаване на екип от професионалисти, които работят по случая. Днес когато в България психиатричната система се променя, Ана има нужда от това да поддържа контакт със социалния работник, който се е съгласил на това и въпреки, че не работи в същата клиника, се среща с Ана навън, в заведение веднъж на два месеца. Този контакт носи на Ана спокойствие. Това обаче е етично предизвикателство, тъй като се отклонява от рамката на професионалната практика. Социалният работник се справя с този проблем като го обсъжда с Ана и получава обратна връзка от колеги по случая.

2.8. Роля на други лица/непрофесионалисти

По време на работата по случая професионалистите в екипа са свързани с връзка на доверие. Случаят се обсъжда често и се подкрепят всички професионалисти, въввлечени в процеса на подпомагане на семейството.

Непрофесионалистите са приятелския кръг на Ана. Например, тя участва от пациентка в болницата, че дългото ходене е начин за справяне с напрежението от болестта. За да избегне хоспитализацията, Ана ходи по 8 часа на ден, след което се завръща в дома си в състояние, което да не натоварва семейството ѝ.

2.9. Как в избрания случай лицето (хората) успяха да се справят? Какво основно приеха и възприеха в живота? От кого? От своето минало, настояще и евентуално в бъдеще?

Членовете на семейството се справят като се чувстват приети от останалите такива, каквито са. В терапевтичния процес те затвърждават това вяране. Животът за тях е процес на преодоляване на трудности, което води до развитие.

2.10. Открихте ли необичайни или изглеждащи непознати фактори на резилианса?

Агресията на Ана, която поражда конфликт с останалите в началото е рисков фактор, тъй като става причина за хоспитализациите ѝ. В същото време агресията е инструмента на резилианс защото чрез нея Ана успява да запази капацитета за развитие и за себесъхранение. Може да се предложи интерпретацията, че по начина, по който Ана не се подчинява на изискванията на майка ѝ, на училището, тя успява да устои и не се подчини на ограниченията и изискванията, които болестта и трудностите ѝ налагат.

3. Социален, икономически, политически, юридически контекст

Ана и нейното семейство живеят много трудно в продължение на 15 години. Това от една страна създава условия за кризи, които вероятно отключват болестта. От друга страна, справянето със социалните проблеми дават възможност на Ана и нейното семейство да са развият по нов начин и да открият ресурси, които в други условия могат да не се развият.

4. Жизнени стратегии

Кои са стратегиите за оцеляване и реконструиране на живота, започнати от лицето (хората) в анализирания случай?

Основна стратегия на хората, описани в случая е гъвкавостта, необходима да се предприемат стъпки, изглеждащи необичайни в контекста на живота на семейството. Например, съпругът започва нова работа и развива собствен бизнес, Ана започва да помага на други хора, болният син започва да работи и учи, здравият син успява да се развива, запазвайки близка връзка с биологичното си семейство и оказвайки помощ на членовете му.

5. Промяна на възгледите

Как се променят възгледите на социалния работник за живота и хората вследствие на работата по случая

Социалният работник винаги е вярвал в способността на хората да се развият и в това, че терапевтичната връзка е подпомагаща този процес. Работата по този случай му помага да интегрира това вярване в ежедневната му практика. Гъвкавостта на терапевтичната рамка е друга важна тема, която този случай поставя и социалният работник продължава да изучава тази тема в своята практика.

6. Презивикателства и неразрешени проблеми

Синът, който страда от психична болест е приет в университет. Той получава професионална помощ по повод адаптирането му към тази нова житейска задача. Как да стане този преход по подходящ начин и с подходящото темпо е въпрос, на който семейството има ресурса да отговори. Екипната работа по този случай е ключова, както и доверието между професионалистите по време на оказване на подкрепа на семейството. Професионалистите в България имат трудности да работят в екип, което е хронично предизвикателство към помагащия процес.

Друг подобен въпрос се състои в това, че в подобни случаи, в които психична болест е важен рисков фактор, дългосрочността на връзката между професионалистите и семейството е важен фактор на резиланс, но това не винаги е постижимо.

СЛУЧАЯТ Д.Д. (описание на резиланс случай)

Сдружение „Самаряни“ – гр. Стара Загора

Касае се за момиче на 17 години от малък град в България. Родителите ѝ са разведени, но поддържат сравнително добри взаимоотношения. Момичето живее с майка си и двете си по-малки сестри. Майката на Д. Д. има сериозни финансови затруднения, произхождащи от това, че сама се грижи за своите три деца. Тези затруднения нарастват и от това, че тя е била безработна за известен период от време. Д.Д. започва да работи в свободното си време като сервитьорка, за да подпомага финансово семейството си. Скоро след това тя се запознава с мъж, посещаващ често заведението в което работи и бързо се сприятелява с него. Започва да споделя с него затрудненията, които има нейното семейство. Мъжът я въвлеча в сексуална експлоатация, като ѝ обещава добри доходи. Няколко седмици след това момичето решава да преустанови да проституира, осъзнавайки последиците от това нейно решение. Заявявайки решението си на сводника, от негова страна следват множество заплахи към нея, а скоро след това и отвлечане. Д.Д. успява да избяга и да осъществи връзка с Районното полицейско управление, от където подават сигнал и до отдел „Закрила на детето“. След това момичето е насочено с направление за ползване на социални услуги към Кризисен център „Самарянска къща“ за период от шест седмици.

След настаняването в Кризисния център на момичето е оказана необходимата емоционална и психологическа подкрепа, с цел възстановяване от преживяната травма. Провеждат се множество медицински изследвания, от които се установява полово предадена инфекция и наличието на гинекологично заболяване с онкологичен характер. Това довежда до необходимостта от спешно медикаментозно лечение и последващи медицински изследвания. Всички тези усложнения допълнително задълбочават кризата, в която се намира Д. Д. Осъществява се интензивна комуникация по телефона с майката на момичето, като тя е своевременно информирана за ситуацията и всички произтичащи от нея затруднения, както и се договарят с нея необходимостта на Д.Д. от психо-социална, емоционална подкрепа и медицинска помощ.

В настоящия момент Д.Д. живее отново при своето семейство, завърши средното си образование. Отношенията между момичето и нейната майка са много добри, емоционалната връзка между тях е силна. Здравословното състояние на Д.Д. също е много добро.

Като основни фактори, спомогнали за резиланс в този случай могат да бъдат посочени:

- емоционалната подкрепа, разбирането и безусловното приемане от страна на майката на Д. Д.;
- личностни качества на момичето;
- религия – по време на престоя в Кризисния център, Д.Д. заявява желание да посещава християнски храмове и да чете Библията;
- професионалната подкрепа, оказана от екипа на Кризисен център „Самарянска къща“.

Анализ на случая

Историята на Д.Д. (в момента на 19 г). Срок на проследяване – 2 год.

Фактори:

1. Деструктивни фактори

Отношенията с майката - поради относително ранния развод и значителната разлика с други две деца в семейството майката въвлеча Д.Д. в родителска функция като я ангажира с грижи и проблеми несъответни за възрастта ѝ. Бедност и финансови затруднения. Насилие и отвлечане след отказа ѝ да проституира

2. Протектиращи фактори

Връзката с майката – много силна (дори симбиотична) и приемането на Д.Д. от майката въпреки всичко, което ѝ се случва. Съхранено отношение с бащата

Родителите се развеждат, когато Д.Д е на 10 години и вече е живяла с него. Тя поддържа връзка с баща си.

Добър вътрешен ресурс – запазена духовност, развита емоционалност, способност да се променя и развива.

Обръщането към религията

Краткият период на сексуална експлоатация

3. Начало на реконструкция – След хипотезата за наличие на онкологично заболяване, първата положителна прогноза се превръща в стимул за живот за Д.Д.

Попечител

Социалният работник от „Самаряни“ – На него Д.Д. благодари лично чрез предаването „Имате ли поща“ по Нова телевизия.

Майката, която винаги я подкрепя, дори когато вътрешно не приема случващото се

4. Критерии

Личностно развитие

Наличието на попечител – назован от самата Д.Д.

*Нова относително стабилна връзка с партньор и отглеждането на дете (връзката не е напълно устойчива и това поставя под съмнение този критерий)

СЛУЧАЯТ ОТ БЛАГОЕВГРАД

Татяна Точева, Сгружение “Ресурсен център – Нова алтернатива”, гр. Благоевград
(описание на резиланс случай)

Варианти

- *Безусловното приемане – път към преодоляване!*
- *Поискат промяната!*
- *Събуждането.*
- *Кошмарът на възрастните.*
- *Истината за майчинството!*

Предистория

Тази история е за едно дете оцеляло след изпитанията, изпратени от съдбата още в младенческата ѝ възраст. А.Н. е само на 11 месеца, когато в семейството се случва трагедията. Ревнивия ѝ баща убива майката, чакаща второто си дете, вече в осмия месец от бременността. Съдът осъжда бащата на доживотен затвор, където той слага край на живота си.

Малкото момиче остава да живее при родителите на майка си – баба и дядо, вече много възрастни към този момент и съсилани от смъртта на дъщеря им. Детето расте в семейството, посещава детска градина и все още не им задава въпроси за мама и татко, ползва се с много внимание от детските учителки и лелите, има и играчки в къщи. Тя все още не разбираше защо баба плаче, като гледа сватбената снимка на мама и татко, галеше я и повтаряше „Не плачи, бабо...“.

Ето, че дойде време за училище и А.Н. както всички ѝ връстници тръгна на училище – баба и дядо пак са до нея. Сега вече тя започва да се пита, кога нейните родители ще си дойдат и тя като другите деца ще се радва да ходи с тях на море, на цирк, на сладкарница и т.н.

Един ден в края на първия клас тя научава страшната истина за родителите ѝ от непознати за нея хора. Съучениците ѝ разказват красиви истории за семействата им, за преживяното по време на ваканциите, за подаръците и новите грешки. А.Н. никога не могла да разкаже в класа нещо толкова хубаво и впечатляващо. Чувствата на момичето са объркани, тя из-

питва безпомощност, страх, болка, обида, гняв към околните и дори към близки за нея хора – бабата и дядото. В съзнанието ѝ се появяват хиляди въпроси, на които тя не търси отговор от никой. Постепенно желанието да ходи на училище намалява. Когато е вече 5 клас, започва демонстративно да напуска часовете, държи се предизвикателно, агресивно, търси компании на по-големи от възрастта ѝ ученици, започва да пуши и взима парите от пенсията. Интересът ѝ към училището съвсем изчезна в началото на 6 клас и тя спря да ходи на училище. Но все още излизаше от къщи като за училище и връщаше сякаш от училище.

След четири месеца в края на а̀ срок възрастните ѝ настояници разбират, че тя не е ходила на училище през целия първи срок и не може да има срочни оценки. Въпросът се разглежда на педагогическия съвет и се взима решение А. да бъде наказана с преместване в друго училище и подаване в Детска педагогическа стая, съгласно Правилника за прилагане на ЗНП.

История

Четирите месеци се оказва съдбовни за „порасналата А.Н. Тя попада в компания на „добри хора“, които решават да я научат на „живота“ и на това „как да си изкарва хляба“. Момичето все още нямаше менструален цикъл, когато един „добър господин“ на 40 години я кани на гости у дома му, където извършва брутално сексуално насилие, след което със заплахи обяснява, че ако си позволи да спомене пред някой за станалото просто ще изчезне, като родителите ѝ. Тогава тя получава първия си подарък – ново облекло – дръзко, предизвикателно и не отговарящо на възрастта ѝ.

Ужасът и срамът от преживяното я дистанцират напълно от връстниците ѝ, тя ги отбягва и започва да излиза само вечер в компании на по-възрастни жени и мъже, които по-някога се държат добре с нея и черпят с храна или алкохол. От тях тя получава псевдонима си и прякор „малкото к...е“. Те ѝ показваха пътя към „живота“ чрез предлагане на детското тяло за сексуални удоволствия на „богатите чичковци“. Всяка вечер я чакаше кола пред старата им къщичка, откъдето тя отиваше на „работа“ в мотел близо до границата с Македония, собственост на онзи 40 годишен насилник.

Така изминаха месеците до края на срока, след което училището информира общинските власти, а те полицията и инспекторите от ДПС.

Бабата и дядото се чувстваха безсилни и съкрушени. Започна битката за А.Н. Психологът насочен от общинските власти установява контакт с

момичето и нейното обкръжение / училището, близките, приятелите/, след проведените консултации установява, че отхвърлянето на специализираната професионална помощ ще затрудни процеса на промяната. Момичето е с ниска самооценка, не вижда какво може да направи, защото тя е онази „малката к...“, „секс работничката“, от която „не става нищо друго“. Към този момент бяха проведени срещите с инспекторите ДПС, които я предупредиха за възможността от настъпване във ВУИ, ако не тръгне на училище и я заведоха на отчет.

Така историята на А. попада в Общински център за социална превенция и рехабилитация. Специалисти, работещи там набелязват конкретни стъпки за подкрепа на момичето и извеждането ѝ от среда на общуване към момента. На нея и се предлага да се включи в организиране на инициативи и мероприятия, организирани за деца от социални уязвими семейства. Момичето е прието от всички сътрудници в Центъра с открито сърце и разбиране. Никой не говори с нея за преживяното, но тя има възможността да присъства на инициирани супервизии, касаещи разискването на сходни проблеми на други случаи. Постепенно Центърът се превръща за предпочитано от нея място, тя започва да проявява инициативи дори да „консултира“ специалистите по въпросите, как да се предотврати попадането на други момичета в мрежата на трафика.

Така установява чрез общуването със специалистите, че има други норми на общуване и взаимоотношения, други ценности, други възможности за реализация, други причини да бъде приета и разбрана. Изявява желание да влиза в терапевтични групи като пасивен слушател. Споделя, че все още изпитва чувство на вина, пред близките и не иска да ходи в съда, за да търси защита и възмездие.

Така минават 6 месеци и А. пропуска 6 клас, вече е на 13 години не допуска възможността за нея да влиза в което и да е училище, смята че мястото ѝ вече не е в училище, а и онези все още си я търсят и ще я причакат пак.

С времето тя се сближава с една от специалистите в Центъра и започва да разказва на нея „най-срамните неща от живота ѝ“, както си ги нарича самата.

А. изпитва потребността да я вижда толкова често, че идва вече всеки ден в Центъра като на училище и след откровенията, остава в библиотеката да почете нещо от учебниците за 6 клас, докато свърши работния ден. За нея бе от особено значение фактът, че като си тръгват от рабо-

та, тя ще има възможността да се движи заедно с нея по града. Представянето в обществена среда с различни от преди хора, за нея бе значим фактор. „Можеш ли да дойдеш с мене на кафе в онова заведение, където ме наричаха „малката к...“.

Процесът на промяната, събуждането, себе утвърждаването бе труден и бавен. Така се пропусна още една година от обучението, но тя старателно работеше самостоятелно над учебниците.

На 15 годишна възраст А.:

- поиска да продължи образованието си;
- поиска съдействие за защита от „онези“, които все още правиха опит да я преследват и заплашват;
- поиска да и се даде шанс да докаже на ВСИЧКИ, че е силно и умно момиче;
- поиска да научи истината за родителите ѝ и най-вече за бащата, какво е станало с него;
- поиска да промени изцяло живота си.

Беше сключен договор с нея, чрез който тя пое отговорността да завърши основно образование (завърши по самостоятелна форма за 1,5 год. трите пропуснати класа), а след навършване на 16 години продължи да учи във вечерна гимназия средно образование, завърши с успех 5,25 бала, като междуременно работеше в един цех за детски играчки. Показателно, е че сесииите за основното образование е взимала в училището от което я бяха изключили преди години, тя поиска да се явява на изпитите точно в нейното училище.

На 17 годишна възраст се запознава с млад мъж на 24 години, който по това време е вече разведен и живее с 2 годишния му син. Съдът след развода присъди родителските права на бащата. Щастлива да запознае новия си приятел първо с „приятелката ѝ от Центъра“, като я моли да излязат заедно на кафе. Насърчена успява да сподели преживяното с мъжа в когото е влюбена.

Заживяват заедно в дома му, тя показва необяснима майчинска привързаност и обич към малкия С. неговото дете. Съвместното съжителство е съпроводено с редица социални трудности, но те имат до себе си сигурни хора. Малкият С. се чувства много щастлив в компанията на така А. Тя

от своя страна често го гарява с целувки през сълзи на очите и много истински по-майчински го напътства да не падне, да се нахрани добре и при възможност му купува играчки.

С навършването на 20 години приятелят ѝ предлага да сключат брак, а две години по-късно им се ражда дъщеричка, която носи името на баба ѝ.

Днес щастливите родители строят нов дом за децата си!

СЕМЕЙСТВО, БЕЖАНЦИ В ШВЕЙЦАРИЯ

Процесът на траур и резилансът
(описание на резиланс случай)

История за младо мюсюлманско семейство, бежанци от Македония; родители с трите си деца, живеещи в Швейцария.

Рано сутринта на 1-ви януари в отсъствието на бащата, апартаментът им на 7-я етаж е опустошен от пожар. В момента на драмата майката е в жилището с трите си деца, зълва ѝ и свекърва ѝ. Съседите не са чули нищо. Шофьор на такси подава сигнала. Майката не е успяла да намери навреме ключа, нито да отвори балконската врата. Тя е единствената оцеляла, с тежки обгаряния. Две от децата умират след 24 часа в болницата в Лозана. Майката изгубва едното си око, пръстите на дясната ръка, лявата ръка и страда от изгаряния по краката, корема и врата. Тя е положена четири месеца на интензивни болнични грижи. Три от месеците е в кома, съпътствана с кошмари. Когато мъжът научава за драмата, рухва. По-късно с помощта на сънародници той отива, според традицията, да погребее децата си в Скопие, Македония. След това се връща отново до смъртното легло на съпругата си.

Майката разказва, че в деня, в който разбрала за смъртта на своите деца имала усещането, че я е ударил гръм. Тя видяла децата си да идват при нея, за да я окуражат. Помогнали ѝ да разбере, че не са страдали. Тя усетила, че те знаят, че това се е случило не по нейна вина. Тази мистериозна среща ѝ помогнала много в периодите на отчаяние и депресия, когато тя не искала да живее повече и най-голямото ѝ желание било да отиде при своите деца. Сега тя си ги представя в един много красив парк. Те и липсват ужасно.

След катастрофата жената се страхувала, че мъжът ѝ ще я изостави. Той решава да остане с нея, и потвърждава своята любов. Казва ѝ: „Аз те избрах, защото ти беше красива. Днес ти си все така красива“. Мили думи, и външен наблюдател, може да установи, че всъщност красотата на тази млада, 26 годишна жена прозира всеки път от снимките, въпреки раните.

Постепенно, с помощта на своя съпруг и семейството си, жената се възстановява. Тя разказва, че всеки път, когато плаче, освобождава малко от страданието си. От друга страна, психолозите и психиатрите, които

е трябвало да работят с нея не са могли да ѝ помогнат. Напротив, според нея, техните въпроси по-скоро са я шокирали.

Един ден тя си казала, че щом Господ не я взел, тя има нещо важно да свърши на земята. Какво? Да създаде отново семейство. От този ден нататък, тя прогонила идеите си за самоубийство. Нейният съпруг споделя същото желание: „Не, за да заместим децата взехме това решение, а защото животът е по-силен от смъртта“. Няколко седмици след излизане от болницата тя забременява. Бременността протича добре. Новороденото е кръстено на името на своя починал голям брат. „По никакъв начин не може едно дете да се “замести“: „В нашата култура е важно да не се загуби името на човек, който ни е напуснал“. Нали „Децата, които вече не са тук, това са винаги нашите деца“.

Днес двойката (майката и бащата) винаги може да разчита на подкрепа от задружно и многобройно семейство. Те живеят със своето четвърто дете в блок на партера. В продължение на три месеца е водено разследване, за да се открият причините за пожара, но без резултат... В апартаментата не е имало запалена цигара, нито свещ. Родителите наемат вече пети адвокат. За тях не е важно да получат парично обезщетение, тъй като знаят, че то не може да замести децата им. Искат само да разберат как-во се е случило.

Жан-Влез Фезенсон „Преживяно. Как можем да оцелеем след тази трагедия?“

Глава 3.

Преводни материали

НЯКОИ ВЪПРОСИ, ПРЕДИ ДА ПРИСТЪПИМ КЪМ ДЕЙСТВИЕ

Откъс от книгата на Стефан Ванистендел и Жак Лъоконт *Щастие то винаги е възможно. Да конструираш резиланс*, изд. Байар, Париж, 2000.

Следващите въпроси могат да помогнат за намиране на пътища, водещи към резиланс. Първоначално те бяха замислени за деца, но могат с минимална адаптация да са от полза за младежи и възрастни. Все пак това не е тест или някаква техника, а само общи насоки.

** Погледът ти към детето*

Детето за мен случай ли е или личност? Познавам ли го добре с неговите видими или скрити възможности?

** Проблемът през погледа на детето*

Детето в пълен психологически хаос ли живее или има своя логика на живот? Кои са неговите ориентири? Кое е проблем за него? Това съответства ли на представите на възрастните? Как се справя то със своя проблем? Какъв извод следва да направя аз? Можем ли да предложим по-добро решение, което да е съвместимо с гледната точка на детето? Как да го разберем? Рисква ли намесата да попречи на детето да реши своите проблеми?

** Интереси на детето*

Има ли детето любими занимания? Какво намира то за хубаво? Занимава ли се с някакво изкуство (рисуване, музика или нещо друго)? Спортува ли? Какви полезни задачи може да изпълнява въкъщи или сред околните? Грижи ли се за растение, градина или за животно? Може ли да се интересува от нещо друго? Религиозно ли е и, ако да, вярата му помага ли му или не? Защо?

** Компетенции и качества на детето*

Има ли детето някаква специална дарба, някаква изтъкваща го специфика?

Може ли тази дарба да се подобри? Кои може да му помогне за това? Какви компетентности би следвало да овладее то и как? Какви качества можем да открием у него? Съзнава ли то тези свои качества? Или пък ги съзнава прекалено? Има ли детето реалистична и положителна представа за себе си? Как може да развие то своите качества? В какво могат те да помогнат на детето или на други деца? Има ли способности, които водят до нежелано поведение, но биха могли да се използват по по-конструктивен начин? Ако да, как могат те да бъдат пренасочени?

** Хуморът и стратегиите за приспособяване на детето*

Има ли нещо, което особено да забавлява детето? Смее ли се то с приятелите си? Какви вицове или смешни рисунки харесва то? Хуморът му съобразява ли се с другите или представлява по-скоро язвителна ирония? Как играе това дете? Кои гребни неща му доставят удоволствие?

Прибягва ли детето до стратегии за приспособяване (избягване на проблемите, отхвърляне на реалността, релативизация на трудностите, контрол на емоциите, мечтателност и т.н.)? Ако да, тези поведения помагат ли му да понесе по-добре своето положение или крият опасност за откъсване от реалността? Ако е необходимо, може ли да му се помогне, за да пренасочи то по полезен начин въпросните реакции?

** Плановете на детето*

Има ли детето планове за непосредственото или по-далечното бъдеще и, ако има, как вижда то тяхното осъществяване? Реалист ли е то и в състояние ли е да отчита границите на своите възжелания? Как може да бъде то подкрепено? Склонно ли е да приема и други планове и кои би могъл евентуално да му предложи такива?

** Обкръжението на възрастни*

Има ли детето тесни връзки с членовете на своето семейство, с приятели или с други лица? Ако да, тези лица оказват ли му вече подкрепа и как? Ако ли не, могат ли те да успеят и как? Ако детето няма никой в своя антураж, който да може да го приеме и да му помага, да му дава увереност и човешка топлина, кой друг би могъл безопасно да изпълнява тази роля?

* Другите деца

Има ли в неговото обкръжение други деца със същите трудности, но които като че ли не страдат особено от това? Какво можете да научите от техния опит?

* Статутът ти на експерт

Ако съм в ролята на „експерт“, на какво се основава моят опит? Отнася ли се той за ситуацията, с която се занимавам в момента? Защо и как? Какво мога да науча от децата, с които се занимавам? Как мога да направя положителна оценката, която те дават за своя живот?

МАЙЧИНСТВО В НЕПЪЛНОЛЕТНА ВЪЗРАСТ – ГОЛЯМ РИСК ИЛИ ШАНС ЗА СЪЗРЯВАНЕ?

Изабел Рютиман

Бременността на четиринайсет, петнайсет, шестнайсет или дори на деветнайсет годишна възраст обикновено не носи радост и щастие. Бъгещето на младата жена в такова положение изглежда катастрофално. Социодемографски данни, отнасящи се главно за Съединените щати^{1,2}, потвърждават подобно виждане за ситуацията: младите майки не завършват образованието си, постъпват на зле платена работа, а да не говорим за отрицателните последици от тяхното положение за детето им. Именно то е изложено на най-големи опасности като усложнения преди и след раждането, недоносване, смущения в психическото, емоционалното и умственото развитие³. Тези факти бугят загриженост, но те отразяват само част от проблемите на младите майки. По отношение на психологическото развитие майчинството може да съдържа положителни аспекти за личностното израстване. Обаче по принцип майчинството в непълнолетна възраст трябва да се възприема като риск за биологическото, психическото и социалното развитие на девойката. Като етап в развитието юношеската възраст е период на много промени. Тогава тялото на младите се променя и сексуалността им излиза на повърхността. Успоредно с това изникват въпроси, свързани с тяхната идентичност, с ролята им и в по-широк аспект въпроси за смисъла на живота. В този контекст следва да се опитваме да разберем защо една непълнолетна девойка забременява. Макар че това не е съзнателно решение, желанието да има дете обяснява до голяма степен случилото се⁴. Това желание е обвързано с множество очаквания и нужди⁵: да получат внимание и нежност, която не са имали, да влязат в ролята на възрастен човек, без обаче да се отделят от майка си или пък да развият собствената си идентичност, да получат признание за своя социален статут.

¹ Национална кампания за превенция на бременността при непълнолетни, 1997.

² Phipps-Yonas, 1980, p. 403.

³ Brooks-Gunn, Chase-Lansdale, 1995.

⁴ Musick, 1993.

⁵ Brooks-Gunn, Chase-Lansdale, 1995, p. 113.

В психологическо отношение е задължително да се вземе под внимание жизненият контекст, предхождащ юношеската възраст. Забременелите момичета не само се оказват в трудно положение след като родят, те в повечето случаи идват от бедна среда⁶. От значение е при общата оценка на ситуацията да се отчита контекстът. Младите момичета често нямат необходимите познания и критерии за преценка, поради което при половата връзка те попадат „в капан“. За момичето последиците от тази връзка не са като за момчето, което в повечето случаи изчезва след като девойката му съобщи, че е бременна. Така тя трябва да се оправя сама.

Ако в някои случаи забременяването следва да се счита за голям риск за развитието, в други случаи то действа като ускорител, доколкото спомага момичето да стане по-отговорно към собствения си живот. На този етап е от съществено значение да се види кои са положителните стратегии за адаптиране, които младите майки възприемат, с други думи да се открие резилентното поведение.

В рамките на едно качествено изследване в Съединените щати – страна с висок процент бременни непълнолетни – осем непълнолетни майки, считани за компетентни, са били анкетирани във връзка с техния опит. Целта на изследването е била да се открият механизмите за приспособяване, като се акцентува на онова, което всяка от тези млади жени е изпитала. Разказът на Лиа, млада майка на 15 години, дава представа за една резилентна адаптация⁷.

На 15 години Лиа ражда Брайън. Тя е с испаноезична култура и спада към групата население в Северна Америка, което е най-силно засегнато от тези проблеми. Подобно на много други момичета в това положение тя трябва сама да се грижи за сина си. Като се изключи баща ѝ, който ѝ помага скромно във финансово отношение, нито бащата на детето, нито семейството на Лиа не ѝ помагат. По време на бременността, но най-вече след раждането на детето, момичето трябва да се справя сама с трудното и изпълнено с препятствия всекидневие. Тъй като няма завършено образование и е без работа, бъдещето ѝ не е ясно. Разказът ѝ показва обаче твърда воля да подобри положението си и определено чувство за отговорност.

Разказът на Лиа е разделен на три части, показващи нейното резилентно поведение посредством общия житейски контекст, външните фактори и способността ѝ за преценка.

⁶ Geromimus, 1991, p. 463.

⁷ Rüttimeann, 1999.

Житейски контекст

Малко преди Лиа да забременее, родителите ѝ се развеждат; тогава тя живее с майка си и с мъжа, с който майка ѝ съжителства. Съжителството е трудно и постепенно майка ѝ я отстранява от живота си. Лиа изживява много мъчително това отхвърляне. Запазва обаче добър контакт с баща си, който я поддържа и насърчава колкото може. В момента, в който семейното и личното ѝ положение са разклатени, Лиа среща Енрико. Той е седем години по-голям от нея и ще стане баща на сина ѝ. Лиа си спомня, че в този труден период тя се е движела по „наклонената плоскост“. Започнала да се грозира, да не ходи на училище, а връзката ѝ с майка ѝ станала много напрегната. Първоначално срещата с нейния приятел ѝ помогнала да намери смисъл в живота си. Много скоро мъжът поискал да има бебе от нея. Когато обаче тя му съобщава „благата вест“, Енрико вече не ще и да чуе за дете. Изоставена от своя приятел и изгонена от майка си, Лиа се оказва сама и без доходи. Освободена е от работа и не може да иска място за Брайън в яслите.

По време на анкетата тя живее от социални помощи. Родителите ѝ обещали да плащат наема за жилището ѝ до навършване на пълнолетие. В училище Лиа винаги се е справяла с лекота и успява да се дипломира след раждането на Брайън. Би искала да се запише в университета, но не е сигурна, че ще има финансова и материална възможност.

Така дейността на Лиа се ограничава с грижи за сина ѝ. Рядко има контакти с момичета на нейната възраст, най-вече защото интересите им са различни. Но Лиа успява да завърже приятелство с други млади майки по линия на програмата за непълнолетни майки. Без да усети някакво реално подобрение, занаятът ѝ не се чувства толкова самотна.

Вътрешни и външни ресурси

За да се справи с многобройните изисквания на живота, всеки индивид трябва да може да черпи както от външни ресурси, които идват от неговото обкръжение (семейство, приятели...), така и от вътрешни ресурси.

Лиа счита, че външната помощ, която получава, не е достатъчна. Нито Енрико, нито майка ѝ, не ѝ помагат и не я подкрепят. Единствен ѝ помага финансово баща ѝ. За щастие тя е имала случай да срещне други момичета в нейното положение и да получи съвети и подкрепа от специалисти.

Именно на нивото на вътрешните ресурси на Лиа може да се направи връзка с резилентна. Въпреки слабата външна подкрепа, тя е способна да черпи от индивидуалните си ресурси, за да се справи с положението. Отказва да се оплаква от съдбата си и се записва в програма за млади майки.

Дава си впрочем сметка колко е важна тя за сина си и поема напълно отговорността за него.

Лиа се е реализирала посредством майчинството, посредством ролята си на майка. Тя проявява чувство за отговорност. С други думи, поредицата от инциденти (развод на родителите, отхвърляне от майка ѝ, майчинство, изоставяне от мъжа, безработица...) като че ли е имала положителни последици за нейното личностно развитие. Успяла е да намери смисъл в живота си и сили да върви напред въпреки трудностите. Оказва се, че майчинството е породило процес на съзряване.

Способност за преценяване

Житейският контекст, външните и вътрешните ресурси се оказват важни аспекти що се отнася до оценката на положението на младите майки. Към тези две големи рубрики се добавя и трета, която можем да наричаме „способност за преценяване“ като израз на осъзнаването на младото момиче: как ще осмисли то своята бременност?

Лиа съумява да придобие смисъл на това събитие, съзирайки в ролята си на майка шанс да заживее по нов начин. Тя казва, че майчинството я е отбило от престъпността и наркоманията. Не отрича обаче трудностите да бъде майка на петнайсет години, след като на практика не може да разчита на ничия помощ. Така тя си дава сметка за това, което я различава от старите ѝ приятелки, които имат време да излизат и да живеят полкомислено. Лиа съжалява за това, но по-важна е ползата, която извлича за личностното си развитие.

Обществото ѝ признава статут на майка и така тя удовлетворява нуждата си от признаване. Това става по два начина: посредством признаването на обществото и посредством собственото ѝ признаване.

Осмислянето на един по принцип негативен опит, обяснението за случилото се и неговото включване в собствения живот се явява ключов елемент от резиланса. Ако индивидът не успее да изтълкува положително травмиращото събитие и не изпитва доверие в собствените си възможности, последиците за него могат да бъдат драматични. Впрочем подкрепата от страна на поне един човек се оказва от решаващо значение за изграждането на резиланса. Лиа е получила тази подкрепа от съчувствието на баща ѝ и от неговата финансова помощ, както и от контактите със специалисти и с други момичета в нейното положение по линия на програмата за не-

пълнолетни майки. Всички тези подкрепи правят много вероятно подобряването на положението на Лиа в средносрочен и дългосрочен план.

Както се уточнява многократно в докладите от настоящия сборник, резилансът в никакъв случай не може да се смята за окончателно постигнат. Важно е младата майка да остане в мрежата на социална, емоционална и материална подкрепа. Доколкото резилансът не е нито пълен, нито окончателен, младата майка, окачествена като резилентна по отношение на травмиращо събитие каквото е бременността, може впоследствие да се окаже лишена от средства, за да се справи с някое по-леко изпитание. Освен това, натрупването на опит, свързан с опасности за развитието, може да доведе до срив на личността, която в друг момент от живота си е устоявала на трудностите.

Тук проличава и значението на „наставниците“, които могат да окажат необходимата подкрепа и да бъдат на разположение на младата майка. Това не може да се смята за слабост, тъкмо обратното. Способността да намери помощ с оглед на подобряване на положението си, трябва да се възприема като положителна характеристика във връзка с резилентното поведение.

Накратко казано, историята на Лиа показва множеството фактори за резиланс, както и неговото развитие с времето и с оглед на случващите се събития.

БИБЛИОГРАФИЯ

- BROOKS-GUNN J., CHASE-Lansdale P.L. (1995)**, Adolescent Parenthood, in : Bornstein M.H. (éd.), *Handbook of Parenting*, Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, pp. 113-149.
- GERONIMUS A.T. (1991)**: Teenage Childbearing and Social and Reproductive Disadvantage: The Evolution of Complex Questions and the Demise of Simple Answers, *Family Relations*, 40, pp. 463-71.
- MUSICK J.S. (1993)**: *Young, Poor and Pregnant. The Psychology of Teenage Motherhood*, New Haven and London, Yale University Press.
- NATIONAL CAMPAIGN TO PREVENT TEEN PREGNANCY (1997)**: *Whatever Happened to Childhood? The Problem of Teen Pregnancy in the United States*, Washington DC.
- PHIPPS-YONAS S. (1980)**: Teenage Pregnancy and Motherhood: A review of Literature, *American Journal of Orthopsychiatry*, 50, 3.
- RÜTTIMANN I. (1999)**: *Resilienz bei jugendlichen Müttern. Eine qualitative Untersuchung zu den Entwicklungsbedingungen und -prozessen von Mutterschaft in der Adoleszenz*, Дипломна работа, депозирана в Педагогическия институт към Университета във Фрайбург.

ОЦЕНКА НА РОДИТЕЛСКИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ: КАКВА ТРЯБВА ДА БЪДЕ ЕКСПЕРТИЗАТА?

Жан-Люк ВИО

От книгата на Marceline GABEL, Martine LAMOUR, Michel MANCIAUX, *La Protection de l'enfance. Maintien, rupture et soins des liens (Защита на детето. Поддържане, прекъсване на връзките и грижи за тях)*, Association Pierre Straus, Editions Fleurus, Paris, 2005.

Когато едно дете е било отделено от своите родители или от един от тях по някаква причина, завръщането му зависи най-често от оценката, която се дава за качествата на своя родител (или своите родители) да изпълняват отново правилно „родителския занаят“. Следователно този въпрос гласно или негласно стои в основата на редица доклади, представяни пред инстанцията, която взема решението – най-често детския съдия.

Оценката чрез психологическа експертиза на способността на родителите да се държат като „адекватни“ родители е все по-често срещана практика в детските съдилища. Детският съдия разполага с различни доклади от страна на институциите, които понякога са изготвени със съдействието на психолозите. Практиката обаче показва, че твърде често именно екипите за възпитателна помощ в отворена среда (ЕВПОС) или някои институции препоръчват използването на експертизи в случаите на особено сложни ситуации. Защото често пъти въпросът за психопатологията на родителите изниква във връзка с опасността или вредността или пък двойката родител-дете като че ли не се поддава на разбиране.

Позицията на експерта би могла да се възприеме като мегаломанска: докато екипите, понякога всеки ден, работят от месеци (или години) с въпросното семейство, експертът ще формулира оценката си за компетентността на родителите да установят или подновят приемливи връзки с децата си, изхождайки от една „моментална снимка“. За да не се стигне дотам мегаломанията – митът за знаещия – да доведе до подчияване на нечие непрекословно мнение, експертната оценка следва да се приема предпазливо и е желателно да се проявява скромност, с една дума, да стоим **настрана**. Да иска съдията експертиза, означава да даде възможност за друг поглед, който се издига над всекидневното и над спешната мярка, за да отчете не толкова фактическата реалност, колкото

психическата сцена. За семейството това е повод да си каже мнението извън рамките на институцията, на фактите, на натиска на съдебното заседание или на съдебното решение. За експерта, да се отзове на искането за експертиза, означава не да изфабрикува едно „теоретично-причинно-опростителско“ мнение, нито да угажда на институцията, а, напротив, да разкрие комплексни аспекти, чието разбиране ще освободи често пъти блокирани ситуации. „Прекалената каузалност е опасна, когато се прилага върху междуличностните отношения“, пише Ги Ауслоос, който критикува застопоряващите фотографски оценки (Ausloos, 002).

За тази цел експертът трябва не просто да изслушва лицето, изправено пред съдията, доколкото изслушването означава да изчакваш другият да произведе нещо за интерпретиране. Той не се поставя и в положението на човек, който решава и съди относно основателността на случилото се преди и относно това, което ще бъде решено. Той прозвоява да се състои разговор относно реалността и психическата стойност на социалните симптоми, насочили вниманието към въпросното семейство: откъде възниква проблемът? Как и защо се оспорва родителската компетентност на това лице? Какво означава „подпомагащ“ децата от гледна точка на родителите? Клиничната оценка на експерта не е нито терапевтична, нито чисто и просто диагностична. Тя спада към полето на изследване и е **клиника на връзката между социалната сцена и психическата сцена**: анализирайки повторенията, репрезентациите, решенията, експертът осветлява човешките и семейните взаимоотношения и позволява по-добре да се разбере психическото страдание.⁸

Парадоксът на оценката на родителските компетентности

Оценката е активен, много често интердисциплинарен, „напречен“ (Alföldi, 1999) и достатъчно продължителен подход с оглед да се синтезира всичко, което позволява да се отговори на въпроса за „риска“ или за опасността, на която е изложено дете, нуждаещо се от закрила: двете ценности – закрила и дете – са до такава степен доминиращи, че понятието за родителска компетентност се явява винаги производно на тях. Освен това критиките към институциите за закрила на детето се колебаят след 80-те години насам между оспорване на целесъобразността децата да бъдат поставяни в специализирани заведения и съжаление-то, че тези заведения са недостатъчни, та дори и неефективни. Според някои

⁸ В строго етимологичния смисъл на думата психо-пато-логия: слово за психическото страдание.

критики, свидетели сме на умножаването и засилването на „контролните“ мерки посредством следенето за изпълнението на решенията, оценките, указания за децата в специализираните заведения и други мерки:

„Ако семействата биват насърчавани и подкрепяни, то това се прави не за да намират те решение на проблемите, а за да съпътстват решенията, предлагани от институциите, които запазват за себе си функциите на специалисти и експерти“, обвинява Лоран От, който вижда в преквалификацията на семействата някаква грешка: „Минахме от идеалната компетентност на институциите до не толкова въображаемата компетентност на семействата“ (2003 г.).

Следователно оценката е съществен елемент при обосноваването на подкрепата за родителската помощ, независимо на какви теории почива тя.

Друга илюзия, на която се поддават редица лекуващи⁹, се състои в това въз основа на носографските категории да се отдели зърното от плевката: в опасност е не толкова детето, колкото родителят сам по себе си, защото той страда от синдром, чието психиатрично название, освен че е неразбираемо от заинтересуваните, всява и страх. Нещата протичат деформирани и в двете посоки: или научното описание на личността на родителя неминуемо води до неговата дисквалификация като родител, или, обратно, смята се, че липсата на патологичност непременно осигурява адекватна родителска функция. Например лекуващият заключава, че майката „без видима психиатрична патология“, но с „емоционална незрялост, от която следват прояви на защитен елементарен нарцисизъм, който тя би следвало да може да превъзмогне“¹⁰, трябва да може да се възползва от помощта, която институциите ѝ предлагат за нейните деца. Излиза, че механизмите за първична защита могат да се „превъзмогват“, за да отстъпят място на възпитателната работа. Ето как родителската компетентност се превръща в притурка на волята, без да се отчитат последиците от липсата на съръченост. Що се отнася до сложността на практиката и на опита на родителската функция (Houzel, 2001), това не влиза в съображенията на този лекуващ.

Така се стига до следния парадокс: как може да се определя родителската способност с помощта на инструменти, създадени за откриване на па-

⁹ Терминът лекуващ назовава съвкупно психолозите, психиатрите и психоаналитиците.

¹⁰ Курсивът наш.

тологии или за оценка на правилното социално поведение на децата в семейството?

Ще посочим един пример.

Ще се върне ли Кентен вкъщи?

Кентен е първороден син на своите родители; ражда се преждевременно на седмия месец, с тегло под нормата, с цезарово сечение и веднага е поставен в кувъз в неонатологично отделение, докато майката остава в родилното отделение на друга болница: дни наред тя не може да го вижда. Бебето излиза оттам на осемнайсетия ден. Майка му Виолен го ражда на 21 години. Заживяла е на семейни начала с бащата на детето си, когато е била петнайсетгодишна, в дома на своите родители. Не са известни предишни заболявания в семейството. След петнайсет дни Кентен постъпва в болница, защото има херния. Отново е хоспитализиран, когато е на два месеца и петнайсет дни: Кентен реве непрекъснато и отказва биберона. Откриват му фрактура на бедрената кост, хематоми по тялото, по челото, по дясната ръка. Педиатърът от Университетската болница уведомява родителите, че ще изготви доклад, защото раните не могат да са били причинени от падане. Обясненията на майката са объркани, тя твърди, че е паднала с него, но това ще бъде опровергано от бабата, докато бащата казва, че не знае какво се е случило. Детският съдия нарежда да се проведе социално проучване, а Службата за закрила на майката и детето (СЗМД) следи случая отблизо. Докладите от социалното проучване и от СЗМД са представени на детския съдия в момента, когато Кентен навършва шест месеца: специалистите не съветват детето да се гаде в специализирано заведение, като уточняват, че по всяка вероятност не става дума за малтретиране, че майката не си е дала сметка за последиците от своя жест, въпреки че по време на посещение у дома на семейството са открити два хематома в областта на слепоочieto.

Кентен обаче ще бъде изпратен в бебешко отделение на болница още седем месечен: произходът на неговите хематоми не буди съмнение. Този престой ще трае две години, въпреки че първата равностетка на бебешкото отделение е по-скоро оптимистична по отношение на способностите на майката, която била ранила бебето си по случайност. То е върнато на родителите си, но след няколко месеца ще бъде дадено на приемно семейство, после отново върнато на родителите си, а след това пак дадено в дом, този път със съгласието на бащата и по сигнал на яслата, където Кентен е казал какво става вкъщи. Когато навършва шест години той е в приют и е малко вероятно да се върне вкъщи: насилието продължава при всяко завръщане и детето не иска да се връща за постоянно при родителите си, в чийто дом то в крайна сметка е живяло само няколко месеца. За сметка на това, двете му братчета никога не са били отделяни от своите родители. При тях имало само

леки отклонения в развитието (второто не произнасяло правилно думите). Виолен е по-голямото от двете деца на родителите ѝ, ходила е нормално на училище и е завършила цикъла за професионално обучение. Хостоянно е описват като „психологически крехка“ жена, „диклотимичка“, вземаща постоянно антидепресивни лекарства, но отказваща да се лекува при психиатър. Във всеки етап от това досие фигурират препоръки за грижи за майката, често пъти поставени като условие, винаги първоначално изпълнявани докато трае взетата мярка (една-две срещи), но впоследствие занемарявани. Виолен има за родители хора, които тя описва като проблемни: казва, че има сестра петнайсет години по-малка от нея, за която смята, че майка ѝ я е родила, за да „отмъсти“ на баща ѝ. Описва конфликтните си отношения с майка си, която я малтретира, товарела я домакинска работа и изцяло ѝ прехвърляла грижите за по-малката ѝ сестра. Виолен обяснява, че за да се спаси от тази ситуация, отишла за три години в интернат, където получила удостоверението си за професионално обучение. Родителите ѝ щели да се развеждат, но тя им казала, че ако го направят, няма повече да ги вижда; в крайна сметка те не се развели. Когато Кентен се родил, младите още живеели при родителите на Виолен и излезли от там, когато Кентен бил изпратен в специализирано заведение.

Патрис, бащата, е парков работник. Той произхожда от селско семейство. И сега би искал да бъде земеделец, но знае, че когато човек има семейство, това не е разумно, защото този вид работа „край няма“. По същата причина отказал да стане шофьор на товарен камион, въпреки че изкарал монтьорски курсове. Запознал се с Виолен при родителите ѝ, виждал, че майка ѝ я малтретира, но не смее да се обади. След изпращането на Кентен в заведение се скарал с тъща си. Той самият никога не е бил подозиран, че е малтретирал сина си. Известно време отношенията му с Виолен се влошили, защото тя го излъгала за случилото се с Кентен и той ѝ се разсърдил. В това отношение те не били готови да приемат обратно големия си син, докато с другите две деца нямало проблеми.

Предвид новината, че очакват трето дете, което не било казано веднага, детският съдия, който не е бил прекратил случая, нито се е отказал, вследствие на докладите на различните екипи, да препоръчва на Виолен да се лекува, иска експертиза и предписва родителите и Кентен да минат на преглед, за да се види дали няма евентуални аномалии и дали родителите са в състояние да се грижат за своите деца. По време на тази експертиза Виолен не е в състояние да говори за детето си, за причините за неговото изпращане в заведение, които тя смята за неоснователни. Казва, че на сина ѝ „му писна, а и на мен“. Ще каже на експерта, че социалните служби я тормозят и е доволна, че може да се оплаче. Според Виолен нямало никаква причина за изпращането на сина ѝ в заведение, освен „разправиите“ с по-малкия брат, Кюд. И както при всяка нова мярка, тя отива при психиатър, но не се ангажира с нищо конкретно. Единствено признава, че се нервирала, когато Кентен бил бебе: „Не понасях той да реве“, защото не била готова да бъде

майка. И бащата казва подобни неща: не разбирал какво се случва със сина му, но се упреква, че не присъствал достатъчно време вкъщи. Виолен казва, че лесно избухва, мъжът ѝ потвърждава това и обяснява как тя се отнася агресивно и с децата, и с него, но той търпи и смята, че с присъствието си закриля децата, но не разбира защо жена му бие Кентен.

Колкото до Кентен, което е интелигентно дете, свръхчувствително и леко потиснато, той заявява ясно пред експерта, че не иска да се връща в къщи освен през уикенда, когато баща му е там, иначе майка му го бие.

Този случай е твърде типичен в смисъл, че животът и психическото здраве на Кентен не изглежда да са застрашени по драматичен начин. Тук откриваме и верни и не толкова верни оценки, уместни мерки и връщания вкъщи, които са се оказали преждевременни. Забележителното, и в същото време обикновеното тук, е че първопричините за всичко това не са били изяснени – нито от бебешкото отделение, където бързо сметнали, че Кентен не е бил действително малтретиран, нито от следящите случая екипи, които хем изказвали пожелание майката „да се лекува“, хем ѝ позволявали да си вземе детето вкъщи, от което в крайна сметка нищо не се получило. Разпорежданията на съдията за следене на детето и за изпращането му в заведение били твърде оптимистично настроени, поставяли някои условия, но те никога не били изпълнявани. Ето защо досието не обяснява причините, поради които Кентен бил първо малтретирано дете, после отстранено дете, а накрая самоотстранило се дете. Смисълът на експертиза от страна на лекуващ клиницист, който няма да се намесва пряко, е да потърси връзка между всички обстоятелства, да ги обясни и да се опита да опише връзката със семейството, както и компетентността на майката и на сина да я поддържат.

Ето кои са известните факти: недоносено дете, родители, които „не са готови“ и са още хлапаци, въпреки че отдавна са заедно, млада жена, която вероятно е била обект на насилие и на отхвърляне от страна на майка ѝ, но която е устояла на ситуацията; прояви на внезапна грубост от страна на една майка с нестабилна психика, която иска да получи незабавно удовлетворение от детето си; безпомощен баща, не особено разговорлив, но даващ си сметка за нещата. Всичко това би трябвало и би могло да се оправи. Какво не е достигнало? Къде е недостатъчната „компетентност“, след като нищо обезпокоително не се случва със следващите две деца, до-

като и след тяхното раждане Кентен продължава да бъде малтретиран? Какво ново обяснение може да се даде на този случай?

Опис на съществуващите методи

По отношение на експертизата описът се свежда до няколко неща: „Емпиричните изследвания в областта на експертната оценка на семейството почти не съществуват“ (Jaffé, 2001). Тази констатация си остава в сила и днес: малкото книги или съдържания на списания по въпросите на експертизата се отнасят главно за наказателната страна на проблема. Те описват само рамките, при които се прави преглед на децата при подобни обстоятелства, без да се отчита семейната динамика или без да се казва нещо конкретно относно начина на оценка на „добрите родителски възможности“ (Brunet, Sabourin, Letourneau, 1999). Можем, разбира се, да се позоваваме на фундаменталните книги по въпросите на родителските функции, на разделените родители, на връзката с тях и на родителската компетентност (Houzel, 2000 ; Seron *et al.*, 2002 ; Neugrand, 2004 ; Poussin, 2004), за да намерим отговори относно разбирането и оценката. Защото би било малко пресилено да се твърди, че понятието оценка почти отсъства от сферата на закрилата на детето, особено след като всеки осъзна факта, че семействата трябва да могат да имат достъп до своите досиета, а това изисква ясно излагане на критериите за оценка (Viaux, 2001). Не всички техники за оценка имат солидността на квебекския модел, възстановен от Берже (2004), но почти навсякъде се полагат усилия за изясняване на критериите за изпращане в специализирани заведения и за сигнализиране.

Както подчертава Трементен (2002), по-благоразумно е да се запази известна двоякост и да не се избира определен подход или стриктна теория при разглеждането на тези въпроси: от компетентността до некомпетентността (и обратно) има само една крачка, а между тях съществува рискът, който следва да се приеме при оценката на родителската компетентност със съзнанието, че тя може да бъде ефикасна или пагубна. Родителската компетентност е предмет на една книга (Seron, 2002), която я разглежда като съвкупност от способности, от гъвкаво поведение, от общуване с външия свят, от използване на външни източници (помощници) или вътрешни средства (сърдечност) от страна на родителите спрямо техните деца. Тази терминология отчита неидеализираната връзка между родителя и детето, както и прагматиката на „родителския занаят“.

Да се залага на родителските компетентности, не означава човек да бъде сляп за същността и повтарящо се посегателство върху нормалното развитие на децата. (...) Родителите трябва да бъдат подпомогани да се освободят от разрушителните процеси, чиито заложници са били, (...) да се изгради и с тях подходяща среда, където те могат да бъдат естествен фактор за възстановяването на техните дестабилизирани деца. (Seron, 2002)

Методите за цялостна оценка все пак не липсват. Това се вижда от изследванията в Америка и в Квебек, които отчитат съвестно ролята на теориите за привързаността, за развитието на детето¹¹ и на способността на родителя да предизвиква, да възпира или контролира поведението на своите деца, както и собственото си поведение. Трудовете на Алфолди (1999) резюмират един много разпространен системичен подход (в частност използване на генограма). Но относно самата експертиза няма почти нищо, което да отчита специфичната работа по експертизата в контекста на изпращане на децата в заведения и отделянето им от родителите поради малтретиране.

Въпреки че е писал немалко върху експертизата, авторът на настоящата статия също търпи критика, защото двете единствени бележки в *Легална психология* (2003) са следните:

Лекуващият ще организира една или няколко срещи с детето, които му позволяват да определи:

- *как е организирана неговата личност (връзки с другите, чувства, защитни реакции, конфликти...);*
- *нивото на неговото развитие;*
- *как то възприема семейното си положение и намесата на съдията (...);*

Експертизата е не толкова средство за информиране на съдията относно психическото състояние на детето. Тя се явява по-скоро начин, чрез който специалистът, който не участва в конкретните грижи (не е нито възпитател, нито терапевт, нито зависи от институциите), *подхожда*

¹¹ Вж. по този въпрос Berger (2004) и изследванията на Монреалския център за младежи, като продължение на трудовете на Педерсон и Моран (1990). Вж. също сайта на този Център и схемата за оценка на родителската компетентност, предложена от Щайнхауер и др. (1993) или още въпросника ICPPV на Gagné, Lavoie, Fortin (2003).

с родителите към ситуацията с тяхното дете или техните деца по отношение на самите тях. В такъв случай текстът на експертизата се придържа до рамките на ситуацията, която се явява пречка за развитието и самостоятелността на детето (Viaux, 2003).

Тези констатации са достатъчни, за да се разбере определена цел. От тях обаче не може да се изработи метод за обясняване на отношенията родители-деца или за разграничаване на експертизата от оценката. А инструментите са същите като при „обикновеното“ лечение. Изниква обаче въпросът: с какво тестовете за личността или за познавателните способности – с които лекуващият си служи обикновено, отговарят на стремежа да се определи „доброто родителство“? Те не са създадени за това. С какво апаратът за осмисляне на психопатологията – носографско описание по френски маниер, DSM IV-R (Diagnostic and statistical manual of the American Psychiatric Association) или CIM (Classification internationale des maladie – Международна класификация на болестите) – отговаря на въпроса за родителската компетентност? По липса на теоретична основа и на общоприета схема трябва да се придържаме до практиката: да откриваме личността на детето с класически инструменти (рисунки, тестове за определяне на личността) и по същия начин да се анализират семейните отношения чрез изказани представи или посредством анализ на тестовете за определяне на личността.

Ще се върнем на случая с Кентен и на отношението към него. Един от ключовите моменти в експертизата е *заявеният* му отказ да се върне вкъщи. Тук може да се окаже полезно схващането на втората кибернетика (модел от 80-те години) за тълкуване на това твърдение: казаното от детето е проблем за лекуващия (Ausloos, 2000). За разлика от много други деца и като се има предвид възрастта му, Кентен обръква представите на възрастните за изпратеното в заведение дете, което иска най-вече да се върне вкъщи. Но не и Кентен. Той поражда въпрос под формата на парадокс: това, което е добре за него (на теория), не е добре. Въпросът изниква защото Кентен се опира на своя детски опит: всеки път бива малтретиран и тъй като възрастните отново го пращат къщи, той се обръща към друга система (училището), за да се спаси. Така че той ни принуждава да осмислим повтарящата се реакция – окончателно повтаряща се – от страна на една „крехка“, но с положителност не дерайлираща майка, нито пък страдаща от психиатричен синдром, майка, която не е добра с него, но коректна към другите две деца.

След като Кентен настоява да има подкрепяща го и сигурна майка, експертът се пита как така детето може да бъде по-сигурно от останалите участници, че майка му не може да бъде такава, въпреки че тя за пореден път е изразила готовност да участва в психологически разговор? Вторият въпрос произтича от първия: с какъв довод да се противопоставим на майката, за да ѝ кажем, че детето ѝ няма да се върне?

При това положение не остава нищо друго освен да приемем поставения от детето проблем, а не въпроса, който поставят възрастните (майката компетентна ли е, бащата закрилник ли е?), тоест да бъдем посредници. Виолен посреща с безразличие отказа на сина ѝ да се върне вкъщи, въпреки че твърди, че на него му е „писнало“. Нито протестиране, нито отричане, нито претенции – не е налице нищо от онова, което може да се очаква от един от тези „недоволстващи родители“ (Delens-Ravier, цитирана от Trümintin, 2002), които непрекъснато твърдят, че социалните служби ги преследват. Ето защо тъкмо това ще „залегне“ в тази история, по липса на други критерии: какво означава това майката да чуе, без да ѝ трепне нещо, че шестгодишното ѝ дете отказва да се върне у дома, за да не го бият? Виолен не казва, че синът ѝ лъже, тя не се защитава: тя показва, че страда. Виолен е била наранена от това бебе – което тя най-напред е ранила, като пада по време на бременността си, - но което впоследствие ще удря все по-силно. Тя може да каже като нещо абстрактно: „Кентен е в дом заради малтретиране“, но не и: „Аз му сторих това или онова“. Пречка за близостта на тази млада жена със сина ѝ се явява не толкова отричането „никога не съм удряла бебе“, колкото нейната изолираност: постоянната липса на съзнание за другия (като предмет на чувства), в една емоционална връзка, която да я крепи и да ражда емоции (успокоение или опасение). Това дете продължава да бъде загадка за нея, както е загадка и собственото ѝ страдание: да нарани детето и да се нарани е все същото, – част от един недиференциран Аз. Налага се изводът, че ако страданието ѝ е видимо, то все пак убягва на анализ: Виолен не се поддава. Представата за нея като за „крехка майка“, малко обръкана и малтретираща, ѝ позволява да бъде по-скоро закриляна, отколкото санкционирана и така страданието ѝ бива възнаградено. Изпращането на Кентен в дом парират нейните изблици на насилие, което с времето би могло да стане опасно. Кентен разбира това по-добре от неговите наблюдатели и чрез отказа си да се върне вкъщи спестява страдания на майка си, избягва нейните изблици и опазва братчетата си: той, а не друг ще бъде малтретираното дете.

Няма да задаваме утилитарния и „реалистичен“ въпрос дали следва да се изведе детето от специализираното заведение. Опитваме се да разберем на коя психическа сцена протича връзката. Става ясно че малтретирането, което нито майката, нито синът могат да прекратят, може да бъде заменено от една по-сложна психическа ситуация на връзка, която не си е на мястото: своеобразно споразумение между майката и сина да не се показва ясно в какво се състои страданието на майката.

Тези елементи са изготвени вследствие на преразглеждането на един експертен доклад. Те показват, че методът не се позовава нито на носо­логия, нито предъвква типичните въпроси. Той разчита на взаимодействие и на наблюдението на онова, което „симптомът дете“ и симпто­мът на детето предизвикват у майката. Пациентът може да се противопоставя на промяната, ако чувства, че неговото подобрене застрашава семейното статукво, отбелязва Джей Халей (цитиран от Серон, 2000). Така двойката малтретирано дете-малтретиращ родител може да се закрепни, като всеки от тях страда в своята застиналост, която безспорно е ужасяваща за останалите наблюдатели, но е психологически икономична. До такава констатация ни навежда и въпросният случай, след като сме отстранили патологичния въпрос за обикновеното клинично лечение (про­верка на интелектуалните и емоционалните качества на детето, смущения при родителя или неговото отсъствие) и абсолютизирането на роди­телската некомпетентност.

Как да се направи експертиза на връзката?

По какво се съди за солидността, истинността и основателността на връзката? Разбира се, душевната патология нарушава връзката между родителя и детето и може да деформира способността родителят да отговаря на нуждите на детето, но това само по себе си не е достатъчно обяснение. Както не са достатъчно обяснение икономическите фактори, разтрогването на семейните двойки или историята на дядото и бабата. Ала съвкупността или част от тези фактори е вече някаква история и поставя бързо въпроса за способността/неспособността на родителите, а дори и за лишаването от родителска отговорност.

Преди да се върнем на въпроса за родителската компетентност и на хората, които я описват, трябва да видим на какво се основава този подход. Принципът на отклонението се състои в това въз основа на емпирич-

ни грижи анализът „на личността“ да се превърне в анализ на личността като част от някакво цяло – семейството – и в същото време на нея да се гледа като съконструктор на въпросното цяло. Семейството е сложна организация, а не сбор и лица: всяка част съдържа цялото (представата за семейството е във всеки от нас, както това се вижда ясно от семейната рисунка), а цялото, семейството, изгражда идентичността и личността на всеки от неговите членове.

Ще напомним разсъжденията на Едгар Морен относно сложността: „Ние сме изградени не от клетки, а от взаимодействия между клетките, които от своя страна са събития, свързани с повтарящи се събития. (...) Всеки елемент може да се възприема като събитие.“ (Morin, Le Moigne, 1999). С други думи, осмисляйки една сложна система или ситуация, не можем да си служим с опростяващ принцип, който разлага на части „по-сложните“ елементи от дадена съвкупност. Не можем също да „рационализираме“ от теоретични съображения (или според класически научни принципи), а да забравяме единичното, частното.

Семейната връзка е сложно образование: от една страна, тя се изгражда съвместно от хората, които участват в нея – „връзката предполага другия. За да можем да се разделим, трябва да сме били свързани“ (Marty, 2002) - ; от друга страна, «връзката е емоционален опит, който се усвоява» (пак там), тя е изградена колкото от интериоризираното отсъствие на обичаното същество, толкова и от видимите и осмислени взаимодействия: между другото, страхът от загубата на другия произтича от отслабването на способността да запазим другия в себе си. Връзката става патологична, когато престане да обвързва тези две динамики – съвместно изграждане и интериоризирано отсъствие.

- Експертизата на тази връзка предполага следователно двойк подход:
- да позволи (или поне да опита) всеки член на семейството да изгради в себе си образа на другия, тоест онова, което знае за него, както и да осъзнае как другите го възприемат;
  - да позволи изграждането на семейството като цялостност.

За тази цел някои използват генограмата като средство за изобразяване, което улеснява говоренето (Alföldi, 1999), други се придържат до езиковото описание или до други начини на изобразяване (например рисунка на семейството, сцено-текст).

Всеки член от семейството може да знае за другите само стереотипни и външни поведенчески страни, или, обратното, да си представя чувства, намерения, вкусове, нужди, онова, което представлява неповторимостта на всеки. Този материал на репрезентация ще позволи на клинициста да накара връзката да работи, в смисъл, че ще изпробва как протича тази репрезентация при всеки един и ще се опита да изложи онова, което поражда проблеми.

Експертизата на връзката означава по-скоро тя да бъде изпробвана, отколкото да бъде разплетена, за да се наблюдава всяка нейна нишка: ами ако детето откаже? Ами ако детето е дадено в дом? Ами ако се върне? От каква дистанция родителят понася и носи детето си? От каква дистанция детето се чувства добре или зле „носено“ от родителя? Отговорът е важен не толкова като съдържание, колкото като похват от страна на лицето щото клиницистът да се отъждестви с неговото говорене, с гледната му точка и чувствата му.

Родителската компетенция изразява в реалността на взаимоотношенията какво представлява връзката родител-дете. Тя не може да бъде анализирана въз основа на някаква рационална схема и без да се отчита съвкупността от междуличностните събития, които я изграждат. Въпреки че днес разполагаме с инструменти за осмисляне на родителската функция, особено благодарение на работата на Д. Узел (D. Houzel, 1999), въпросът за компетентността да бъде човек родител не е систематизиран. Да бъдеш родител, означава да бъдеш, но и да действаш, и това всекидневно действие взаимодейства със съществуването или по-скоро дава представа за него, очевидността на която нерядко прикрива всичко останало. Да прашаш детето на училище, да пазаруваш, да ходиш на лекар, да развиваш способностите на детето посредством игри и спортуване, всичко това не е само „действие“. При оценката на родителската практика тези дейности от всекидневието в повечето случаи се отбелязват в графата „Свършено“ или „Несвършено“ и следователно имат стойност на компетенция.

Обаче тези елементи имат смисъл само ако се възприемат като събития, а не като „повторения“: видимостта на „несвършеното“ фокусира вниманието върху действието и неговото повтаряне, като премахва от него качеството му на събитие. Тези събития отговарят обаче на сложен начин на пораждање: родителят знае какво се иска той да направи и пре-

тендира, че е компетентен, въпреки че произвежда „несвършено“, за да прикрие недостатък от порядък, различен от неспособността да разбере какви са нуждите на детето и как той да отговори на тях с дела. Когато си навлича упреците на социалните служби, той се поставя в положението на детето: детето е човек, който се учи по пътя на повторението и на осъзнаването на границите. Следователно колкото повече се повтаря „несвършеното“, толкова повече родителят се уподобява на детето и изгражда връзката си с него по модела дете-дете. Ето защо в доклада ще бъде отбелязано, че родителят е „инфантилен“, несамостоятелен или незрял. В (психическата) действителност, става дума за нещо и по-просто, и по-сложно: по-просто, защото, да не владееш родителския занаят, е истинско невежество; по-сложно, защото тези родители не искат да знаят, доколкото връзката им изцяло е заложила на този им недостатък. Всяка забележка относно „несвършеното“ засилва „нищо направеното“ като го изтъква¹² – всеки ще намери начин да привлече вниманието на другия.

Така Виолет не иска да ходи на „психиатър“. Това не означава, че тя няма нужда от такъв. Тя не ходи, защото по такъв начин допуска грешка, не спазва договора: тогава другите пристъпват към действие и ѝ отнемат детето – това е единственият начин за нея тя да не го малтретира. Може ли тя да каже: вземете ми детето? Значи няма да ходи на психиатър. Ако тези две събития се обвържат и в същото време разграничат, те стават разбираеми, но, от друга страна, разкриват истинската сложност на връзката: майката се страхува от това дете. То предизвиква у нея силни пристъпи на гняв. Тя се наказва за това, като се лишава от него, но се въвежда от това, че не го разбира. И не ходи там, където би могла да работи, от което родителската ѝ компетентност се проваля. Кентен в известен смисъл е разбрал това: той решава да не се връща вкъщи. Така майка му ще може да тръгне на психиатър, защото от това вече няма да зависи отнемането или връщането на детето. Колкото по-далече е то от нея, колкото по-свободна става тя и работи то да не я плаши повече, толкова по-малко агресивна ще бъде тя, следователно ще се доближава до него.

Родителската компетентност пред изпитанието на експертизата

Към експерта клиницист никога не се обръща с подобна молба. Питат го дали родителят разбира интереса на детето, как вижда неговото бъдеще,

¹² Това не означава семействата да бъдат оставени на техните недостатъци: това, че даден симптом не бива засилван, означава не да не се интересуваме от него, а да го разглеждаме като част от едно цяло.

дали има „смущения или недостатъчности“, които обясняват неговото поведение. Трябва да се отбележи, че експертът не стои на челната линия, той предлага своя нов поглед след редица други оценки. Той може да се задоволи с този нов поглед, ако се придържа до стратегията на отклонението и не се стреми да „опростява“ (трябва ли да се изпрати детето в дом или не? Контактите с родителя добри ли са или лоши?), а напротив да отчита сложността в мисленето на семейството и на наблюдаващите го специалисти. Колкото повече експертизата води до несигурност, а не до „една“ истина, толкова по-богата ще бъде тя в смисъл, че позволява на всички читатели да я използват, за да се отклонят от утвърения път на лошото и доброто отнoшение, който води до лошото или доброто родителско функциониране.

Тук следва да напомним, че в редица трудни случаи никои не знае как да постъпва със семейство, което изчерпва последователно всички решения и всички екипи, и дори непрекъснато атакува в името на „своето право“ да гържи децата си при себе си. И ако в този случай съдията прибегва до експерта, то се прави не защото екипите, които са наблюдавали семейството, не са се справили, а защото е необходим различен поглед, който да разкрие отново някакви перспективи. И е твърде преувеличено да се мисли и говори, че закрилата на детето се проваля поради неспособността на екипите да се справят с тези сложни случаи: не може да се иска от всички екипи от Социалното подпомагане на детето да бъдат големи специалисти по психопатология. Разбира се, може да се разбере напрежението сред екипите по детска психиатрия, предизвикано от констатацията, че в определени случаи не са забелязали някаква патология, деформираща много сериозно връзката родител-дете. Изходът от това обаче е не във вайкането, а в сътрудничеството, в мрежата, в съвета, в изследването, в работните срещи. Пък и е лесно да се анатемосва с аргумента, че „провалът“ произтича от неразбирането на някаква душевна патология: защото има толкова други родители, които – подобно на Виолен – не страдат от тежка патология, но въпреки това оказват съпротива¹³.

¹³ Завършвайки този текст, си спомням с много симпатия за участващите, които писаха следното: "За целта на тази равностойка бяха дошли шестнайсет участници - медицински и социални работници, педагози; всички признаваха своето безсилие да допринесат за развитието на децата, до такава степен работата им бе оспорена от госпожата". Двама специалисти по медийна комуникация, едно училище, Закрила на майката и детето, Социалното подпомагане на детето ..., всички са тук, само че семейството "се съпротивлява" на тази мрежа. Признаването на собствените си граници съвсем не е провал. То позволява да преосмислим сложната връзка между екипите от специалисти и семействата.

Разбира се, има неща, които експертът не бива да допуска: системното критикуване или пък, обратното, недистанцираното възприемане на предишни гледища. Същото важи, както уместно напомни Карен Буг (2004), и за сравняването на родителското поведение с някакъв „стандарт“ на родителска практика или за задоволяването с косвени оценки, или още предвещаването на родителската способност въз основа на умствени смущения, та дори и известяването на бъдещи поведения.

Първото правило на експертизата е експертът сам да изпълни своята мисия: да се е срещал с всеки, за когото говори. Ако не се е срещал лично с достатъчно от заинтересуваните членове на семейството, по-добре е да не прави заключения. Не може експертът да мисли за изпращане на дете в специализирано заведение или за връщането му при семейството, ако не познава родителите (или ако се вижда с тях, но не с детето).

Среща с родителите:

– детето трябва да се провери в три аспекта: познавателните му способности (за да се види доколко то може да се ориентира в собствената си история и в живота, доколко може да предвижда напред – в това отнoшение има тестове под формата на игра); чувствата, които детето изпитва към останалите членове на семейството и психическата му представа за тях (например посредством рисунки); личния му „семеен роман“, тоест как е преживял своята история и тази на семейството си;

– родителят също ще бъде огледан в три плана – психопатологически (характеристики на личността със или без видими смущения), емоционален (емоциите, проявявани спрямо децата и спрямо възрастните, които наблюдават семейството), а също от гледна точка на семейния роман.

Този двоен подход не е достатъчен: въз основа на така систематизираните данни трябва да се разгледа самото естество на връзката като се проверят взаимоотношенията родители-дете.

– Разбира се, връзката не бива да се смесва с близостта (какво по-разрушаващо връзката от сексуално нападение, при което бащата обсебва тялото на детето?). Често пъти именно тази прекалена близост става причина детето да бъде изпратено в дом. Психическата връзка не се мери на метър, а според своята еластичност: родителят не смесва своите нужди с тези на детето, не смесва нуждите на различните деца, сякаш те са без индивидуалност, не иска от детето да го „понася“ (като родители-те, които изискват детето да им се обаждат непрекъснато по телефона,

когато ги няма). Връзката за сигурност е тогава, когато родителят смята, че детето му ще се обърне към него, щом има нужда, и няма защо да настоява пред детето, за да разбере от какво се нуждае то¹⁴. Въпросът към родителя – как разбирате дали то има нужда от, дали не му трябва едн-какво си? – е важен момент от разбирането на взаимоотношенията.

– От друга страна, връзката функционира донякъде като някаква фикция (Вио, 2001 г.), тоест като нещо, към което е насочена семейната група психика въпреки превратностите в живота, без това да поражда някакъв симптом. Тази връзка е „нематериална“, доколкото е просто сложен вътък от събития. Описанието на многобройните материални благодеяния (подаръци и други) или, обратно, липсата на размяна на предмети, не добавя нещо особено към въпроса за връзката. Противно на поговорката, че няма любов, а само доказателства за любов, всяко доказателство за връзката е опростяване, прикриващо факта, че сцената протича другаде. Най-опасният пример за подобни „доказателства“ е използването на училището: той е добър ученик, следователно аз съм добър родител (и обратно, дисквалифицирането на един родител от друг под предлог, че детето има проблеми в училище). Известно е, че трудностите при връзките с родителите, както и лошото отношение могат да доведат както до занемаряване на уроците, така и до престараване в училището. Все пак, клиницистът приема твърдението за „доказателство с училището“ без резерви или скептицизъм. Той се опитва да положи училищната ситуация в друг контекст: за какво служи добрият (или лошият) успех в училище при връзката на детето с неговия родител? Какво означава за родителя фактът, че детето влиза в ролята на добър (или лош) ученик и по какво преценката за „добра успеваемост в училище“ (или трудности в ученето) отговаря на осезаема реалност, та дори и на сравняване с успеваемостта в училище на същия този възрастен? Отклонявайки се от това, което се опитват да му докажат, клиницистът ще се стреми лицето да бъде възприемано не като „доказателство“, а като идентификация, което свидетелства вторично за степента на ангажираност на родителя.

И накрая, клиницистът експерт на своя ред ще направи връзката, като се заеме с досието (когато има възможност за това...): това досие, до което всеки има достъп и което, възстановявайки всевъзможни събития и

¹⁴ Една госпожа, която питаха как така е сигурна, че детето ѝ не може да има някаква нужда и никога няма да я има, отговори: "Ами нали съм му майка".

репрезентации, разказва по засукан начин на институциите семейния роман. Досието е също така начин експертът да излезе от своята „самота“, защото той не разполага със средства¹⁵, позволяващи му да посвещава часове време за срещи с всички, които познават семейството.

При съдебните експерти се срещат всички възможни подходи: едни отказват да четат, за да не се влияят, да не си изграждат предрасъдъци; други четат за себе си, без да коментират или използват прочетеното; трети използват буквално един или друг документ като опровержение на нещо и т.н. Тези защитни позиции са неоснователни. Това да се знае какво са мислили и казали за лицето другите, и към какво се добавя нашият доклад не е ненужна или процедурна формалност. Не става дума тук да се „критикува“, а да се върши „критическа работа“, както това се прави по история или по литература: да се осветли предишния текст след неговото прочитане под друг ъгъл и при друга ситуация. Така се повежда своеобразен въображаем, *диахронен* разговор между различните участници. Той отговаря на две основни цели:

- никога да не се фиксира една оценка-репрезентация на семейство посредством постоянното използване на образите и на сложността на системата от доклад на доклад;
- да се актуализира тази репрезентация като се разгърне смисъла ѝ, установил се в хода на времето, при всяка нова оценка.

Освен това прочитането на досието позволява нещо важно: да се избегне заблудата вследствие на адаптирането на субекта към изследването и на привидната липса на връзка с обективната социална реалност: осъждането за нанесени удари и рани, разводът поради прегрешение са факти, които тежат... и си струва да се види, че лицето продължава да отрича когато знае, че другите знаят!

Семействата се раздвижват и то повече, отколкото си мислим. Въпреки че при някои семейства привидното повтаряне на събитията навява на мисълта за обратното: да запазиш спокойствие при толкова тежки подбуди и решения, каквито са свързаните с изпращане на детето в дом, е своеобразен начин на движение – срещу течението и съпротивлявайки се,

¹⁵ Всъщност не разполагаме с никакви средства: психологическата експертиза се възнаграждава по тарифи, определени от Наказателно-процесуалния кодекс, дори и при правосъдието за малолетни. Като се има предвид, че са нужни около дванайсет часа за експертиза със средна трудност, часовата тарифа за експертното възнаграждение се равнява на два часа по минималната работна заплата (преди облагането)... независимо дали става дума за начинаещ психолог или за университетски професор.

- но за това е нужна огромна (луда?) енергия. Така, разчитането на образите, на репрезентациите, натрупани с течение на времето, позволява да разберем как и за какво е това „неподвижно движение“ на семействата, които повторят неуморно един и същи сценарий.

Вместо да се казва, че има тенденция към непромяна в семействата, по-добре е да се разбере, че може да съществува страх от промяната. (...) По-специално семействата, преживели множество психосоциални намеси, са натрупали от това не само добър опит. (Ausloss, 2002).

За да не се допусне като отражение на семейството, което «повтаря», намесата след оценката или експертизата също да се повтаря, полезно е да се знае какво е било направено и да се правят непрекъснато нови интерпретации, което никога не е провал¹⁶, а винаги е избягване (на промяната): четенето на досието има смисъл, доколкото позволява да разберем «за какво» и «въз основа на какво» може да се проследи постепенното мобилизиране на детето, за да се отдели то от семейния сценарий.

Пред изпитанието на експертизата всяко лице твърди както може своето желание да бъде онова, което очакват от него. От своя страна, експертът се стреми да задвижи взаимодействията, които позволяват да се видят начина на привързаност, «добрата дистанция», включването на историята на детето в рамките на една друга история, свързана с историята на родителя, продължителността и прекъснатостта на връзката.

Желателно е да има «критерии» и, както за патологичните черти, съставни скали, позволяващи да се разкрие убедително някоя характеристика, чиято отрицателна или положителна стойност се приемат еднородно. Когато екипът, който се заема с детето, прави непрекъсната оценка, системата на «жалоните», измислена от квебекчаните (използвана и от Берже, 2004), с постепенно натрупване на ориентири (родителски патологии, връзки родители-деца, развитие или липса на такова след намесите, поява или наличие на аутистични смущения при детето и т.н.) се явява плодородна парадигма.

Експертизата представлява по-скоро равносметка и моментална снимка. Тя допълва оценката, което означава експертът да познава парадигмите за оценка: как еволюират най-важните ориентири? Къде е (евентуалната) родителска патология? А тази на детето, а тази на двамата? Как функционира връзката на привързаност?

¹⁶ Да се възприема повтарящата се неподвижност на семействата, фиксирането върху тези повторения или "липсата на превенция" като провал има пречистващо въздействие: това предполага изследователските методи да бъдат съвършени, че лекът срещу смущенията в упражняването на родителските функции е известен, патентован и приложим навсякъде и върху всички семейства...

Онова, което не зависи от експерта – тук се връщаме на казаното в началото, – е употребата на неговата оценка: ако тя ще послужи за рачитане на причините, на рецептите и за повторното фиксиране на семейството в образ, който месеци наред ще бъде използван без промяна, трудът ще е отишал напразно. Докладът трябва да държи сметка за този риск като отстранява всяко каузалистично мислене и като насърчава мобилността и активността на мисленето на читателя. Докладът трябва да бъде четивен, безспорно, без това да бъде за сметка на отчитане на сложността: експертизата цели не да рендосва противоречията и двусмислеността на семейството и на институциите, а да предложи нови формулировки и нови обяснения. Експертизата на връзката и на родителската компетентност е «критическа» дейност във всички значения на думата: в критичните фази на семейния живот, при кризи или с оглед на критичен прочит на историята на едно семейство в рамките на институциите, експертът трябва да изтъква противоречията в тази история и в нейните кризи.

«Въпросът е дали появата на противоречие е признак за грешка, тоест да да не се върви по пътя, водещ до него, или, напротив, противоречието ни разкрива дълбоки и непознати пластове от реалността» (Morin, 1999).

БИБЛИОГРАФИЯ

- ALFÖLDI F., *L'Evaluation en protection de l'enfance, theorie et methode*, Paris, Dunod, 1999.
- AUSLOOS, G., *Du chaos mythologique au chaos deterministe : un cheminement de la pensee occidentale*, in C. SERON, *Miser sur la competence parentale*, Eres, 2002, p. 25-44.
- BERGER M., *L'Echec de la protection de l'enfance*, Paris, Dunod, 2004.
- BUDD K. S., «Assessing parenting capacity in a child welfare context », *Children and youth Services Review*, Elsevier, 27, 2005, p. 429-444.
- BRUNET L., SABOURIN M., LETOURNEAU P.-Y., *La Garde d'enfant et les droits d'accus*, in L. BRUNET, *L'Expertise psychologique*, Montreal, Presses de l'université du Quebec, 1999, p. 133-160.
- JAFFÉ P. D., *L'Expertise judiciaire des capacites parentales : subjectivite de l'evaluation, utilite du rapport*, in J.-L. VIAUX, *Ecrire au juge*, Paris, Dunod, 2001, p. 119-132.
- HOUZEL, D., *Les Enjeux de la parentalite*, Ramonville-Saint-Agne, Eres, 1999.
- MARTY, F., *Le Travail du lien a l'adolescence*, in F. MARTY, *Le Lien et quelques-unes de ses figures*, Publications de l'Universite de Rouen, 2002, p. 127-150.
- MORIN E., LE MOIGNE J. L., *L'Intelligence de la complexite*, Paris, L'Harmattan, 1999.
- NEYRAND G., *Preserver le lien parental*, Paris, PUF, 2004.
- OTT L., *Travailler avec les familles*, Ramonville-Saint-Agne, Eres, 2003.
- POUSSIN G., *La Fonction parentale*, Paris, Dunod, 2004.

SERON C., *Plus facile a dire qu'a faire*, in C. SERON, *Miser sur la competence parentale*, op. cit., 2002, p. 45-72.

TRUIMINTIN J., *Compétence ou incompetence parentale: de l'imposture des reponses ideologiques*, in C. SERON, *Miser sur la competence parentale*, op. cit., 2002, p. 73-86.

VIAUX J.-L., *La Plume de Tiresias dans la balance de Themis*, in J.-L. VIAUX (ed.), *Ecrire au juge*, op. cit., p. 49-65.

VIAUX J.-L., *Psychologie légale*, Frison-Roche, 2003.

ПРЕСТЪПНОСТ, ОТКАЗВАНЕ И РЕЗИЛЪНС В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

Мишел Борн, Силви Бое

От книгата *La Résilience. Résister et se construire (Резилънс. Да устояваш и да се изграждаш)*, sous la direction de Michel Manciaux, Genuve, Editions Mûsine & Hygiène.

Когато младежът изживява присъщите за възрастта му трудности да се социализира и да изгради своята идентичност, той може да попадне и под въздействието на рискови фактори, които го подтикват да извърши престъпно деяние. При такива обстоятелства немалко юноши тръгват по един истински престъпен път. Някои от тях успяват обаче да сложат край на тази траектория, за да намерят своето положително място в обществото. В такъв случай говорим за процес на *отказване*. Според нас е много полезно това понятие ясно да се разграничава от понятието *резилънс*, макар че между тях могат да се открият някои сходни механизми. Така семейство Глюек¹⁷ (1968) показаха, че при еднакви социални рискове някои младежи намират в семейното обкръжение и в собствените си възможности начин да се опазят, тоест да бъдат резилентни, докато други, след няколко години престъпни деяния, прекратяват, тоест отказват се.

Нашите анализи на конкретни случаи и емпиричните ни изследвания^{18,19}, показват, че резилънсът при правонарушителите е процес на развитие, тясно свързан с динамичните елементи на семейния живот през периода на детството и на ранната юношеска възраст: възпитателни практики, привързаност към семейството, вписване в групата на децата в семейството, която замества самото семейство, възприемане на удобни ценности. Отказването пък изглежда е свързано повече със смяната на жизнената среда, където важно място се пада на избора на приятелка или на партньор, който реструктурира съществуването и реориентира социалните връзки. То е свързано също така с намесата на социалния работник, на магистрата, на външното лице, които успяват да възстановят на юношата и на неговите родители една положителна част от представата, която те имат за себе си. Прилагането на някои средства може да увеличи шансовете за прекратяване на подобно поведение: например практически действия, които могат да допринесат за изграждането на поло-

¹⁷ Glueck, 1968.

¹⁸ Born et al., 1997.

¹⁹ Born et Hélin, предстояща публикация.

жителна представа за себе си, да подпомогнат и благоприятстват изработването на лични планове, да дадат на младежа инструменти той да опознае себе си.

Навременността и продължителността на намесата могат да окажат решаващо въздействие за отказването, макар че твърде често се наблюдават поразите от осъждащата намеса и от изпращането за дълго в изправителни домове. Шансовете да се разчупи спиралата на престъпността нарастват, когато няма прекъсване в намесата и в престоя в домовете, тоест когато има съответствие между преживяното от младежа и предприетата мярка. Тези шансове се увеличават още повече, когато юношата успява да овладее своята агресивност, обръща се към възрастните и вече може да разговаря и общува с тях. За оттеглянето допринасят също така наличието на реалистични планове за бъдещето, узряването и чувството за вина от извършените деяния. Нашата практика е богата на примери. Ние решихме да представим случая със Седрик, защото той е показателен за отказване, настъпило не по случайност, а вследствие на принудителните намеси.

Седрик е на седемнайсет години, когато бива задържан за първи път от полицията за наркотици (канабис) и кражба на кола. Родителите му се разделят, когато той е на 4 години. Живее с майка си, с новия ѝ мъж и двете им деца. Баща му също се е оженил повторно и от този брак са се родили две деца. Седрик слабо познава баща си: родителите никак не са се разбирали и са решили да прекратят всякакъв контакт. Тъй като след развода Седрик е гаден на майката, той е бил без новини от баща си до шестнайсетгодишна възраст. Семейството на Седрик е със скромни възможности, двамата родители работят и се мъчат да възпитават възможно най-добре децата си. След раздялата си с бащата на Седрик майката започва да пие; рядко се случва вечеря да не свърши с препиване, от което майката се одреква и не става за нищо. Доведеният баща на Седрик налага драконовска дисциплина, особено на Седрик, защото го цени високо и иска той да успее. Майката и доведеният баща са много властни. Те следят всички действия на юношата. В това семейство няма много топлина и Седрик е страдал от дистанцията, породена между него и майка му вследствие на алкохола. В крайна сметка той ще престане да я уважава и да цени нейните постъпки.

Като ученик Седрик се справя без особени проблеми и дори получава добри бележки до V-a клас. По това време подновява няколко контакти с баща си. Но баща му се е замесил в трафик на крадени стоки. Тъкмо тогава Седрик е изключен от прогимназията за лоша дисциплина и много отсъствия. В новото училище той се свър-

зва с приятели, които го увличат в граскане по стените и в кражби. Дълго време не са заловени от полицията, тъй че от дребни кражби минават към кражби на коли и търговия на марихуана. Седрик излиза постоянно с приятелите си. Ходят по дискотеки и консумират забранени вещества. Така среща един дилър, който приема да му доставя достатъчни количества канабис и екстази, за да завърти той собствена търговия. С тези пари може да си купи всички вещества и дори да дава на приятелите си, които го ценят високо. Училищните резултати са повече от плачевни. Майка му и вторият му баща се опитват да го вразумят, засилват надзора и контрола. Тогава той решава да отиде да живее при баща си. Бащата не обръща внимание на отсъствията на сина си, нито държи сметка колко често излиза; опитва се обаче да му говори да си оправи успехът в училище. Никакъв резултат, скоро Седрик ще бъде спрял от полицията както кара крадена кола заедно с един от основните си приятели. Полицаяте намират у приятеля на Седрик голямо количество марихуана. Приятелят е съден и получава присъда лишаване от свобода. Като непълнолетен Седрик ще се възползва от законите за закрила на малолетни и бива изправен през младежки съд. Съдията решава да прояви снизхождение, отчитайки, че това е първото задържане на Седрик. Той разговаря продължително с него, излага му реалната ситуация и опасностите от този начин на живот. Напомня му за добрите бележки в училище, обяснява му, че вярва в неговите възможности. Съдията отчита също така неразбирателството между Седрик и майка му, както и нестабилното обкръжение при баща му. Препоръчва Седрик да отиде да живее при дядо си и баба си и му налага немалко часове общественополезен труд. Седрик трябва да се грижи за младежи с умствени увреждания. Последните не са в течение на неговото минало и искрено проявяват интерес към него, не защото има пари и самочувствие, а просто защото се грижи за тях. Той е силно впечатлен от привързаността на тези младежи към него и се чувства признат за това, което е, а не за външността, която си придава. Тогава разбира, че е имал късмет да не отиде в затвора като приятеля си. Благодарни на съдията за благосклонността и доверието му.

Това осъзнаване се засилва от един инцидент на излизане от нощно заведение. След като поема голямо количество екстази и канабис, получава сърдечен припадък и бива откаран в болница. Дава си още повече сметка за своето положение и за последиците от постъпките си; чувства се виновен, задето продава тези опасни вещества и участва във все по-големи кражби. Тогава решава да се заеме със себе си и напуска семейното жилище. Заживява сам в един апартамент. Разходите от тази промяна го принуждават да търси и да намери работа. Напълно спира с кражбите и с търговията на наркотици. Продължава да ходи по нощни заведения и тогава пие здравата, но извън тези моменти нито пие, нито се дрогира. Ходи редовно на работа и се отличава със своята безупречност.

В това кратко клиническо описание можем да видим някои от механизмите, благодарение на които Седрик „се отбива“. Мярката, наложена от младежкия съдия, очевидно е постигнала своята цел. Срещайки младежите с увреждания, Седрик не само разбира, че може да бъде полезен, но и да получи признание от страна на тези млади хора. Това му позволява да реконструира представата за себе си и да повярва в собствените си сили. Този процес е бил насърчен от съдията, на който Седрик попада. Седрик изпитва голямо уважение и доверие към него. Това му позволява да реконструира и собственото си себеуважение. Наложена мярка, контекстът на тази мярка и поведението на съдията се съчетават благоприятно в полза на тази промяна. Ще отбележим тук голямото значение на навременното действие. Продължителната безнаказаност дълго време подтиква Едрик и приятелите му да се плъзнат по наклонената плоскост; това чувство за безнаказаност и неустойчивост ги подтиква да затъват все по-далече. Това че в крайна сметка Седрик изпитва чувство за вина от извършеното, показва, че, макар семейството да не е изиграло пряка роля за „отбиването“, то все пак е допринесло за придържането до определени ценности, правила и граници, усвоени още в детството. Към това се прибавя и рискът от смърт, когато Седрик съзнава колко крехък е животът и колко важно е да се пази; тогава усещането му за всесилие бива сериозно разклатено. Работата и възврънатото достойнство благодарение на нея също допринасят безспорно за придържането до добрите решения и за пълното социално ренегриране.

Рътър²⁰ подчертава значението на някои срещи, моменти или важни събития през юношеската възраст, благодарение на които младежи с отклонения в поведението успяват да променят начина си на живот, докато други засилват антисоциалното си поведение. Процесът на тази промяна не винаги е ясен, но в случая със Седрик, както и с Генар²¹, интелигентната и добронамерена намеса на съдията за малолетни е имала решаващо значение.

Разликата между резиланс и отказване може да изглежда незначителна. Наистина, поведението на Седрик много напомня за резиланс. Но тази промяна, поне за момента, се дължи повече на благоприятното въздействие на външни събития, свързани със социалното му обкръжение, отколкото на някаква динамика на развитие, на траен план в живота. При

всички случаи резилансът и отказването са две много интересни явления за всеки, който се интересува отблизо или отдалеч от работата с млади правонарушители; те могат да подкажат как да се намесим, за да помогнем на юношите, които не успяват да преодолеят стреса и трудностите в живота. Вниквайки в процеса, подпомогнал юношите в резиланс или в процес на отказване, можем да открием елементи, благодарение на които съдбата на неадаптираните юноши може да се промени. Например овладяването на по-добри стратегии за решаване на проблемите позволява на младежа да избегне някои пагубни действия²². Случаят със Седрик позволява също така да подчертаем ролята на контекста на взетата мярка и на отношението на социалните работници към младежите с проблеми. Всяко решение е много поучително и може да породи анализи от различни гледни точки. Има много какво да научим от младежите, които тръгват по добър път.

БИБЛИОГРАФИЯ

BORN M., CHEVALIER V. (1996): Les approches comportementales et cognitives dans l'éducation des jeunes a conduite agressive, in: Lepot-Froment C. (ed° *Education spécialisée*, Bruxelles, De Boek, pp. 105-128.

BORN M., CHEVALIER V., HUMBLET I. (1997), Resilience, desistance and delinquent career of adolescent offenders, *Journal of adolescence*, 20, pp. 679-694.

BORN M., HILIN D., La resilience de delinquance dans le contexte des relations familiales, in: Pourtois J.P., Desmet H., *Relation familiale et resilience*, Paris, L'Harmattan (непостояща публикация).

GLUECK S., GLUECK E. (1968): *Delinquents and Nondelinquents in Perspective*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

GUÉNARD T. (2000), *Plus fort que la haine*, Paris, J'ai lu.

RUTTER M. (1993), Resilience: some conceptual considerations, *Journal of adolescent health*, 14, pp. 626-631.

²⁰ Rutter, 1993.

²¹ Guénard, 2000.

²² Born et Chevalier, 1996.

„СМЯХ И УСМИВКИ СРЕЩУ БОЛКАТА...“

Откъс от книгата на Стефан Ванистендел и Жак Лъоконт *Щастие то винаги е възможно. Да конструираш резиланс*, изд. Байар, Париж, 2000.

Лекарите са поставили диагнозата: спондилартрит със схващане. Присъдата е безапелационна. Защото зад тази странна гума се крие опасна болест, прогресивна парализа, която медиците смятат за практически неизлечима. Впрочем лекарят на Норман предпочита да бъде откровен с него: шансът му да оздравее напълно е един на петстотин, пък и той никога не е виждал някой в толкова тежко състояние да може да се възстанови.

„Много мислих за това“, – разказва Норман впоследствие. – „До този момент бях малко или повече склонен да оставя само лекарите да се занимават с мен, но ето че сега чувствах подтик да действам. Разбирах отлично, че ако искам да стана единственият от петстотин случая, трябва да направя нещо повече от това да бъда пасивен наблюдател“²³. Той отказва да се поддаде на страха и депресията, решава да се бори срещу невидимия враг, който го омаломощава отвътре.

Като журналист в *Сатъргей ривю* той е свикнал да преглежда научните медицински списания. Знае, че доброто функциониране на жлезите с вътрешна секреция е задължително условие за борба срещу острата артроза и че надбъбречната недостатъчност може да има за причина отрицателни емоции като чувство за неудовлетвореност или за неизразен гняв. Следователно той стига до извода, че идеалното би било да пренасочи този процес и да изпитва положителни емоции. Казва си, че в крайна сметка любовта, надеждата, смехът и волята за живот могат да оказват терапевтично въздействие.

И той решава да следва програма, която се основава на положителните емоции като стимулатори на телесната химия. Обичта и доверието му се струват лесно постижими, но как да постигне смеха? Защото никак не е смешно да лежиш по гръб и да усещаш болка във всеки прешлен. Тогава Норман Къзинс започва да гледа кинокомедии и да чете хумористични книги. Резултатът не закъснява: десет минути силен смях ще има изнедаваш обезболяващ ефект: болките се успокояват и той ще може да поспи възстановително поне два часа.

²³ N. Cousins, *La volonté de guerir* (Воля да оздравееш), Paris, Seuil, 1980, p. 26.

Още по-учудващ е физиологичният ефект. Медицински тест ще позволи да се определи сериозността на възпалението или инфекцията. За целта се измерва скоростта на седиментация, тоест скоростта, с която червените кръвни телца се утаяват на дъното на епруветката. Обикновена болест като грип довежда тази скорост до 30 или дори 40 милиметра в час, но когато тя надвишава 70 милиметра, лекарят започва да се безпокои сериозно. При Н. Къзинс скоростта достига 115 милиметра! А след тези пристъпи на смях скоростта спада с пет единици. Разбира се, резултатът е скромнен, но траен и поражда кумулативен ефект.

Болният взема също така ударни дози витамин С (аскорбинова киселина) и констатира, че това също понижава скоростта на седиментация. „Рядко съм изпитвал по-силна радост. Аскорбиновата киселина действаше, както и смехът. Съчетанието от двете атакуваше загадъчната отрова, която разяждаше съединителната ми тъкан. Температурата ми спаднаше и пулсът вече не беше така лудо. [...] Спрях напълно да взимам успокояващи и приспивателни. Спях все по-продължително по естествен и безболезнен начин.“

След едноседмично лечение скоростта на седиментацията е 80 и Норман Къзинс може да си движи палците без да изпитва болка. По-късно ще се върне на работа при пълен работен ден.

Случаят с Норман Къзинс си остава загадка за медицината, въпреки че някои неотдавнашни изследвания показват въздействието на хумора върху имунната система²⁴ и за отслабване на болката²⁵.

С този пример искам да подчертая волята на човек, който не унива и реагира пред изпитанието с активното си поведение и с хумор. Фактически в тази глава ще се спра на различните умствени процеси, до които прибъгваме, за да живеем в този несъвършен свят, тоест на онава, което психоаналитиците и психолозите наричат защитни механизми и стратегии за приспособяване (*coping*). Първо ще представя някои общи данни за този процес, после ще се спра по-специално на някои процеси като хумора, отхвърлянето и избягването, минимизирането, контрола на афектите, въображението.

²⁴ T. Kamei et al., "Changes of immunoregulatory cells associated with psychological stress and humor", *Journal of Perceptual and Motor Skills*, juin 1997, vol. 84, p. 1296-1298. Вж. също и библиографията в края на статията.

²⁵ M. Weisenberg et al., "Humor as a cognitive technique for increasing pain tolerance", *Pain*, novembre 1995, vol. 63, n° 2, p. 207-212.

Защитните механизми

Защитните механизми – централно понятие в психоанализата²⁶, – са описани за пръв път от Фройд, но първата книга по този въпрос е дело на дъщеря му Ана²⁷. Тя посочва десет механизма, някои от които днес са добре известни: изтласкването (изтласкване в несъзнаваното на проблемните репрезентации), проекция (приписване на други лица на собствени мисли и желания, които отказваме да признаем като такива), сублимацията (отклоняване на енергията на половия или агресивния нагон към социално признати дейности, например изкуството или поставяне в служба на другите).

Тези несъзнателни механизми се използват, за да се понесе трудна ситуация или да се овладее някакво вътрешно напрежение. Фройд и дъщеря му смятали, че ефикасната защита, която не позволява на забраненото влечение да бъде осъзнато от субекта, е опасна за психичното здраве, защото ограничава прекалено много компетенцията на Аза или пък деформира реалността. Да вземем например случая с алтруизма, за който говорихме в предишната глава. За Фройд това е чисто и просто отдушник от агресивност, която не допускаме да извършим. И наистина, да се бориш за някой друг носи толкова удовлетворение, колкото и да се бориш за собствените си интереси, но без да поражда същото чувство за вина. Следователно според Фройд „нормалният“ алтруизъм е мит, който поражда илюзии. „Дълбоко в себе си“, пише той, „аз съм напълно убеден, че скъпите ми себеподобни, с малко изключения, са просто плаплач“²⁸. На свой ред Ана Фройд твърди, че в основата на алтруизма стои не добротата, а „лошотията“.

Това голяма далновидност ли е или краен песимизъм? По-склонен съм да приема втората хипотеза. Така или иначе, това тълкуване на човешките подбуди е било много дебатирано и най-различни психоаналитици са оспорвали патогенния характер на защитните механизми. Всъщност, още през шейсетте години много автори смятат, че макар някои от тези процеси наистина да са неблагоприятни, други пък – алтруизмът, хуморът или сублимацията – изпълняват определено положителни функции²⁹.

²⁶ S. Ionescu, M.- M. Jacquet et C. Lhole, Les mecanismes de defense ; theorie et clinique (Защитните механизми; теория и клиника), Paris, Nathan, 1997.

²⁷ A. Freud, Le moi et les mecanismes de defense (Азът и защитните механизми), Paris, PUF, 1996.

²⁸ З. Фройд, цитиран от S. Ionescu и др., цит. съч., с. 133.

²⁹ Вж. по-специално G. E. Vaillant, Ego mechanisms of defense, Washington, American Psychiatric Press, 1992, Adaptation to life, Boston, Little, Brown & Co, 1977.

Реагиране

Така се обяснява появата на новото понятие *coping* в средата на шейсетте години. Понякога превеждан като „стратегии за приспособяване“ (към трудни ситуации), този термин подчертава активния характер на възприетото поведение. След като бе формулирано за първи път през 1966 г., понятието *coping* се радва на голям успех и до днес. Всяка година за него се пишат стотици научни статии.

Като термини защитните механизми и стратегиите за приспособяване са противоположни. От една страна, наблюдаваме контраст между механизми и стратегии. Механизмите са несъзнателни и автоматични процеси, докато стратегиите са малко или повече волеви познавателни и поведенчески усилия. От друга страна, идеята за защита е противоположна на идеята за приспособяване. Защитата има закрляща функция, докато приспособяването е по-динамично, дори борбено.

Така стоят нещата на теория. На практика тези различия не винаги се отчитат, доколкото редица процеси се определят ту като защитни механизми, ту като стратегии за приспособяване. Същественото според мен е, че някои поведения и мисловни нагласи позволяват не само човек да устоява на стресиращата ситуация, но и да възприеме едно динамично и позитивно отношение, а това напълно съответства на двете страни на резилънса, които вече описах.

Но теоретичните нюанси са едно, практическата полза е нещо друго. Затова изниква същественият въпрос: могат ли стратегиите за приспособяване да допринесат за психологическото стабилизиране на жертвите на травмата? Много автори са се занимавали с този въпрос и обикновено отговорът им е положителен. Така например Ан У. Бърджес и Линда Л. Холмстром от Бостънския университет са направили проучване върху 81 изнасилени жени, които са се обърнали за помощ към спешното отделение на Бостънската болница³⁰. Години след тази грама изследователките влизат във връзка с въпросните жени, за да видят как са реагирали с течение на времето. Според реакцията си жертвите образували три групи: жените, които се върнали към нормален живот след няколко месеца (30, тоест 37%), жените, възстановили се за няколко години (30, тоест 37%), и жените, които не са се оправили от тази травма (21, тоест 26%). Идентифи-

³⁰ A. W. Burgess, L.L. Holmstrom, " Adaptive strategies and recovery from rape ", American Journal of Psychology, octobre 1979, vol. 136, n° 10, p. 1278-1282.

цирани били четири стратегии за приспособяване: обяснение, минимизиране, отстраняване, драматизиране.

Обяснението се състои в това да се посочи някакъв смисъл на случилото се, както видяхме в предишната глава. Тази стратегия е най-ясно свързана с психологическото оздравяване.

Минимизирането позволява безпокойството да бъде сведено до приемливо равнище. В хода на проучването една от жените отбелязва: „Макар че имаха ножове, помислих си, че са хлапета и няма да прибегват до тях. Те не сториха нищо извратено“³¹. Шейсет и две годишна жена, която е била ударена силно, ранена в корема с нож от своя изнасилвач и почти задушена с възглавница, заявява: „Предполагам, че вие срещате жертви, които са изпитали по-страшни неща от мен. Знаем, че това сигурно е ужасно за някои млади момичета. Разбирам за какво става дума. Била съм женена и имам деца. Случилото се обаче би било наистина драматично, ако бях девствена.“ Ще видим по-нататък, че тази стратегия на минимизирането се използва често от хора в резилънс.

При *отстраняването* лицето се опитва да заличи напълно от паметта си спомена за изнасилването като прави целенасочено усилие за това. Например една жена казва, че е способна да блокира мислите си, за да не достигнат те до нейното съзнание. Тя моли разпитващия психолог: „Не ми напомняйте за тези неща“³².

Драматизирането се състои в това да се премахва безпокойството посредством неговото преувеличаване. Жертвите, които прибегват до тази стратегия, обикновено споделят пред малка група приятели преживяното изнасилване. Ще отбележим между другото, че жените със стабилна емоционална връзка са се възстановили по-бързо от другите.

И накрая ще споменем, че предприемането на някакво *действие*, което може да протича под най-различни форми и да си поставя различни цели, също има положителен ефект. Най-често предприеманото действие е било смяната на местоживеенето или пътуването, но също така и смяната на телефонния номер, потопяването в четива, описване на понесеното изнасилване. Някои от жертвите са отишли в център за изнасилени жени, за да помагат на други жертви. Това действие изглежда особено ефикасно. При 45% средна стойност на лицата, възстановили се активно след няколко

³¹ Пак там, с. 1280.

³² Пак там, с. 1280.

месеца, 70% от тях са решили да помагат на други изнасилени жени. За сметка на това пък никоя от жените, които са намалили дейността си след понесеното посегателство, не са се възстановили за няколко месеца.

Личната отговорност за решаването на проблема е възможна

Филип Брикман от Мичиганския университет и неговите сътрудници са анализирали реакциите на лица в проблемни ситуации, както и възможностите да им се помага³³. Техните наблюдения са много полезни. Те правят ясно разграничаване между отговорността по отношение на проблема и отговорността за неговото решаване. Впрочем, според тези изследователи ние изграждаме всевъзможни хипотези по въпроса, без винаги да си даваме сметка за това. Подобни хипотези излизат извън рамките на чистата умозрителност. Те имат и морални страни, които могат в значителна степен да повлияят на нашето поведение, както и на поведението на околните. Ф. Брикман и екипът му установяват четири модела на стратегии за приспособяване и за подпомагане според степента на отговорност по отношение на проблемите и на тяхното решаване.

	Голяма отговорност по отношение на проблема	Слаба отговорност по отношение на проблема
Голяма отговорност за решаване на проблема	Морален модел	Компенсаторен модел
Малка отговорност за решаване на проблема	Модел за изясняване	Медицински модел

Морален модел (голяма отговорност към проблема и за неговото решаване). Според този възглед проблемите на гадено лице идват основно от него самото и тъкмо само то може да ги реши. Дълго време отношението към алкохолиците произтичаше от подобен възглед: пиячите носят отговорност за своето състояние и трябва да проявят воля, за да се освободят от него. При този модел единствената възможна помощ се изразява в това да се напомни на хората, че съдбата им зависи от самите тях и следователно те трябва да се заемат със себе си.

³³ P. Bickman et al., "Models of helping and coping", American Psychologist, avril 1982, vol. 37, n° 4, p. 368-384.

Компенсаторен модел (слаба отговорност към проблема и силна отговорност за неговото решаване). Добър пример за този модел е поведението на чернокожия американски водач Джеси Джаксън, който често казва на цветнокожите си братя: „Вие не сте виновни, че сте на най-ниското обществено стъпало, но носите отговорност да се отпласкате оттам“³⁴. Предимството на този модел е да подтиква хората към действие, за да се опитат да решат проблемите си, без обаче да се стоварва върху тях отговорността за положението, в което се намират. Хората, които споделят този възглед и искат да помагат на други, се стремят преди всичко да мобилизират собствените възможности на хората.

Изясняващ модел (голяма отговорност към проблема и слаба отговорност за неговото решаване). Акцентът тук пада върху това на въпросните хора да се обясни истинското естество на тяхното състояние, което не е за завиждане. Следователно тези хора трябва да приемат една негативна представа за себе си и да следват в голяма степен представителите на обществения контрол. В някои случаи предложената помощ идва от религиозни секти, като принадлежността към сектата се явява на пример единственият начин за освобождаване от зависимостта на алкохола или на дрогата. Недостатъците на този модел са очевидни. Освен че може да породи чувство за вина, той кара индивидите да оставят съдбата си в ръцете на други хора, (само)обявили се за техни спасители.

- *Медицински модел* (слаба отговорност към проблема и към неговото решаване). Този модел се прилага не само върху болестта, но и върху всички ситуации, при които индивидът се възприема като изпитващ въздействието на независещи от него сили – що се отнася и до произхода на неговите проблеми и до средствата за тяхното решаване. Така например през XX век ние постепенно преминахме от моралния модел към медицинския модел при решаването на проблеми като алкохолизма или психическото заболяване. На последното впрочем често се гледа най-добронамерено.

Подходът на резилиънс често премахва въпросните два модела, които приписват на самото лице отговорността за неговия проблем, тоест модела на изясняването и моралния модел. В нерядко случаи малтретирани деца се смятат за причина за насилието, на което са били подлагани, или пък жени, пострадали от кръвосмешение или насилие биват упрекувани, че не са оказвали достатъчно съпротива. Затова ясното разграничаване между

³⁴ Пак там, с. 372.

агресора и жертвата в много случаи се явява най-важната отправна точка за резилиънс. Споделям разбирането на Ф. Брикман, който смята, че компенсаторният модел единствен решава действително въпроса за мощта. Този модел обосновава помагането, защото хората не са смятани за отговорни за своите проблеми, но пък оставя на тях да контролират живота си, защото те имат отговорността да се възползват от тази помощ и да намерят решения на своите проблеми.

След излагането на тези общи разсъждения вече можем да пристъпим по-конкретно към някои от най-използваните стратегии от хората в резилиънс. Обикновено тези процеси се характеризират с типичната за резилиънса двойност: те позволяват на човек да устоява на болезнената ситуация и да извлече от нея положителна динамика за живота. Някои от тях обаче крият риска да затворят човека в проблемите или да го направят труден за съжителство с околните, с други думи те пречат на истинския резилиънс.

Едно ценно качество: хуморът

Ще започнем с хумора – типична стратегия за приспособяване, - защото в нея се влага цялата личност с неговите интелект, чувства, физиология. Ще отбележим, че основните структури на хумора са универсални, макар че протичат в най-различни културни форми. Повечето автори разглеждат хумора като най-зряла изява. Самият Фройд, който обикновено е толкова критичен спрямо защитните механизми, казва, че това е „ценно и рядко качество“³⁵, най-ефикасната защита. Според някои психиатри неагресивният хумор е признак за психично здраве³⁶. Днес *DSM-IV* – диагностично помагало за психическите разстройства, което все повече се утвърждава в световен мащаб, – го сочи сред най-подходящите защитни средства³⁷.

Хуморът се явява надеждна опора всеки път, когато сме изправени пред разминаване между идеал и реалност. Той придава приемлив характер на трудната ситуация. Както казва Бенжамен: „Болките трябва да се посре-

³⁵ S. Freud, "L'humour", in *L'inquiétude et autres essais* ("Хуморът" в *Обезпокояващата странност и други есеи*), Paris, Gallimard, 1985, p. 321-328. Вж. също *Le mot d'esprit et sa relation avec l'inconscient* (Остроумието и връзката му с несъзнаваното), Paris, Gallimard, 1988.

³⁶ Имам предвид по-специално личните си разговори с професор Хорхе Серано, психиатър от френскоезичния университет в Лувен.

³⁷ American Psychiatric Association, *DSM-IV, Manuel diagnostique et statistique des troubles mentaux*, Paris, Masson, 1996.

щат със смях и усмивки³⁸. Бенжамен е приятелят на Карин, двайсет и пет годишна жена, чието лице и тяло понякога се обезобразяват от кризи на фибромиалгия, ревматизъм, чиито пристъпи са внезапни и непоносими. Бенжамен изрича горещитираната фраза, спомняйки си за една трагикомична сцена. Били заедно да видят празнична заря, но към полунощ Карин изпаднала в криза. Нямамо нито автобуси, нито такси. Така Бенжамен трябвало да носи приятелката си на гръб и се прибрали вкъщи едва при зори. „Без Бенжамен“, казва Карин, „без търпението и любовта му аз не знам какво бих направила. Не го казвам, защото е мъжът, когото обичам, но той винаги успява да ме размее, да ме убеди, че не съм се превърнала в непотребно създание“.

Как би изглеждал светът без хумор? Този жизнен рефлекс, хитроумен и неочакван, позволява да съхраним известна радост от живота, когато нещо в него започва да скърца. Той позволява на индивида да приема с усмивка и собствените си слабости, и недостатъците на своето обкръжение. Той улеснява вътрешното дистанциране спрямо проблема и позволява да погледнем жизнерадостно на своята участ. Спомням си за един телевизионен репортаж, показващ хора с увреждания, които бяха превъзможнали психически своя недъг. Един от тях бе интервюиран, докато играеше на топчета с група здрави приятели. Този човек с един крак физически се справяше много добре и беше пример за жизнерадост. Когато журналистката го попита как обяснява своята веселост, той отговори, смеейки се и подскачайки: „Ами защото съм много уравновесен човек!“

Мишел Жилибер, много известен инвалид с парализа на горните и долните крайници, си е извоювал заслужена репутация на шегобиец. Ето две случки, които дават представа за неговия хумор, който понякога обезоръжава антуража му.³⁹ Един ден телевизионният канал „Антен 2“ снима кадър, показващ как актрисата Джейн Бъркин го целува леко. Той веднага заявява: „Ако ми предложат да ми върнат двете ръце, отказвам!“ Проявявайки крайна предпазливост, израз на чувството им за опортюнизъм, редакторите на предаването решават на отрежат този кадър... Друг път той обядва в ресторант „Фукетс“, отново с Джейн Бъркин. Тя му връзва салфетката около врата. Друга двойка, очевидно развеселена от видяното, прави като тях. Едва в края на обяда, когато бутат количката на Мишел

Жилибер към изхода, хората разбират грешката си. Тогава Мишел им подхвърля: „Не се притеснявайте, и количката е за майтап!...“

Както казва митрополит Даниел от Православната църква: „Блажени са тези, които могат да се смеят на себе си. Така ще могат да се смеят цял живот.“ Струва си да се помислим върху това...

Хуморът терапевт

След като хуморът се проявява спонтанно и естествено за облекчаване на трудностите в живота, можем ли да го използваме за улесняване на резиланса, без да попаднем в клопката на формалната механика? А какво да кажем на хората, които признават, че нямат чувство за хумор?

Две мисли в тази връзка сподели с мен един стар приятел, с когото сме си сътрудничели понякога, професор Фроде Соебстаг от Института Дронинг-Мауд за предучилищно възпитание в гр. Тронхейм, Норвегия. Този учен е посветил докторската си дисертация и дълги години от живота си на изследването на детския хумор⁴⁰. Първо, по принцип е достатъчно един или двама души да имат добро чувство за хумор в групата, за да увлекат и останалите в общата динамика. От друга страна, добър климат за проява на хумор може да се създаде, без това задължително да изисква контрол над всичките последици от него. Без доверие, няма да има хумор или пък той ще бъде разрушителен и от него присмехулният само ще се изолира или пък ще нарани другите. Можем също да четем или да разказваме вицове, да гледаме заедно някоя кинокомедия, да играем, да танцуваме, да пеем заедно. Това се отнася както за възрастните, така и за децата...

На следващата степен вече стигаме до използването за хумор като терапия. Ще отбележим, че през последните години нарасна броят на клоуните за деца в бедствено положение: в болниците, в бежанските лагери или за децата, които живеят на улицата. Клоунът е типичен случай на човек, който обединява тъгата и радостта и винаги се стреми да постигне крехко равновесие или дори допълняемост между тези две противоположни състояния.

³⁸ P. Baumann, V?ci, "L'amour de Benjamin m'aide ? supporter la douleur" ("Любовта на Бенжамен ми помага да понасям болката"), L'illustr?, 29 octobre 1997, p. 46-49.

³⁹ G. de Sairign?, Tous les dragons de notre vie (Всички дракони в нашия живот), цит. съч., с. 292.

⁴⁰ Вж. например F. Soebstad, "Glede og humor i smaabarns hvedag", in Hva gjoer deg glad?, семинар от 25627 ноември 1987 г., Лилехамер, Норвегия, както и доклада на Жизел Тесие, професор в Университета в Горна Бретан, на конгреса на Интернационалното католическо бюро по въпросите на децата, Ключове за бъдещето, 13 октомври 1998 г., Лозана, Швейцария. Ще споменем също и R. Escarpit, L'humour (Хуморът), PUF, 1991.

Колкото до самата терапия, ще споменем за провокативната или хумористичната терапия, въведена от американеца Франк Фейрли и прилагана в Германия от Елеоноре Хьофнер и Ханс-Улрих Шахтнер⁴¹. Франк Фейрли се е занимавал в продължение на 17 години в една психиатрична клиника с болни, смятани за неизлечими. Когато другите опити не успявали, често се обръщали към него. Така той спомогнал за излекуването на много хронично болни, които могли да напуснат клиниката и да живеят горе-долу нормално. Тези хора се издържали самостоятелно и поддържали социални връзки със своето обкръжение.

Хуморът е съществен елемент от подхода на Франк Фейрли. Този терапевт сякаш провокативно изправя пациента си пред неговия проблем и го довежда до толкова абсурдна ситуация, че тя става смешна. Тъкмо в този момент пациентът има емоционално и когнитивно просветление, сякаш изведнъж вижда себе си като карикатура. Това позволява да се извърви обратния път за излизане от проблема. Смехът на пациента по принцип съпровожда тази терапия, особено когато се очертава моментът на връщане към действителността.

Разбира се, прибягването до подобен вид терапия изисква много голяма опитност. В противен случай може да настъпи истинска катастрофа, ако пациентът възприеме буквално думите. Тази форма на терапия, основаваща се на хумористичната провокация, изисква и други качества: добронамереност, спокойствие, съпричастност с чувствата и мислите на пациента, въздържане от оценки и чувство за парадоксите и абсурдите, произтичащи от тези чувства и мисли.

Други психолози също са проявявали интерес към терапевтичния ефект от хумора. Джоузеф Ричман сочи дванайсет сфери на близост между хумора и терапията, сред които са положителната и благосклонна атмосфера, внушаването на забранени или скрити идеи, промяната на перспективата, намаляването на безпокойството и стреса⁴². Но той уточнява, че основното правило, което трябва да следват желаещите да използват хумора в терапията, е те да не го превръщат в самоцел: „Не прекалявайте“, пише той, „и ако имате съмнения, не го използвайте“⁴³.

⁴¹ E. H?fner, H.-U. Schachtner, Das ware doch gelacht!, Rowohlt, Reinbek, 1995. Сходни идеи откриваме в парадоксалната терапия, провеждана от психолозите от "Школата на Пало Алто" и от "логотерапията", въведена от В. Франкъл.

⁴² J. Richman, "Points of correspondence between humor and psychotherapy", Psychotherapy, hiver 1996, vol. 33, n° 4, p. 560-566.

⁴³ Пак там, с. 560.

Шегата – отгушник от стреса

„Най-важното бе, че много се смяхме заедно“. Това го казва не човек, идващ от празник или от театрална комедия, а американската космонавтка Лъсиг Шанън⁴⁴. Тя е летяла няколко месеца в космическия кораб „Мир“ заедно с един руснак и един украинец. Като се пита на какво се дължи успехът на това толкова трудно и стресиращо начинание, тя отбелязва някои от качества на членовете на екипажа: умението им да общуват, да решават проблемите, отличното им физическо и психическо състояние, техническата компетентност и отличната им подготовка. Ала кой би помислил, че споделяният смях е толкова важно нещо за един екипаж от космонавти?

Хуморът наистина помага да се понесат някои особено стресиращи ситуации. Това се вижда и от следната случка в една болница. Медицинска сестра отива да вземе метла от някаква барака и се натъква на обесен човек. Тя разказва тази история по време на работна почивка и колегите ѝ я питат как е реагирала. Отговор: „Ами просто взех ножиците и отрязах вължето“. Буен смях. Според Паскал Молине, изследователка в Националния център по умения и занаяти, която разказва историята, подобни шегички позволяват на медицинските сестри да понасят често много трудната реалност на тяхната работа и това преодоляване на трудностите представлява истинска професионална компетентност, която не се взема предвид от класическото оценяване⁴⁵.

Тук ще напомним за такова жизненоважно явление, каквото е хуморът на потиснатите, например на народите, намиращи се под диктатура – лява или дясна. По такъв начин хуморът служи не само за защита от индивидуално страдание. Той се явява средство за съпротива срещу колективното зло.

Психиатърът Виктор Франкъл, за чийто опит говорих в предишната глава, подчертава, че в нацистките концлагери някои хора успявали да запазят чувството си за хумор. „Макар че го проявяваха много рядко“, пише той, „този хумор бе много ефикасно защитно оръжие. Както знаем, хуморът позволява да запазим дистанция спрямо нещата и да се издигнем над събитията, поне за момент“⁴⁶.

⁴⁴ L. Shannon, "Six months on Mir", Scientific American, mai 1998, p. 53.

⁴⁵ P. Molinie, "Un ?clairage psychodynamique de la notion de comp?tence ? partir d'une analyse de la coop?ration infirmi?re" (Психодинамично обяснение на понятието компетентност въз основа на анализ на сътрудничеството между медицинските сестри), Education permanente, 1997, vol. 132, n° 3.

⁴⁶ V. Frankl, D?couvrir un sens ? sa vie (Да откриеш смисъл в живота си), Montr?al, Editions de l'Homme / Actualisation, 1988, p. 60.

Докато е в лагера, той решава да измисля с един приятел поне по една забавна история всеки ден на тема какво ще им се случи след освобождаването. Въпросният приятел е бил преди това асистент-хирург в голяма болница. Така, един ден В. Франкъл се опитва да го разсмее, като му описва какво рискува да му се случи, когато се върне на старата си работа, но все още с усещане, че се намира в лагера. В лагера надзирателят непрекъснато карал затворниците да работят по-бързо: „По-бързо! По-бързо!“, крещял той непрекъснато. „Един ден“ - казва Франкъл на приятеля си, - „ти ще се върнеш в операционната, ще правиш коремна операция на някого, когато изведнъж дежурният ще влезне и ще обяви идването на главния хирург. Ще се втурне в операционната, викайки: „По-бързо! По-бързо!“⁴⁷

Когато осмива ненавистната власт, хуморът на потиснатите може да бъде много язвителен. Пример за такъв хумор е следната шега. В една страна с военна диктатура главнокомандващият въоръжените сили контролира заплатите на генералите. Накрая отбелязва: „Много добре, но защо генерал Тотал печели толкова много?“

Тази форма на хумор нарушава правилата, наложени от управляващите, но тя го прави без агресивност, защото потиснатият има различна представа за етика. Този хумор съвсем не е бягство от действителността. Напротив, той я отчита, тоест разбира не само разрушителния характер на съществуващата власт, но и ценностите, които трябва да се отстояват. Той поражда усещане за свобода и за разтоварване, които са необходими за понасяне на потисничеството. Така човек може малко са си отгърхне, когато нещата вървят на зло. Хуморът на потиснатите не е непременно фаталистичен, доколкото не крие желаната цел, а именно освобождаването, но признава, че пътят до нея може да бъде дълъг.

В Индия видях една много особена разновидност на този хумор. Лице, което работеше с деца, използвани като прислуга в заможните семейства, ми обясняваше как някои от тях са подложени на огромен натиск, за да се откажат от първоначалните си ценности и да възприемат ценностите на средната класа. Най-добре устояват на натиска именно децата, шегуващи се с ценностите, които се опитват да им наложат.

Освен това, колективният хумор, както и индивидуалният, има не само защитна функция. Той може да бъде и мощна социална връзка. По същно-

стта си той е знак за взаимно приемане и поражда чувство за принадлежност към дадена общност.

Отхвърлянето е понякога необходима реакция

Хуморът е вероятно най-подходящата стратегия за приспособяване, но той не е единствената. Отхвърлянето е също много често срещана реакция при хора, изживяващи неочаквано сполетяла ги травма. Той се състои в това да се отхвърли реалността, възприемана като опасна или много болезнена. Майката, на която съобщават по телефона, че детето ѝ е бутнато от кола и е загинало, не може да повярва на съобщението; младежът, на когото лекарят съобщава, че е серопозитивен, твърди, че сигурно има грешка с теста на друг човек.

Един четирийсет годишен мъж, заболял от рак, си спомня: „Рак, това е страшно нещо, не, не може да бъде! Чувах всичко, което се говореше около мен, но нямаш усещането, че се отнасяше за мен. Сякаш бях в кожата на друг човек, вече не бях аз, а всъщност бях“.⁴⁸

Често пъти антуражът е по-скоро резервиран, дори определено критичен спрямо този отказ „да се погледне истината в очи“, а психолозите дълго време считали за патологично подобно поведение. Манталитетът обаче се променя и анализът става по-нюансиран. Според Пюстав-Никола Фишер, професор по социална психология в Университета в гр. Мец и привержащ горното свидетелство, в отхвърлянето на пределната ситуация няма нищо патологично, напротив, то е първата фаза от адаптацията. И наистина, този вид ситуация предизвиква такова сътресение, че основите на нашето възприемане на света се разклащат. Ето защо отхвърлянето е „своеобразна реакция срещу шока, позволяваща ни да се съхраним психически; (...) неутрализирайки част от травмиращата действителност, ние си осигуряваме възможност да се изправим пред нея; упоявайки част от нашия Аз, ние го предпазваме“⁴⁹. Този защитен механизъм предпазва от срив пред отчаянието и паниката. Благодарение на него човек по-късно ще се адаптира към реалността.

Обикновено интензивността на отхвърлянето постепенно спада и след няколко часа или пък след няколко дни и седмици изчезва. То обаче се превръ-

⁴⁷ Пак там, с. 60-61.

⁴⁸ G.-N. Fischer, *Le ressort invisible. Vivre l'extrême* (Невидимата пружина. Живот на пределна ситуация), Paris, Seuil, 1994, p. 85.

⁴⁹ Пак там, с. 85.

ща в реален проблем, ако продължава дълго време и ни въвежда в заблуда, последиците от която могат да бъдат тежки. Някои жени например забелязват малка бучка на гърдата, но си казват, че това е доброкачествена киста и че няма защо да ходят на лекар⁵⁰. Лесно можем да си представим драматичните последици от подобно отхвърляне, ако става дума за рак.

Спомням си за един впечатляващ случай на отхвърляне, което се доближаваше до душевна патология. Един млад мъж, който отбиваше военната си служба, бе загубил баща си, но не можеше да приеме този факт. Когато се връщаше в отпуската, непрекъснато питаше майка си: „Къде е татко, в работилницата ли е?“ Това продължи цяла година. Една година отхвърляне на очевидното до деня на годишнината от смъртта. Вечерта младежът е с приятели. В полунощ празникът е в разгара, духовете са разгорещени от алкохола. Тогава един приятел казва: „Ето, днес сме 17 декември“. Младежът побледнява и внезапно си дава сметка, че баща му е починал преди година. Избухва в плач и след малко прави опит за самоубийство, блъскайки си главата в стената.

Избягването е реакция, близка до отхвърлянето, но по-умишлена и не така несъзнателна. То може да приеме различни форми: отказ от лична отговорност, протакване (отлагане за по-нататък на неща, които трябва да се вършат сега), кръшкане от работа, отдаване на развлечения и т.н.⁵¹ То наистина намалява стреса, но не подтиква човек да се заеме с подходящи дела. Обратно, стратегическите подходи като мобилизирането и активното информиране, вслушването в тревожните сигнали и т.н. имат предимството, че подтикват към действие и към преодоляване на травмата. Неудобството от тях е, че понякога те неволно увеличават стреса и чувството за безпокойство.

Случва се обаче избягването с нищо да не намали стреса. Така например едно изследване върху двеста медицински сестри от Тайланд показва, че някои от тях са недоволни от работата си и са подложени на силен стрес. Затова често пъти избягвали контакта с болните и искали да ги оставят на мира⁵². Но това избягване с нищо не отслабвало чувството за стрес.

⁵⁰ J. Katz et al., "Stress, distress, and ego defenses. Psychoendocrine response to impending breast tumor biopsy", Archives of General Psychiatry, ао?т 1970, vol. 23, p. 13-142.

⁵¹ S. Roth et L. J. Cohen, "Approach, avoidance, and coping with stress", American Psychologist, juillet 1986, vol. 41, n° 7, p. 813-819.

⁵² P. D. Tyson et R. Pongruengphant, "Avoidance as a coping strategy for nurses in Thailand", Psychological Reports, octobre 1996, vol. 79, p. 592-594.

„Може да бъде и по-зле!“

Винаги може да се намери и по-тежка ситуация от тази, в която сме изпаднали. Омаловажаването е друга много често срещана реакция при тежка травма. Ето един показателен пример. Журналистът и писателят Филип Лабро се разболява сериозно и се налага да прекара десет дни в реанимацията⁵³: „Няма нищо страшно. Опитай се да сравняваш и да съпоставяш с другите. Представи си какви са мъките, страданията и бедите на тежко болните от рак, от Спин, от сърце, на които правят троен и четворен байпас, на парализиците, на хората с мозъчни увреждания, с болести на жлезите, на кръвта. Представи си другите. Всъщност, с теб не се е случило нищо драматично“⁵⁴.

Така той си изработва лична стратегия в четири етапа, за да преодолее болката: първо да я признае, после да я приеме, след това да я превъзмогне и накрая да се освободи от нея. Решава, че има мярка за измерване на болката, своеобразен вътрешен компас, който му позволява да запази ориентир и да релативизира болката. „Който е изпатил толкова, вече не страда“, пише той. „Усмивам се на санитарките като човек, който знае за какво става дума. Затварям очи, мушкат ме във вената, нищо не усетих. Голяма работа! След като толкова си се страхувал, не може повече да се боиш“⁵⁵.

В интервюта си с жени, болни от рак на гърдата, Шели Теълър, Джоан Ууд и Розмари Лихтман от Университета в Лос Анжелес са констатирали, че сравнението с още по-нешастни хора е често срещана реакция⁵⁶. За своя голяма изненада тези психоложки откриват, че на практика въпросните жени смятат, че са не по-зле, а дори и по-добре от другите раково болни. Само 2 от 78 жени са казали, че се чувстват по-зле от другите.

Например много жени с опериран тумор, без да им изрязват гърдата⁵⁷, обикновено се сравнявали с жени, подложени на мамектомия. Една от тях заявява следното: „В сравнение с това аз не бях много оперирана. Сигурно е ужасно за жена да ѝ бъде изрязана гърдата“. Обаче тъкмо жена с махната гърда казва от своя страна: „Не е трагедия. Ако това чудо бе плъзнало по цялото ми тяло, щяхте да слушате от мен други приказки“⁵⁸. Друга каз-

⁵³ P. Labro, La travers?e (Прекосяването), Paris, Gallimard, 1996.

⁵⁴ Пак там, с. 195.

⁵⁵ Пак там, с. 204.

⁵⁶ S. E. Taylor, J. V. Wood et R. R. Lichtman, "It could be worse: selective evaluation as a response to victimization", Journal of Social Issues, vol. 39, n° 2, p. 19-40.

⁵⁷ Пак там, с. 29.

⁵⁸ Пак там, с. 29.

ва: „Има и по-страшни неща, те увреждат много повече тялото. Разбирате ли, може да ви се случи да загубите ръка, крак, ухо, око. Има и по-страшен аг⁵⁹. Но никоя жена, подложена на мамектомия, не се сравнявала с жените, на които са извадили само тумор. А жените в най-тежко състояние се утешавали, че не са на смъртно легло или че не ги боли много.

По същия начин една жена на седемдесет и три години казвала, че за млада жена е много по-тежко да загуби гърдата си, отколкото за нея. Докато една млада омъжена жена смята, че за нея това е много по-приемливо, отколкото за млади момиче, което първа се свързва с приятел. В крайна сметка всяка от тях може да смята, че е в по-добро положение от другите, щом решава да сравнява позитивно.

Пострадалите могат не само да се успокоят, като се сравняват с други, по-нещастни от тях, но и като сравняват състоянието си с нещо по-лошо, което би могло да им се случи. Ш. Тейлър и нейните колежки привеждат редица примери за такъв тип реакция. Такъв е случаят с лице, което заявява след претърпяна катастрофа: „Имах голям късмет. Миг по-късно другата кола щеше да удари вратата ми и да ме убие“.⁶⁰ Друго лице казва след преминал ураган, разрушил къщата му: „Голям късмет имахме. Господ спря това преди то да връхлети върху нас. Иначе щяхме да си измрем всички“.

Някои смятат обаче за ограничаващо поведението, релативизиращо личната ситуация в сравнение с други. Такъв е опитът на Ане Франк. Скрита в убежище заедно със семейството си, за да не попадне в ръцете на германците, тя разсъждава за смисъла и безсмислието на живота в условията на войната. Един ден майка ѝ препоръчва в трудните моменти да мисли за всички онези, чиято участ е по-тежка от нейната, за хората, които страдат повече от семейството на Ане. Ане обаче намира, че това е повърхностно отношение, дори неуважение към другите. Тя смята, че винаги трябва да се търси нещо, колкото и дребно да е то, за което си струва да сме благодарни. И тъй като не може да излиза навън, тя решава да бъде благодарна за малката капандура, която ѝ позволява да вижда слънцето и небето. В това няма нищо фаталистично, напротив. Ане признава абсурда на ситуацията и не я оправдава. Но като вижда, че за момента не може да я промени, търси страстно нещо положително, което все още е на нейно разположение.

⁵⁹ Пак там, с. 30.

⁶⁰ Пак там, с. 31.

Друга психическа стратегия, за която говори Ш. Тейлър, се състои в това да извлечем полза от случилото се. Подобна реакция се наблюдава при хора, изживели различни видове травми: овдовяване, големи изгаряния, осакатяване, деца, болни от рак, жертви на природни бедствия и т.н. Вече отбелязахме в трета глава, че много хора с тежко заболяване преосмислят своите приоритети, започват да отдават по-голямо значение отпреди на връзката си с брачния партньор, с децата и приятелите. Една трета от пациентките, интервюирани от Ш. Тейлър, заявяват, че след заболяването си от рак имат подобен благотворен опит. Една от тях дори казва: „Наистина е странно, че на човек трябва да му се случи толкова сериозно нещо, за да постигне подобни отношения“⁶¹.

Да съгържаме емоциите си

Овладеяването на емоционалните реакции е друг двустранен процес. Той улеснява съпротивата ни срещу стреса, но често пъти така човек става по-груб и се откъсва от общественото си обкръжение. И тук всичко е въпрос на мярка: малко дистанциране от емоциите е благотворно, прекаленото дистанциране става проблематично. Следователно цялата трудност е да успеем да филтрираме външните събития, за да намалим тяхното въздействие, без обаче да загубим способност да реагираме емоционално.

Мишел Льоме, професор по детска и юношеска психиатрия в Монреалския университет, споменава за случая с Жозуе, деветгодишно момче, живяло в семейство на алкохолици, присъствало на необясними разриви и помирения, понесло физическо и сексуално насилие от страна на двамата си родители. Сега живее в приемно семейство, без да е прекъснал връзките си с родителите⁶². Мишел Льоме споделя колко силно впечатление му е направило това момче, запазило способностите си да общува, да научава нови неща, да се движи сред хората. Усмивва се на тези, които среща, и се гържи мило, но все пак поддържа постоянно „своеобразна мъглива зона между себе си и събеседника“.

Това защитно дистанциране продължава понякога с години. Ани Дюпоре, останала на осем години кръгло сираче, разказва, че когато била на

⁶¹ Пак там, с. 39.

⁶² П. М. Lemay, "R?sister : r?le des d?terminants affectifs et familiaux " ("Съпротивление": ролята на емоционалните и на семейните фактори), in В. Cyrulnik (dir.), Ces enfants qui tiennent le coup (Децата, които устояват), Hommes et perspectives, 1998, p. 28.

двайсет години, решила да живее независимо, свободно, без трайни връзки и планове за бъдещето. „Това беше цената, която – лъкатушеща и непромокаема – аз трябваше да заплащам, за да остана силна. И наистина бях силна, защото, независимо че това състояние на безтегловност ме правеше творчески и човешки стерилна, то ми спестяваше разочарования и огорчения. (...) Бях практически неуязвима. Като нямах какво да загубя, нямаше и от какво да страдам“⁶³.

Тя, разбира се, не е забравила смъртта на родителите си, но не допуска да я завладеят болезнени чувства по този повод и никога не говори за това. И ако някой за нея се опитвал да счупи стъклени похлупак и задал въпроси, тя отговаряла хладно: „Умряха, това е положението, и какво сега? Не страдам от това.“ Тази реакция неизбежно предизвиквала учудването на питащия. Тогава Ани Дюпере вдигна втората стрела. Категорично заявявала, че вследствие на тази загуба станала самостоятелна отрано, напълно свободна в постъпките си и така се чувствала много добре.

Очевидно се е нуждала от такъв период, за да се съвземе и приеме дълбоко в себе си – под маската на безразличието – безкрайната болка от загубата. За щастие през следващите години тя ще съумее да се отгаде свободно на чувствата си. Тя, разбира се, ще страда, но няма да изпада в отчаяние.

Подобно емоционално хладнокръвие откриваме и в един друг, съвсем различен контекст, в концлагера, където тази реакция има също своите положителни и своите отрицателни страни. Психиатърът В. Франкъл уточнява, че след една твърде кратка фаза на силен емоционален шок, лагерниците изпадали във фаза на безразличие и безчувственост. Например преставали да отвърщат поглед, когато някой темен събрат по зла участ понасял някакво наказание. Станали безчувствени, безразлични към всичко. Като се затваряли в черупката си, те предпазвали психиката си от драмите, разиграващи се около тях. Безразличието „бе част от механизма за самозащита на всеки лагерник. Тогава действителността преставала да съществува и той можел да насочи силите си към едно единствено нещо: да отърве кожата и да помага на другарите си също да се спасят“⁶⁴.

Следователно тази реакция помага за оцеляването, но в същото време, както казва В. Франкъл, тя свежда вътрешния живот на лагерника до едно почти първично състояние.

⁶³ A. Duperey, *Le voile noir* (Черният воал), Paris, Seuil, 1992, p. 117-118.

⁶⁴ V. Frankl, *Decouvrir un sens e sa vie*, op. cit., p. 47. Ionescu и др., цит. съч., с. 249.

Красиви истории

Ще завършим този обзор с едно от най-повсеместно разпространените поведениета – мечтанието. Да се откъснеш от време на време от реалността е нещо често срещано при хората изобщо и вероятно в още по-голяма степен при хората в процес на резилънс. Фройд смята, че това е само едно убежище и че щастливият човек никога не изпада в такива състояния. И в това отношение манталитетите много са се променили, защото Даниел Лагаш, известен френски психоаналитик, смята, че това е съществена страна от човешката душа и че без въображение човек ще остане като животно, потопено в настоящето и само в материалния живот.⁶⁵

Ала много преди това Пиер Жане, френски психолог, съвременник на Фройд, описва нагълго тези „красиви истории, които позволяват да забравим прозаичната действителност, дават ни сили да работим и да я променим“⁶⁶, като по такъв начин учудващо предизвестява духа на резилънса. Често пъти именно като си представяли едно по-добро бъдеще децата в резилънс успявали да понесат непоносимото настояще.

Давид е в резилънс. Като дете бил жестоко малтретиран. На 5 години се чувствал отчаян и искал да умре. Един ден решава да се обеси на училищната въртележка. Прекарва вѐже около врата си и го закачва за въртележката. Затичва се и бутна съоръжението, в резултат на което пада и въртележката спира. Остава за момент на земята с поглед към небето и така има нещо като видение: „Видях своето бъдеще като на кино. Животът ми протичаше пред очите ми от този момент нататък. (...) Когато стигнах до шестнайсетата си година, виждах се гостатъчно голям, за да напусна къщи. Видях, че родителите ми вече не могат да правят каквото искат с мен. Тогава станях и се прибрах вкъщи. Знаех, че на шестнайсет години ще мога да си изляза точно както го видях преди малко“⁶⁷.

Единайсет годишният Робер, който също се намира в трудна семейна обстановка, разказва: „Когато не се чувствам добре, си влизам в стаята, а после се затварям в един балон. Той има малка вратичка, която мога да отворя, когато искам. Балонът е изпълнен с благоухания, с тиктакащи

⁶⁵ D. Lagache, "Fantaisie, realite, verit?" (Фантазия, реалност, истина) in *De la fantaisie e la sublimation, euvres* (От фантазията до сублимацията, Събрани съчинения), vol. 5 (1962-1964), Paris, PUF, p. 73-76.

⁶⁶ P. Janet, *Nevroses et idees fixes* (Неврози и фикс идеи) (1889), Paris, Societe Pierre Janet, 1990. Цитирано по S.

⁶⁷ S. Edwards, *Des hommes qui aiment* (Хора, които обичат), Paris, Bayard Editions, 1996, p. 79-80.

механизми, а в левия му ъгъл има сладки неща⁶⁸. Когато психологът, който слуша разказа му, го моли да нарисова този свой свят, Робер скицира къща, разположена на върха на едно дърво, което опасва със сложна система от електронна защита, радары, телевизионна антена, аларма и т.н. „Колкото е по-малък човек“, казва той, „толкова повече трябва да се пази. (...) Пазиш ли се добре, животът изглежда розов“⁶⁹.

Тези думи на пръв поглед будят безпокойство, защото могат да означават, че Робер е сериозно откъснат от реалността. Но това не е съвсем така в крайна сметка, защото той си дава ясна сметка, че въображаемостта е негово убежище от едно твърде неприятно обкръжение. И наистина, след като е нарисувал своя въображаем свят, той взема друг лист и рисува само една фигура в най-долната част на листа, подава го на психолога с усмивка и казва: „Много съм самотен“.

Аз споделям мнението на психоаналитичката Зелма Фрайберг, която смята, че „детето, прибягващо до въображението и до въображаеми същества, за да реши своите проблеми, работи за психическото си здраве. То може да поддържа връзки и контакт с реалността, като запазва и своя въображаем свят“⁷⁰.

Следователно мечтанието е нормална човешка дейност и при децата, и при възрастните. То е почти неизбежно, когато човек се намира в травмиращо го обкръжение. Само прекаляването с него става патологично, когато човек живее само с въображението си.

Бруно Бетелхайм дава пример за този вид ситуация, при която мечтанието е престанало да бъде конструктивно и освобождаващо, а само радикално отклонява човек от действителността. Той разказва как концлагеристите почти непрекъснато бягали от действителността и проявявали склонност към мегаломански мечти. „Опасното тук“ - пише Б. Бетелхайм, - „бе, че те много скоро вече не мажеха да разграничават мечтата от действителността. (...) Много често предпочитаха да сънуват в будно състояние, вместо да живеят“⁷¹. Така тръгвали слухове за подобряване на режима на лагеристите или за скорошното им освобождаване. С тях се целело облекчение на страданията, но от това оценъчните способности на

⁶⁸ M. Lemay, "Rüster...", op. cit., p. 28-29.

⁶⁹ Пак там, с. 29.

⁷⁰ Цитирано по S. Ionescu и др., цит. съч., с. 255.

⁷¹ B. Bettelheim, Le cœur conscient (Съзнаващото сърце), Paris, Hachette, 1997, p. 264-265.

лагеристите отслабвали. Нещо повече, страданията нараствали, след като очакванията за техния край не се сбъдвали.

При детето мечтанието често приема формата на игра, която понякога спомага много за резилитенс. Така оцелелите от гетото във Варшава потвърдиха, че играта не само носи радост, тя става израз на свободолюбие, защото в рамките на правилата всяка игра позволява много творчество⁷². Проектът Нанбан, партньор на Международното католическо бюро по въпросите за децата в Южна Индия, който работи с децата от улицата, организира „карнавал на резилитенс“. Това бе полски празник с множество участници и игри, който следваше идеята за резилитенс и схемата на къщичката (*casita*-представена в приложението). Този празник заздравя по неочакван начин връзките между възпитателите и децата. Децата почувстваха, че възрастните искрено се интересуват от тях и ги възприемат като истински човешки същества. От своя страна, хората от персонала също се възползваха от този момент на разтоварване така че някои от тях, които искаха да напуснат, бяха отново мотивирани да останат да работят.

Ето още една хубава история, която показва, че случаите за изграждане на резилитенс понякога са неочаквани. В едно швейцарско село пенсионирал човек по здравословни причини. Така в скоро време към физическата немощ се прибавя и депресията. Въпреки усилията си, жена му не успява да го освободи от тази потиснатост. Тогава той започва да се интересува от картинките върху опаковките на сметаната за кафе. Връща се към живота и постепенно създава една от най-хубавите швейцарски колекции. Но нещата не свършват дотук. Благодарение на своята колекция той влиза във връзка с много деца от селото, които споделят неговата страст. Животът сякаш започва отначало за този човек, който винаги е страдал от своето бездетие. Не е трудно да разпознаем тук присъщите на резилитенс елементи – приемане на ситуацията, проект, връзки, компетенции, себеуважение... Тази история започва с незначителен повод и ни разкрива преди всичко богатството на живота.

Изводът, който се налага от тези индивидуални признания и от научните изследвания, е твърде ясен. Защитните механизми или – по-целенасочено и умишлено – стратегиите за приспособяване са почти задължи-

⁷² G. Eisen, Children and Play in the Holocaust. Games among the Shadows, Amherst, University of Massachusetts Press, 1988.

телни процеси за оцеляване от травмиращи ситуации. Пострадалите прибягват до тях спонтанно. Тези стратегии са своеобразен филтър, позволяващ на човек да преодолее подобни ситуации. Но те всички крият и неудобства, когато се прилагат крайно или прекалено дълго.

Резилиансът включва така да се каже „позитивните“ стратегии за приспособяване в една по-трайна перспектива, в динамиката на един средносрочен или дългосрочен проект. В това несигурно плаване понякога има и подводни скали, но то позволява на индивида да включи в живота си и травмиращите събития, но по-приглушено, та да не го изваждат от равновесие и да му позволяват ново развитие.

